

Kvinnohistoria i Sverige

Rösträtt

Kvinnor och arbete

Kunskap

Fred

Den nya kvinnorörelsen

Berith Backlund / Anna Sjödahl Hayman

redaktörer

Kvinnohistoria i Sverige

Berith Backlund
Anna Södahl Hayman
Redaktörer

Innehåll

Förord	5
Kampen om kunskapen - <i>Christina Florin</i>	6
Rösträttskampen - <i>Josefin Rönnbäck</i>	26
Kvinnor och arbete - <i>Ulla Wikander</i>	50
Kampen för fred - <i>Irene Andersson</i>	74
Den nya kvinnorörelsen under 1970-talet - <i>Eva Schmitz</i>	94
Viktiga årtal	120
Om författarna	127
Litteratur i urval	128

Förord

KvinnSam vid Göteborgs universitetsbibliotek, f.d. Kvinnohistoriska samlingarna, har en stor samling arkiv från föreningar och enskilda kvinnor. För att göra dem tillgängliga för en större publik har vi under flera år skapat tematiska portaler på vår webbplats. Dessa består av nyskrivna texter av forskare inom respektive ämne, biografier över viktiga kvinnor, digitaliserade handlingar och fotografier m.m.

I den här boken har vi samlat forskarnas texter från våra portaler om utbildning, rösträtt, arbete, fred och andra vågens kvinnorörelse. Här finns också viktiga årtal och litteraturlistor. Den som vill se de fullständiga portalerna hänvisas till bibliotekets webbplats, <http://www.ub.gu.se/kvinn/>

Vi tackar författarna och fotograf Håkan Granath, som arbetat med layout och illustrationer!

Göteborg hösten 2011

Berith Backlund & Anna Sjödahl Hayman
bibliotekarier och redaktörer

Kampen om kunskapen

Christina Florin

”Kunskapens rot är bitter men dess frukter äro ljuva”
Om kvinnor och utbildning i ett historiskt perspektiv.

Utbildningens betydelse för kvinnor

I äldre tider fanns det en och annan högt utbildad kvinna i överklassen som skaffat sig teoretiska kunskaper på privat väg och därför kunde uppträda i offentligheten. Särskilt adelns kvinnor kunde utöva en del makt i det fördolda redan under 1600- och 1700-talen - både inom politiken och i det privata maktspelet mellan olika familjer. Men inte heller dessa förmögna damer hade tillträde till de officiella maktkanalerna på samma sätt som män.

Under 1800-talet skedde en betydelsefull vändpunkt. Det nya som hände var att mängden av kvinnor som sökte sig ut mot offentligheten ökade starkt - kvinnor som läste, talade och skrev och använde språket som redskap för att höja sig ur sin egen underordning. Utmärkande för dem alla var att de hade fått teoretisk utbildning i någon form, antingen i flickskolor eller i hemmet via föräldrar eller privatlärare. Dessa pionjärer gjorde insatser för filantropi, sjukvård, journalistik, rösträtt, författarskap och sociala rörelser. De grundade skolor, sjukhus och allehanda institutioner. Att ha fått formell utbildning markerade status. En utbildad person betraktades gärna av ledande skikt som politiskt mogen och moraliskt högstående.

Kvinnors möjligheter att göra insatser i samhället hade sålunda ökat på grund av *moderniseringsprocessen* - 1800-talets omfattande ekonomiska och sociala omvandlingar som alstrade politisk energi och framtidstro som aldrig förr. Nya eliter trädde fram med ambitioner att införlivas i politiska institutioner och offentligheter. Detta gällde även kvinnor, som började ställa krav på att deras villkor skulle förbättras. Även en rad förutseende män ansåg att samhället skulle vinna på att åtminstone ogifta kvinnor fick större självständighet.

Denna utveckling för att höja kvinnors ställning kallades på 1800-talet för *kvinnöemancipationen*. Idag skulle vi kalla processen för en feministisk rörelse eller kanske en feministisk ”första våg”. Ett omfattande förenings-

väsande byggdes upp för att stärka sammanhållningen kvinnor emellan och visa på allvaret bakom kraven. Dessa pionjärvinnor startade tidningar, läsesalonger, kurser, nätverk och öppnade läroanstalter. De tidiga feministerna rekryterades ofta från borgerliga miljöer – från familjer som hade resurser att skicka sina döttrar till privatundervisning, flickskolor eller att anställa guvernanter.

Det relativt stora kvinnliga inslaget i 1800-talets modernisering var ett historiskt nytt fenomen och bakgrunden var bland annat utbildningssystemets framväxt. Att kvinnor började få formell utbildning i regelrätta skolinstitutioner var grundläggande för kvinnofrågans utveckling. Men även andra institutionella förändringar spelade in: en rad patriarkala lagar försvann vid mitten av 1800-talet och detta gav kvinnor bland annat arvsrätt, myndighet, näringsfrihet och viss arbetsrätt. Detta stärkte kvinnors medborgerliga rättigheter. Kvinnor kunde nu skriva kontrakt, ingå avtal, ta lån och grunda institutioner. Detta gjorde många kvinnor mer självständiga - de slapp vara ekonomiskt och socialt beroende av fäder, bröder eller äkta män.

Studenter vid Wallinska skolan i Stockholm, 1886

Kvinnoemancipation, medborgarskap, modernisering och utbildning gick således hand i hand under 1800-talet och en omfattande forskning har lyft fram kvinnors egna aktiviteter för att medverka i dessa processer. Det fanns nämligen ingen enkel och självklar väg till högre utbildning och offentlighet för kvinnor förrän långt in på 1900-talet. Statens representanter var inte intresserade av att belasta rikets finanser med alltför höga kostnader för kvinnoutbildning. Några seminarier för folkskolans lärarinnor och ett högre seminarium för flickskolelärarinnor ansågs alldeles tillräckligt - resten fick skötas på privata vägar eller av föräldrar, stiftelser eller landsting. Att flickors utbildning var familjens ansvar, inte statens, slogs fast i olika utredningar.

Detta ointresse från statens sida för kvinnors utbildning förde med sig en ständig kamp om den högre kunskapen mellan män och kvinnor. Utbildningsfrågorna var för övrigt ständiga konflikthärdar på 1800-talet av olika anledningar, inte bara i frågor som gällde flickors utbildning.

Vad var problemet?

Hur skulle ett modernt utbildningssystem egentligen byggas upp som på bästa sätt avspeglade den samhällsstruktur som fanns, samtidigt som nya samhällsgrupper och kategorier fick sina utbildningsbehov tillgodosedda?

Detta svåra dilemma blev en segdragen kamp. Det uppstod konflikter om korsande principer - å ena sidan modernitetens krav på likvärdig behandling av alla, och allas införlivande i den framväxande nationalstaten, å andra sidan den traditionella könsordningens krav på att upprätthålla skillnaderna mellan könen. Hur skulle kvinnor inordnas i moderniteten och samtidigt behålla sin position i sitt av naturen givna underläge? Denna fråga diskuterades under hela 1800-talet och långt in på 1900-talet. Flickor måste utbildas så att deras kvinnlighet fick näring. Om de hamnade på mäns områden i samhället blev de hotfulla och kunde inte kontrolleras. Flickutbildningen skulle symbolisera kontrasten till det manliga genom att könsskillnaderna alltid gjordes synliga. Debatten kretsade ständigt kring dessa olikheter mellan manligt och kvinnligt och könets väsensskilda identiteter.

Studenter, Uppsala

Det system som långsamt byggdes upp på 1800-talet blev organiserat efter klass- och könsprinciper. Den praktiska och nödvändiga baskunskapen, att kunna läsa, skriva och räkna för folkets stora flertal - det vill säga bönders och arbetares barn - kunde skötas i folkskolan som var en samskola för både flickor och pojkar. Men den teoretiska kunskap som producerades vid högre utbildningsinstitutioner som läroverk och högskolor var en kunskap för blivande makthavare i första hand. Där passade inte flickor in. Det var män från högre samhällsklasser som förväntades förvalta det nya samhällets toppjobb, inte kvinnor. Därför var läroverken reserverade för unga män och i de flesta större städer byggdes gossläroverk upp under 1800-talet. Men kvinnor blev ändå på olika sätt indragda i en konkurrens om skolkunskapen. Många frågade sig: Varför skulle män ha monopol på den teoretiska utbildningen som ledde till universiteten? Var inte kvinnor också medborgare i nationen och nyttiga för staten? Borde inte också kvinnor få tillträde till högre utbildning? Det är här flickskolorna kommer in i bilden.

Utbildning som en kvinnlig strategi

Att få högre utbildning har således haft en enormt stor betydelse för kvinnor och krav på kvinnoutbildning hörde till de första reformer som de feministiska pionjärerna förde fram på den politiska agendan. Kvinnor måste få utbildning på samma villkor som män. Kunskaper ledde till en tro på människans förmåga att ändra det rådande. I utbildningen fanns ett löfte att även kvinnor kunde handla, inte bara vara i kroppen, i hemmet eller de lokala sammanhangen. Många kvinnor ville kunna verka på mäns maktbaser: i staten, i politiken, på universiteten, i facket, i kulturen, på marknaden. I det moderna borgerliga samhället skulle meritokratin, att bedömas efter förtjänst, vara rådande, inte börd, nationalitet eller kön. De bäst lämpade skulle få chansen. Så såg visionen ut som många kvinnor drömde om.

Hos de kvinnor som ställde sig i spetsen för bättre sociala villkor och högre utbildning för kvinnor kan vi finna en längtan efter att få vara med där det viktiga hände. De tillhörde ofta ett elitskikt som fått kulturella och politiska redskap genom sin uppväxtmiljö och sin utbildning. Med utbildningen kom en social position, ett språk, en livsstil och vänner i olika nätverk av intellektuella. Deras teoretiska kunskaper gav dem en plattform att tala ifrån, en inre säkerhet och styrka. Utifrån sina utbildningsmeriter och sin sociala bakgrund kunde de göra anspråk på att tolka och leda andra kvinnor. Utbildning gav en livsstil, en kritisk kultur, som passade in i det moderna projektet. De kunde debattera, systematisera och argumentera. De kunde använda vetenskapliga metoder i debatten och bevisa att mäns siffror och statistik inte stämde, när män försökte dribbla bort dem med statistik. De fick säkerhet och vågade utmana mäns makt. Kvinnorörelsens ledande kvinnor agiterade, tågade, höll tal, reste, spelade teater, skrev artiklar och böcker, byggde nätverk, skrev pamfletter, skrev brev, protokoll, höll massmöten och gjorde namninsamlingar. Utbildningen öppnade möjligheter som inte såg ut att ha några gränser. Formell kunskap gav maktresurser och det var nästan en plikt att ställa sig i spetsen för andra kvinnor när man hade fått utbildning. Hur hängde denna emancipationsprocess egentligen ihop med utbildningsväsendets framväxt? Vilka faktorer drev på utvecklingen?

Viktiga årtal i kvinnoutbildningens historia

I den bakgrundsteckning som följer skall jag göra några nedslag i utvecklingen mot mer jämställda utbildningsförhållanden mellan kvinnor och män. Det finns fem viktiga årtal i kvinnoutbildningens historia. Dessa är:

- 1842 Folkskolans tillkomst, både pojkar och flickor bereddes tillträde till grundläggande undervisning
- 1860-1900 Uppbyggnaden av lärarinneseminarier och flickskolor
- 1873 Universiteten öppnas för kvinnor
- 1927 Läroverken öppnas för flickor (vissa realskolor och kommunala realskolor tog emot kvinnliga elever från 1905)
- 1960-talet Grundskolans och nya gymnasiet tillkomst

Dessa reformer har bidragit till att utbildningssystemet genomgått en gigantisk feminiseringsprocess - antalet kvinnor som genomgår högre utbildning har ökat drastiskt. Vi vet att flickor idag klarar sig bättre i ungdomsskolan än pojkar, de drar ifrån på olika sätt, de får bättre betyg, de läser bättre och de trivs bättre. Majoriteten (cirka 60 %) av alla som läser vid universitetens grundutbildning idag är kvinnor och hälften av dem som börjar på forskarutbildningen är kvinnor. Kvinnliga studenter tar i högre grad examina än manliga. Hur skall detta tolkas?

Två tolkningar av utvecklingen

Utvecklingen kan tolkas som en framgångssaga där kvinnor mer och mer har fått makten över kunskapen. I en aktuell rapport från Högskoleverket kan vi följa statistiken om hur kvinnliga studenter är i majoritet på de flesta linjer vid högskolan. Idag disputerar nästan lika många kvinnor som män. Kvinnor har äntligen börjat njuta av de "ljufva frukter" som retoriken kring högre utbildning lovade vid förra sekelskiftet. Kvinnor satsar på högre utbildning och har troligen framtiden för sig.

Tyvärr är den versionen av sagan bara delvis sann. Snarare är kvinnornas utbildningshistoria en ganska mörk och tragisk berättelse om motstånd, hinder, bakslag och ständiga besvikelser, särskilt inom det högre undervisningsväsendet. Kunskapens rot är onekligen bitter och frukterna inte alltid ljuva. Ju högre upp vi tittar i "systemet" ju större är ojämlikheten mellan könen än idag. Även om formerna för köns rättigheter är demokratiska är möjligheterna att utöva dem i praktiken olika när det gäl-

ler högre tjänster, chefspositioner och forskningsresurser. Forskning visar hur kvinnor i akademien är utsatta för dold diskriminering, en systematisk negativ särbehandling på grund av kön. Manliga akademiker får högre löner och tilldelas större andelar av forskningsanslagen och bidragen. I forskningsråden och i vetenskapsakademierna utgör män fortfarande en stor majoritet. De ämnen och kurser som leder till hög status och stora resurser i yrkeslivet (teknik och naturvetenskap) är fortfarande mest befolkade av män medan kvinnorna finns inom låglönelinjer som vård, skola och omsorg. Inom utbildningssystemet råder fortfarande en ofärdig demokrati där kvinnor är underordnade. Kvinnors kulturella kapital är inte lika värdefullt som mäns.

Det finns alltså två "sanningar" på samma gång om kvinnor, män och högre utbildning - en process som pekar framåt och uppåt för kvinnorna och en som står och stampar på samma ställe. Men hur kunde hindren mot kvinnoutbildning brytas en gång? Vad kan vi lära av pionjärerna som startade motståndsrörelsen på 1800-talet och krävde utbildning för kvinnor? Vilka möjlighetsstrukturer fanns som de kunde utnyttja? Hur utmanade de mäns maktordning och privilegier inom utbildningsvärlden?

Flickskolornas och seminariernas framväxt

Den utbildning som ledde till de högsta tjänsterna där makten och statusen fanns var som framgick förbehållna män på 1800-talet. Detta förhållande rådde ända fram till 1927. Kvinnor var utestängda från de statliga gossläroverken och från ett antal andra utbildningar på högskolenivå. Men den samhälleliga utvecklingen gav kvinnorna nya möjligheter eftersom de började efterfrågas i yrkeslivet på tjänster som krävde högre allmänbildning än vad folkskolan kunde ge. Den tekniska och industriella utvecklingen skapade nya kunskapsbehov och kvinnor började betraktas som en ny och lämplig arbetskraftsreserv för vissa lägre tjänstemannayrken.

Som ett svar på efterfrågan på utbildad kvinnoarbetskraft kom ett omfattande privat flickskolesystem att byggas upp under 1800-talets andra hälft. Det som inte staten tog hand om fick "marknaden" göra. En del flickskolor blev plantskolor för kvinnopolitisk idéspridning. Flickskolornas lärare och elever utgjorde ett slags "kritisk massa" där nya tankar om kvinnors villkor och underordning grodde till medvetenhet och missnöje. Många flickskolelärarinnor blev aktivister i rösträttskampen och i andra sociala rörelser. Som egna företagare och yrkesarbetande blev de

Karolina Widerström, 1856-1949, Sveriges första kvinnliga medicine licentiat

också förebilder för unga kvinnor som drömde om självständighet och andra slags karriärer än de som äktenskapsmarknaden kunde erbjuda. Varför blev kvinnor plötsligt attraktiva på arbetsmarknaden under 1800-talet? Det hade med ekonomi, byråkrati, demografi och ideologi att göra. Arbetsgivare kunde inkassera ekonomiska fördelar genom att anställa billig kvinnlig arbetskraft i skolor, sjukhus, kontor och i de nya post- och telegrafverken. Byråkratiska omställningar i statens olika verk

Klassfoto, andra ring, vid Fruntimmersföreningens flickskola i Göteborg våren 1923

och i näringslivet skapade en rad rutinartade anställningar som kvinnor ansågs klara lika bra som män. Att bli lärarinna, sjuksköterska, postfröken eller kontorist var också delvis en lösning på de demografiska problemen som uppstått på grund av sjunkande giftermålsfrekvens, där särskilt kvinnor i medelklassen riskerade att förbli ogifta hela livet och de ansågs ligga fäder och bröder till last om de inte fick egen försörjning. Till allt detta konstruerades också ideologiska argument för att kvinnor var lämpliga. Arbetsgivare ansåg att de tillskrivna borgerliga dygderna som särskilt kvinnor var bärare av - samvetsgrannhet, flit, renlighet, moral och tålmod - var värdefulla tillgångar i många yrken. Den borgerligt uppfostrade kvinnan ansågs vara en lämplig arbetskraft inom vissa sektorer.

Så här formulerade rektor Per Adam Siljeström sin iver att anställa kvinnliga lärare till folkskolan:

”Därjämte äger kvinnan överhuvudtaget, onekligen ett stort företräde uti allt, som heter samvetsgrannhet och punktlighet, tålmod och ihärdighet, lugn och ordning, puts och fina seder och genom alla dessa egenskaper är hon företrädesvis skicklig att skapa en sådan anda och upprätthålla en sådan ordning, som var och en måste önska se rådande i en skola. Det är hemmets anda, som genom kvinnan, hemmets och hemlivets förnämsta representant, föres in uti skolan: Slutligen kommer till allt detta, att jämförelsevis lika väl, ja bättre kvalificerade kvinnliga lärare kunna erhållas mot ett vida lägre arvode, än manliga. Står denna utväg öppen skola säkerligen en stor mängd fattiga fruntimmer av bättre uppfostran ägna sig åt lärarekallet.”

Även om kvinnor förväntades sälja sin arbetskraft till ett billigare pris ledde utvecklingen ändå till ett stort kunskapslyft för kvinnor. Under 1860-talet byggdes fyra folkskolläraryrkesseminarier upp i Stockholm, Kalmar, Umeå och Skara. I Stockholm etablerades samtidigt det Högre folkskolläraryrkesseminariet som skulle förse de privata flickskolorna med arbetskraft och där den kvinnliga kultureliten skulle komma att utbildas - personer som Selma Lagerlöf, Alice Tegnér, Anna Sandström och Anna Whitlock hade till exempel gått där. Under dessa år uppfördes också Statens normalskola för flickor som skulle fungera som en modellskola för hur andra flickskolor kunde organiseras. En statlig flickskoleutredning tillsattes med kvinnor som sakkunniga. Och utbyggnaden av allt fler folkskolor och småskolor som ville anställa lärarinnor drev på utvecklingen. Efter 1870 kom också ett hundratal småskolläraryrkesseminarier och lärarinnekurser ute på landsbygden att uppföras, en del ambulerande, en del fasta.

Men det viktigaste lyftet var nog ändå den stora flickskoleetableringen - ett stort antal flickskolor uppfördes på privat initiativ över hela landet. 1870 fanns det över hundra privata flickskolor i Sverige - många organiserade och etablerade av kvinnor. Detta var en utveckling ingen riktigt räknat med. Det hela liknade en kulturrevolution som iscensattes av kvinnorna själva, men också av manliga initiativtagare och politiker i städer och kommuner. I Ingela Schånbergs bok om flickskolan, ”De dubbla budskapen”, får vi en fyllig bild av hur denna etableringsprocess gick till.

Anna Whitlock, 1852-1930, grundare av Whitlockska skolan i Stockholm

Syslöjdslektion i Vasa flickskola, Göteborg

Det privata flickskolesystemet var det första lyckade exemplet på ett privat skolsystem i Sverige. Skolgrundarna var entreprenörer i utbildning. De skaffade fram lån, finansierare och elever; de skrev kursplaner och läromedel, de ordnade lokaler och anställde lärare, de undervisade och var rektorer. Annika Ullman har beskrivit tre av dessa flickskolegrundare och deras skolimperium i Stockholm vid förra sekelskiftet i den intressanta boken "Stiftarinnegenerationen". Dessa entreprenörer skapade genom flickskoleverksamheten en kvinnlig offentlighet som motvikt till den manliga.

För flickskolans ideologer var flexibilitet ett honnörsord och flickskoletraditionen var bärare av en frihetlig ideologi där individualism, kreativitet och reformpedagogik sattes i högsätet. Eftersom undervisningen inte var en statlig angelägenhet var den heller inte reglerad i statliga förordningar och kunde därför förhålla sig friare i sin läroplan och sina disciplineringsmetoder. Lärarinnornas auktoritet byggde på ett personligt kontrakt mellan föräldrarna och skolan. I flickskolekulturen härskade ett slags borgerligt matriarkat av säreget slag. Några tidsbilder från Åhlnska flickskolan i Stockholm kan ge vissa signaler om stämningen:

"Systrarna Åhlin hade alla håret uppsatt i mitten och slätt nedkammat över öronen samt uppsatt i en korg av flåtor i nacken. De voro klädda i antingen svart eller mörkgrått, absolut släta klänningar med krage av samma tyg, som räckte ned över armarna. På fötterna hade de tygkängor, vilket gjorde att de kunde gå så tyst, att det ej hördes./---/ Tant Carin var oerhört respektgivande och förestod hela inrättningen. Tant Julia älskade vi /---/ Tant Mina var högst originell, men hon hade humor, och hon var snäll."

Om våld och bestraffningar var en del av pedagogiken i gossläroverken värdjade flickskolepedagogiken i stället till flickornas samvete, medkänsla och solidaritet med lärarna. De båda systemen visade upp olika sidor av en borgerlig uppfostran: läroverksgossen skulle bli en framtidens makt-havare och skulle därför känna på livets hårda skola genom träning i olika makthierarkier.

Skolkök, Vasa flickskola, Göteborg

Flickskoleflickan skulle bli en borgerlig husmor eller en kvinnlig tjänsteman med förmåga att arbeta i yrken där sociala relationer och en behagfull livsstil var viktig. De olika skolformerna förberedde ungdomarna för olika roller i framtiden.

Kursplanerna var också anpassade till ett traditionellt tänkande kring manligt och kvinnligt. Där pojkarna i modersmålet läste grammatik och dispositionsteknik lärde flickorna sig känsla, fantasi, sagor, litteraturhis-

Bordsvisa vid Kvinnliga akademikers 50-årsjubileum, 3 april 1954

Melodi:
Flickorna i Småland

Vers 1.

På hindersamma stigar och på
spådvuxen fot
där professorer muttrar: tryck
dom ner och stå emot,
där har vi sett dem år från år
och ständigt fler och fler
på hindersamma stigar komma
segrande alltmer.

De är flickorna som läser något
vetenskapligt pränt,
de är kvinnorna som kandidat
och doktor och docent,
ja de är kvinnorna allt mellan
öst och väst och syd och nord
som går tänkande och jobbande
på hårdbruten jord.

toria och talövningar. När pojkarna pluggade kemiska formler och systematisering av växter och djur fick flickorna en praktisk tillämpning i något som hette vardagens kemi och fysik för hushållet. Allt var uppdelat efter fasta tankefigurer om könsens olikheter och vikten av att hålla könen isär. Var sak på sin plats. Män på de högsta posterna, kvinnorna på de lägre.

År 1927 kom en ny skolreform som gjorde det möjligt för flickor att gå i samma slags läroverk som pojkar. Allt fler flickor kom att gå över till dessa nya samskolor, men fortfarande levde många flickskolor kvar, särskilt i de större städerna. År 1962, i samband med grundskolans införande bestämde staten att flickskolorna skulle läggas ned. Grunden lades nu till ett nytt skolsystem där den grundläggande tanken var att klasskillnaderna mellan eleverna skulle minska. I stället blev det könsskillnaderna som minskade när det gällde prestationer och provresultat. Grundskolan och nya gymnasiet blev flickornas möjlighet att visa att flickors intellektuella kapacitet inte var annorlunda än pojkars. Könnsstrukturen har också förändrats väsentligt på de teoretiska programmen, medan de yrkesinriktade linjerna fortfarande är strikt könsuppdelade.

Kvinnor vid universiteten – en motståndshistoria

Svenska kvinnor fick rätten att läsa vid universiteten och avlägga akademisk examen vid vissa fakulteter år 1873. Reformen var radikal för sin tid, med tanke på att andra utbildningsinstitutioner vid denna tid i regel var uppdelade efter kön. En kort tid efter reformen vågade också ett antal pionjärer bryta könsvallet och börja studera i denna helt manliga värld. De kunskaper man fick vid universiteten vilade på vetenskaplig grund och hade högt prestigevärde. Studierna avslutades med en hög examen vilken gav både materiella belöningar och social status. Universiteten var inkörsporten till rikets högsta befattningar och därför var kvinnor inte välkomna. Deras närvaro hotade mäns maktställning. Anne-Sofie Ohlander har kallat de första kvinnorna som vågade sig dit för ”nordpolarare” – att bege sig till universitetet var lika riskfyllt som en expedition till Nordpolen.

Den första generationen studentkor kom från välbärgade hem och studietraditionen i familjen var viktig. Familjens stöd krävdes för att en kvinna skulle kunna börja läsa i Uppsala eller Lund – de båda traditionsrika universiteten. Cirka hälften av kvinnorna tog examen. År 1914 hade cirka 435 kvinnor i Sverige avlagt akademisk examen. De flesta skrevs in

vid filosofisk fakultet, även om förvånansvärt många också läste medicin och naturvetenskap. Ytterst få läste juridik och teologi. De allra första kände sig ofta bortkomna och isolerade – inte att förvåna sig över – män hade ju ett försprång på 800 år och många män såg kvinnors närvaro vid dessa gamla lärdomsanstalter som tecken på kulturens tillbakagång. Den typen av uttalanden kunde prägla självuppfattningen och en del kvinnor blev självkritiska i överkant som här när Ingeborg Wikander beklagar sig för en vän i ett brev:

”Jag duger ej för Uppsala. Det borde jag kunnat förstå förut. Jag hade nog alltid mina misstankar därom, men inte tillräckligt starka för att avhålla mig från ett dumt försök. Den som ingen energi har, ingen förmåga att läsa på egen hand, ingen ihärdighet, ingen viljekraft, vad har den att göra i Uppsala?”

Kvinnorna var unga och det var första gången de levde utanför familjens omedelbara kontroll, men ju fler de blev, ju mer normaliserad blev tillvaron. Båda könen vande sig vid varandra och det blev friare umgängesformer på fritiden och i vardagen. Studierna upptog en stor del av tiden och skapade gemensamma kunskapsintressen. Kvinnor började bo där män bodde, de ingick matlag med män och kontakter och vänskaps- och kärleksrelationer uppstod. Många deltog i fester, konserter och könsblandade föreningar. En del kvinnor började protestera mot diskrimineringen genom att bilda egna kotterier, föreningar, sportaktiviteter och spex. År 1892 bildades den första kvinnliga intresseföreningen, Uppsala kvinnliga studentförening. En viktig punkt på programmet var att skapa bättre villkor för studenterna och dessutom krävde de rätten att få bära studentmössa. Studentmössan sågs som en manlig symbol som inte var passande för flickor, särskilt inte utomhus.

I de institutionella sammanhangen var motståndet dock segast; i riksdagsdebatterna, i konsistorierna, i nationen, i kårlivet, i studenttidningarna och i vissa manliga föreningar var synen på den kvinnliga studenten fortfarande nedsättande. Problemen blev värre när kvinnorna blev fler och började ta examen och dessutom ställde krav på att få använda sina examina i karriärsyfte för jobb som högre tjänstemän, ämbetsmän och professionella.

Nu hotades mäns tjänsterevir och arbetsmarknad i staten och motsättningarna mellan könen blev allt allvarigare. Kvinnorna bromsades av en paragraf i grundlagen som sade att endast ”Svenske Män” hade tillträde

Studentspex, Uppsala Kvinnliga Studentförening, 1913

till statens ämbeten. Det fick akademikerkvinnorna att organisera sig för att försöka ändra på principerna och från och med 1904, när Akademiskt bildade kvinnors förening bildades, inleddes en 20 år lång kamp för kvinnors behörighet till statliga tjänster. Behörighetslagen gick igenom 1924, men fortfarande var det flera yrken som inte ansågs lämpliga för kvinnor: prästycket, officersyrket, diplomatin, tullen, polisen, gymnastikläraryrket i gossläroverk etc. Men vad var det egentligen för fel på kvinnor? Vilka argument användes?

Det fanns en stor grupp män vid universiteten och i riksdagen (och i samhället överhuvudtaget) som redan från början var starkt kritiska mot akademiska studier för kvinnor. En del använde religionen som tillhugge för att belägga sina påståenden om det olämpliga i att kvinnor läste vid universiteten. Lärda kvinnor var inte förenliga med Guds vilja och Skapelsens ordning. Kvinnans uppgift var i hemmet och familjen. Andra debattörer höll fram vetenskapen som bevis för att kvinnors kroppar var för svaga för studier, deras äggstockar skulle förtvina och de skulle inte orka med all lärdom. Kvinnors hjärnor var inte utvecklade som mäns. En högt utbildad kvinna var emot naturen och hennes närvaro vid akade-

min kunde dessutom skada moralen. Det var farligt att blanda könen i en känslig ålder, könnens inneboende identiteter var hotade. Doktor Säwe säger till exempel i riksdagen redan 1864:

”Jag skulle ej vilja se kvinnor tillsammans med män studerande t ex på en anatomisal, ty det kunde ej fela, att ju icke sådant skulle skada blygsamheten och sära den hos kvinnan livliga anständighetskänslan.”

En annan riksdagsman säger:

”Man lär icke kunna tänka sig att unga män och kvinnor skola studera tillsammans utan att intrång göres på samhällets sedliga utveckling.”

När man följer argumenteringen mot kvinnliga akademiker under en lång period går det att se vissa mönster i motståndet. Det intressanta är att argumenten skiftar karaktär under årtiondenas lopp. För att bli trovärdiga kunde motståndarna inte använda samma slags bevis år ut och år in. På 1800-talet var det oftast de religiösa och moraliska argumenten som dominerade. Vid sekelskiftet kom beläggen för kvinnors bräcklighet och svaga biologi och på 1920-talet hävdades att kvinnor inte hade tillräcklig auktoritet och disciplin för att klara av högre studier och höga poster i staten. Försöken att nedvärdera kvinnors förmåga fortsatte långt fram i tiden. I samband med jämställdhetsdebatten på 1970-talet kom det öppna motståndet dock att tonas ner. Men fast det idag är 135 år sedan kvinnorna gjorde entré på universitetet finns det fortfarande glastak och stora svårigheter som möter kvinnor i den akademiska karriären. Forskningen har visat hur omfattande diskrimineringen är och hur subtilt den verkar. Hur skall allt detta förklaras? Varför allt detta motstånd mot kvinnor som bara använder sig av sina medborgerliga rättigheter? Finns det könsstrukturer som grundlades inom det akademiska livet för mer än hundra år sedan som fortfarande spökar. Man kan ta hjälp av idéhistorikern Sven-Eric Liedmans tankar om att universitetet genomsyras av en ”frusen ideologi”. Akademin har visserligen förändrats mycket genom århundradena men vissa institutionella särdrag och värderingar har bevarats och liksom stelnat till. Ett sådant särdrag skulle kunna vara att teoretiska kunskaper och högre utbildning hör ihop med en manlig identitet. Universitetet har blivit en plats där en manlig elitkultur slagit rot. Det hjälper inte att tusentals kvinnor numera befinner sig där – formerna, symbolerna, strukturerna är i grunden desamma.

Det är som om vetenskapen bara kan sökas och exponeras under vissa rituella former: doktorshattar, lagerkransar, lärda sällskap, titlar, avgränsningar och privilegier utifrån olika examina, hyllandet av det excellenta, av abstraktioner och formler, det hierarkiska systemet – allt kan tolkas som känslöskapande demonstrationer som förstärker mäns försprång. Män som grupp hör ihop med den traditionen och har svårt att släppa kontrollen över de institutioner där den vetenskapliga kunskapen produceras. Vetenskapen är maktbärande och maktskapande.

Beth Hennings m fl., Flustret, Uppsala, 1911

Historisk forskning om kvinnor vid universiteten

I flera historiska avhandlingar på senare år har den akademiska kulturen analyserats utifrån ett könsperspektiv. Tord Rönholm har skrivit om de kvinnliga pionjerna på universiteten, de som var först med att bryta könsvallen. I avhandlingen "Kunskapens kvinnor" analyseras de kulturkrockar mellan manligt och kvinnligt som mötte de första kvinnorna inom akademien. Pionjärgenerationen var gränsöverskridare på många sätt och utmanade ett manligt maktmonopol. Svaret på motståndet från kvinnornas sida blev att de skapade "egna rum", egna festritualer, matlag, studietraditioner och organisationer. Och den mentala räddningen blev att de kunde skilja mellan män som individer och män som grupp. Med tiden utvecklades en viss tillvänjning i systemet - könsblandade arenor

uppstod där möten mellan män och kvinnor gjorde studentlivet lättare och friktionerna mindre.

De kvinnor som gick vidare och tog doktorsgraden skildras av Hanna Markusson Winkvist i boken "Som isolerade öar". Om de första studenterna hade mött svårigheter var det inget mot vad de första kvinnorna som disputerade fick lov att klara av. Mellan 1870 och 1949 disputerade 104 kvinnor i Sverige och av dem var det bara en som blev professor. De högt utbildade kvinnorna hamnade i ett slags konstig mellanställning. Som kvinnliga doktorer betraktades de inte som riktiga kvinnor, men de besatt ju inte heller mäns egenskaper. Markusson följer de 104 kvinnorna i spåren och kartlägger deras sociala bakgrund, deras nätverk och vad det blev av dem. Det är en sorglig historia hur de lagerkransade kvinnorna på olika sätt försökte slå sig fram som forskare för att få tjänster vid universiteten utan framgång. I stället sökte de sig till skolvärlden, folkminnesvården, folkbildningen och journalistiken för att få jobb. I avhandlingens sista del behandlas bilden av den kvinnliga akademikern – en avvikare, en anomali, en isolerad ö, begåvad men ful. Hennes könsidentitet ifrågasattes och hon betraktades som ett könsmissigt neutrum och var tvungen att förhålla sig till detta på flera olika sätt. Om man ändå var annorlunda kunde man lika gärna gå utanför normaliteten, vilket gav en viss frihet i formandet av egna identiteter.

Lundahistorikern Lina Carls behandlar också universitetets könskultur, fast i en senare period i sin avhandling "Våp eller nucka?". Det är lätt att tro att allting ändå blev bättre längre fram i tiden när pionjärens var förbi och allt fler kvinnor sökte sig till universiteten. Men strukturerna var lika sega och lika frusna långt fram i tiden. Carls har undersökt hur kvinnors universitetsstudier beskrevs i samhällsdebatten och i de lokala diskussionerna vid universitetsorterna och hon finner att genusdiskursen var stabil ända fram till 1970-talet: det var svårt att förena kvinnlighet med studentrollen. Studenterna var antingen våp eller nuckor, objekt, medelmåttor, känslomänniskor eller andliga hösäckar. Statliga utredningar slog dessutom fast att män hade större vetenskaplig aggressivitet och var bättre lämpade för akademiska studier. Det var ingen tvekan om att universiteten var männens arenor och maktbaser. Men även i denna period formulerades motdiskurser av kvinnliga politiker och studenterna själva, politiska diskussioner som ledde till ifrågasättanden och en kritisk feministisk debatt följde.

Lärarstudenter, Stockholm, 1920-talet

Till slut

Förmodligen är det spårberoendet av dessa institutioner, strukturer och diskurser som universiteten fortfarande dras med, och som hindrar en jämn fördelning av kunskaper, tjänster och resurser mellan kvinnor och män inom akademien och inom den högre utbildningen. Män vill inte släppa ifrån sig makten över vetenskapen. Men av historien lär vi oss att om en struktur inte är bruten kommer den att generera likartade problem i framtiden. Det betyder att vi kan vänta oss nya motstånd mot den frusna ideologin i framtiden. Vetenskapen kan inte monopoliseras i ett öppet samhälle med demokratiska strukturer. Det är kvinnornas chans.

Och kvinnor har inte stillat sig i sitt öde. Som framgång är historien också fylld av kvinnornas egen motståndshistoria. Precis som flickskolelärarinnorna för 150 år sedan grundade egna skolor i protest mot ett orättfärdigt system har akademikerkvinnorna skapat sina egna offentligheter vid universiteten i form av högre seminarier, konferenser, tidskrifter, teoriområden och centrumbildningar. En tvärvetenskaplig och vetenskapskritisk egen disciplin har således tagit form – genusvetenskapen – med egna tjänster, öronmärkta pengar, grundkurser och forskarutbildning. Fältet har vuxit och inbegriper nu en mängd olika teoretiska perspektiv: genus, maskulinitetsforskning, postkolonialism, queer, hbt etc. Cirka tusen doktorsavhandlingar med genusperspektiv har skrivits i Sverige. Något har i alla fall hänt, även om det med nuvarande takt kommer att dröja ytterligare 50 år innan de kvinnliga professorerna blir lika många som de manliga.

Studenter, bl.a. Eva Andén, 1906

Rösträttskampen

Josefin Rönnbäck

Rösträttskampen - en tudelad kamp

Genom att undersöka den organiserade kvinnorösträttskampen – och sätta den i relation till kampen för mäns politiska rättigheter – kan man belysa den svenska demokratiseringsprocessen ur ett genusperspektiv. Ett genusmönster kommer då att framträda som visar att kön i allra högsta grad var väsentligt. Den manliga rösträttsfrågan och den kvinnliga rösträttsfrågan var t.ex. åtskilda. Den manliga rösträttsfrågan (dvs. män) var också överordnad den kvinnliga (dvs. kvinnor). Riksdagsmännen som grupp prioriterade nämligen att sträcka ut rösträtten till fler män innan en enda kvinna erhöll politisk rösträtt. Detta ger vid handen att mäns förhållande till politik och till staten ansågs skilja sig från kvinnors.

Under demokratiseringsprocessen uppstod en rösträttsrörelse som främst arbetade för mäns politiska rättigheter, Sveriges allmänna rösträttsförbund (SARF), och en annan rörelse som arbetade för kvinnors rättigheter, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR).

Uppdelningen var dock inte total och det förekom individuella överlappningar och organisatoriska samarbeten mellan kvinnor och män. Rösträttsrörelserna var heller inte helt väsensskilda utan samma andas barn. I vilken utsträckning skilde sig då den kvinnliga rösträttskampen från den manliga?

Båda organisationerna var uppbyggda på ungefär samma sätt och bestod av lokalföreningar som kunde uttala sig i olika frågor. Själva organisationen gick dock snabbare bland rösträttskvinnor, som inom loppet av ett år fick en tydlig organisationsstruktur och bildade en landsförening. Nyckeln till denna organisatoriska framgång låg förmodligen i att LKPR uppstod senare, när folkrörelserna kommit in i en mognadsprocess. Rösträttskvinnorna utnyttjade sina överlappande medlemskap i andra föreningar och samarbetade med andra kvinnorörelser, socialliberalt färgade folkbildningsrörelser, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. Det gjorde att LKPR lyckades nå ut och sprida sitt budskap – politiska rättigheter åt kvinnor – till många.

Rösträttsrörelserna verkar också ha arbetat på ungefär samma sätt och använt sig av samma typer av propagandamedel som folkrörelserna i stort. En viktig skillnad var förstås att kvinnor var hänvisade till utomparlamentariskt arbete. En annan viktig skillnad var att kvinnor var mer be-

roende av samarbete med män än vad män var beroende av att få kvinnor med sig. Möjligen arbetade svenska rösträttskvinnor mera stillsamt och mer inomhus än rösträttsmännen. Den manliga rösträttsrörelsen hade betydligt fler medlemmar och en något annorlunda klassammansättning - fler arbetare var aktiva.

Både den manliga och den kvinnliga rösträttsrörelsen kan betraktas som strategiska koalitioner vilkas minsta gemensamma nämnare var att arbeta för att rösträtten skulle sträckas ut till fler. Båda arbetade nära ihop med partipolitiska organisationer och det fanns överlappande medlemskap. Det fanns också vissa personliga band mellan den manliga och kvinnliga rösträttsrörelsen. Vissa rösträttskvinnor deltog under 1890-talets folkriksdagar och många manliga kvinnorösträttsförespråkare i riksdagen (som också var medlemmar i Männens Förening för kvinnans politiska rösträtt) kom ursprungligen från den manliga rösträttsrörelsen. En viktig skillnad är att den manliga rösträttsrörelsen (SARF) gav upphov till en partipolitisk organisation, nämligen Frisinnade landsföreningen. LKPR gav dock upphov till Svenska kvinnors medborgarförbund och flera ledande rösträttskvinnor var också med och bildade Frisinnade kvinnor 1914.

Rösträttskampen – en kamp med nationella förtecken

Liksom i flera andra länder orsakade rösträttsfrågan viss splittring mellan kvinnor genom att vara en klass- och könsfråga. Etniska konflikter hade däremot inget stort utrymme i svensk politisk debatt eftersom landet förmodligen uppfattades som kulturellt homogent. Kvinnorösträttsfrågan i Sverige var därför mindre komplicerad i detta avseende. Till skillnad från flera andra länder fanns det bara en organisation (LKPR) som sade sig uteslutande och primärt arbeta för kvinnors rösträtt.

I Sverige började den organiserade rösträttskampen nästan ett halvt sekel senare än i länder som England och USA och den pågick mycket kortare tid. I vissa länder, som exempelvis grannländerna Finland och Norge, var rösträttsfrågan intrikat länkad till en nationell självständighetsprocess, men det var inte fallet för Sverige. Ändå var nationalismen viktig som överideologi och bevekelsegrund även för den svenska rösträttsrörelsen. Rösträttskampen handlade om den svenska nationella identiteten, både på individuell och kollektiv nivå. Rösträtten betraktades på samma gång som en symbol för den enskilda kvinnans myndighet och nationella medborgarskap och som en symbol för ett lands framsynhet och civi-

lisationsgrad. Enligt rösträttskvinnorna var kvinnlig rösträtt ett tecken på samhälleligt framåtskridande. I detta tänkande fanns det även etnocentriska underströmmar.

Liksom flera rösträttsrörelser i andra länder valde LKPR att agera för att kvinnor skulle erhålla rösträtt - och senare även valbarhet - på samma villkor som män. Detta vägval uppskattades inte av socialdemokratiska kvinnor i Sverige och den internationella socialistkongressen uppmanade sina medlemmar att ta avstånd ifrån sådana rörelser som inte hade allmän rösträtt på programmet. Samma klasskonflikt som fanns i Sverige fanns således på internationell nivå. Att sträva efter rösträtt på samma villkor som män signalerade att man accepterade rådande klassordning och att vissa personer uteslöts på grund av låga inkomster. Det visar att LKPR i första hand strävade efter en könsneutral grundlag. I praktiken innebar det att kvinnorösträttsfrågan gjordes avhängig männens rösträttsfråga och att LKPR arbetade för att vissa och inte alla kvinnor skulle erhålla politiska rättigheter. LKPR framhöll att detta var en partipolitiskt neutral linje, men i själva verket blev det det liberala partiets linje. Den partineutrala retoriken var i flera avseenden just retorik.

För att uppnå detta mål - rösträtt och valbarhet för kvinnor på samma villkor som män - arbetade LKPR opinionsbildande och använde sig av påtryckningsmetoder och propagandatyper som var vanliga i många andra länder. Vad som också är värt att notera är att kommunalpolitiska rättigheter användes som murbräckor och att medlemmarna i Sverige uppmuntrades till partipolitisk aktivism. LKPR var alltså ett alternativ till partipolitiken men blev också ett led in i partipolitiken på ett ganska unikt sätt. Landsföreningen skolade kvinnor och försökte få dem intresserade av partipolitik och medverkade till att det manliga partiväsendet ”infiltrerades” av kvinnor redan innan kvinnor erhållit politisk rösträtt. Svenska rösträttskvinnor valde inte heller som strategi att motarbeta sittande regeringar och anordnade relativt få protestmöten. Den svenska rösträttsrörelsen LKPR arbetade i stället för och skickade följdriktigt tacksamhetskrivelser då riksdagsmän gjort något för saken. Särskilt under andra halvan av rösträttskampen arbetade LKPR mycket nära det liberala partiet. Inte förrän i slutet av rösträttskampen började det återhållsamma uppträdandet och tålmodet tryta, särskilt gentemot högermännen i första kammaren. År 1918 skärptes tonen och det skickades protestkrivelser och anordnades protestmöten.

I sin samtid blev de svenska rösträttskvinnorna omtalade för sin organi-

Rösträttsvykort

sationsapparat inom den internationella rösträttsrörelsen, International Woman Suffrage Alliance (IWSA). Genom att de svenska rösträttskvinnorna byggt upp en gedigen infrastruktur kunde de ägna sig åt medborgarutbildning i stor skala. LKPR:s folkbildande arbete var mycket betydelsefullt under demokratiseringsprocessen med tanke på att rösträttsreglerna och valproceduren var omständliga och krångliga i början av 1900-talet. Enligt rösträttskvinnorna själva var folkbildningen ”svensk” och unik i sitt slag - men det verkar ha förekommit kurser av olika slag även i andra länder.

Det fanns således både ”kvinnliga” och ”svenska” element i denna rörelse som visar att LKPR skilde sig från den manliga rösträttsrörelsen och utländska kvinnorösträttsrörelser.

Göteborgs FKPR, Börsen, Göteborg

Den samarbetsvilliga och konsensusorienterade hållningen var särskilt framträdande. På samma sätt verkar den svenska demokratiseringsprocessen både ha avvikit från och liknat de övriga. Den förefaller ha varit mindre aggressiv än i andra länder och mer sammanhållen.

Inte i något land erhöll kvinnor politisk rösträtt före män. Vissa vita medelklasskvinnor erhöll rösträtt på slutet av 1800-talet, i flertalet länder erhöll kvinnor rösträtt någon gång under 1900-talet men fortfarande i början av 2000-talet fanns det kvinnor som saknade rösträtt (i Brunei, Afghanistan, Irak). Totalt sett har kvinnor erhållit politiska rättigheter hundratal - ja, snarast tusentals år - efter män. Men om man jämför när svenska män erhöll ”allmän rösträtt” (1909) och kvinnor erhöll rösträtt på samma villkor (1921), blir eftersläpningen tolv år. Det visar att genus har inverkat - men inte i lika hög grad som i länder som USA, Frankrike, Australien och Schweiz - där kvinnlig rösträtt släpat efter den manliga åtskilligt längre. Detta är särskilt intressant som man ibland - felaktigt - kallar dessa länder för den moderna demokratins vagg. I själva verket är det seglivade myter och det finns skäl att komplicera och revidera teorier om demokratiseringsvägar genom att ta hänsyn till genus och etnicitet.

LKPR och politikens genusgränser

Genom sin blotta existens utmanade den kvinnopolitiska organisationen LKPR en etablerad genusordning i politiken. LKPR var ett levande bevis för att kvinnor kunde och ville bli betraktade som politiska aktörer och att de hörde hemma på politiska arenor. Rösträttskvinnorna visade att politik också var en angelägenhet för kvinnor och att politikens genus endast var skenbart manligt. LKPR - själva organisationen - kan också betraktas som en protestyttring mot den manliga rösträttsrörelsen och det mansdominerade partiväsendet och ytterst mot män som grupp för hur de dittills hanterat kvinnorösträtten. Därför kan man mer eller mindre säga att en genuspolitisk resning inleddes i och med att kvinnor gick samman i Stockholm 1902 och bildade Föreningen för kvinnans politiska rösträtt där bara kvinnor fick vara medlemmar.

Enligt statsvetaren Maud Eduards överskrider kvinnor gränsen för vad som är tillåtet när de uppträder som grupp. De vidgar då definitionen av vad som är legitima erfarenheter och vad som är politik och inte. Genom att kvinnor organiserade sig för politiska rättigheter och därmed uppträdde som grupp och som politisk kategori synliggjorde LKPR att det finns en könsdimension i politiken och att de politiska arenorna - riksdag-

gen, kommunerna, landstingen, partierna - var arenor för män. De visade också att det fanns ett medborgarskap med vissa rättigheter och skyldigheter som var förbehållet män. Genom sitt krav synliggjorde LKPR att män underlätit att driva kvinnorösträttsfrågan och att det fanns ett glapp mellan de politiska ideologierna och den politiska praktiken – eller kanske snarare mellan mäns politiska retorik och praktik. De visade därmed att män och kvinnor prioriterade olika och att det fanns en intressekonflikt mellan könen. LKPR menade att sådana intressekonflikter omöjliggjorde att en man i alla lägen kunde representera en kvinna. LKPR ifrågasatte politikens gränser - vad gäller form och innehåll - genom sina krav på rösträtt och valbarhet. Rösträttskvinnorna protesterade mot åtskillnaden, könssegregeringen, som innebar att män var inneslutna i den politiska och beslutsfattande sfären och att kvinnor var uteslutna därifrån. De ifrågasatte också den manliga normen av vad politik var och skulle vara och att röstning till riksdagen förutsatte ett manligt kön. De protesterade mot mäns självtagna rätt, deras politiska tolkningsföreträde och

Rösträttsmöte, Anna Whitlock m.fl.

det manliga politiska systemets legitimitet. De opponerade sig emot att kvinnor var objekt men inte subjekt i lagstiftningsprocessen. De vände sig också mot turordningen - att män skulle ha politiska rättigheter före kvinnor. Man kan således säga att rösträttskvinnorna ifrågasatte sekelskiftets genuskontrakt, som gjorde sig gällande i riksdagsordningen och som innebar att endast män kunde verka som medborgare i den politiska offentligheten.

LKPR ifrågasatte också den politiska gränsdragningen som gjorde att kvinnor var tillåtna på vissa offentliga arenor - men inte på andra. Föreningen visade på den bristande logiken i att kvinnor fick rösta i kommunval, men inte i riksdagsval, och att kvinnor var valbara i kommunala sammanhang, men inte på riksdagsnivå. Men det är viktigt att betona att LKPR som socialpolitisk rörelse inte bara ville förändra politikens form, dvs. spelreglerna för hur politiken utövades och av vilka, utan också politikens innehåll. LKPR:s opinionsbildning och verksamhet visar att föreningen ville förskjuta politikens gränser så att fler frågor blev statliga angelägenheter.

LKPR argumenterade inte bara för formella rättigheter utan också för att kvinnor skulle vara delaktiga i beslut som rörde dem och argumenterade för "närvarons politik". Rösträttskvinnorna var också "valbarhetskvinnor" och strävade efter att erhålla rösträtt och valbarhet, att få representeras och representera. Det var dock långt ifrån självklart att LKPR i alla lägen skulle verka för att kvinnor skulle bli valda. Särskilt under rösträttskampens andra hälft uppstod intressekonflikter som handlade om kön, klass- och partiideologi. Under den här perioden började nämligen kvinnor i större utsträckning att liera sig med de partipolitiska organisationerna. Partipolitiseringsen inrymde både nya möjligheter och begränsningar för kvinnor som grupp. Den gjorde att kvinnor tog plats på nya arenor och fick nya institutionella möjligheter att driva andra politiska krav - men samtidigt förstärktes motsättningar mellan kvinnor vilka också splittrades som grupp. I och med att partiväsendet växte sig starkare och att fler kvinnor beträdde den partipolitiska arenan kunde kvinnor spelas ut mot varandra.

Under rösträttskampen överskreds genusgränser genom att fler kvinnor involverade sig i politiska partier. LKPR uppmuntrade kvinnor att tala och ta plats i partipolitiska organisationer, fattigvårdsstyrelser, nämnder, stadsfullmäktige. LKPR:s praktiska verksamhet visar också att kvinnor agerade som om de redan vore politiska medborgare i kampen för att erhålla status som medborgare.

"Strävandet efter politisk rösträtt är ansvarskänsla inför samhället", Anna Bugge Wicksell, 1862-1928

Makt och motstånd

Rösträttskvinnorna stötte på olika slags motstånd. Dels ett principiellt motstånd som gick ut på att kvinnor och politik inte alls var förenligt, dels ett tillsvidare-motstånd som gick ut på att tiden eller kvinnan inte var mogen och att andra frågor måste lösas först. Dessutom fick de känna av effekterna av ett tyst motstånd. Motståndet och tillrättavisningarna visar att vissa ansåg att rösträttskvinnorna och organisationen LKPR gått för långt och passerat gränsen för vad som ansågs vara lämpligt för kvinnor.

De som vågade ställa krav på politiska rättigheter för kvinnor, bröt mot gängse sociala normer för hur man borde bete sig. Rösträtt för kvinnor ställde till oreda i genusordningen vad gäller uppfattningar om manligt och kvinnligt, vilket resulterade i att manliga förespråkare beskyldes för att vara feminina och kvinnliga manhaftiga. De mest konservativa riksdagsmännen uttryckte offentligen sin oro för att staten skulle feminiseras och ville hålla kvinnor och sådant som förknippades med kvinnlighet borta från staten.

Det visar att föreställningar om kön var vitala i demokratiseringsprocessen och att rösträttskampen var en maktkamp som handlade om mycket mer än politikens spelregler och form. Såväl rösträttsmotståndarna som rösträttsförespråkarna betraktade nämligen rösträtten som ett medel för att genomdriva politiskt reformarbete och förändra politikens innehåll. Motståndet var splittrat men starkt och yttrade sig på olika sätt och gick ut på att upprätthålla befintliga genusgränser inom politiken. Vissa motståndare framhöll att vissa kvinnor (som individer) lämpade sig för politik men att kvinnor (som grupp) inte gjorde det och ansåg att detta var ett argument i sig för att alla kvinnor kategoriskt skulle uteslutas.

Rösträtten och valbarheten utmanade också genusordningen på olika sätt. Valbarhet – som innebar att en kvinna skulle kunna bli riksdagsman – var länge otänkbart.

Inte förrän det i princip stod klart att kvinnor skulle erhålla utökad kommunal valbarhet tog LKPR upp valbarheten på programmet. Genom att ställa krav på valbarhet åt kvinnor och i praktiken agera för kvinnorepresentation utmanade LKPR män på ”deras” arenor. En invald kvinna innebar de facto en utesluten man.

I konflikt och samförstånd

Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt hade ambitionen att vara klassöverbryggande och partipolitiskt neutral, men leddes av en krets medelklasskvinnor med liberala värderingar. Trots tydliga klass- och partipolitiska motsättningar och trots att rösträttskvinnorna hade olika syn på hur föreningen borde förhålla sig till män som grupp och till det manliga partiväsendet, kunde organisationen hålla samman hela perioden.

Detta var möjligt för att medlemmarna på ett övergripande plan var ense om att kvinnor hade en förändringspotential i politiken, att kvinnor var underordnade och att rösträttsfrågan var en fråga som handlade om rättvisa och samhällsnytta. Inom föreningen fanns också en önskan om samförstånd och samarbete mellan kvinnor och mellan kvinnor och män. Man var även överens om att föreningen skulle vara klassöverskridande, partipolitiskt obunden och ”neutral”. Problemet var bara att de menade olika saker med neutraliteten. Diskussionerna blottlade att det fanns skilda uppfattningar om vad som var politik och hur politik borde bedrivas och av vilka. Skulle politik bygga på meritokrati eller på demokrati och ett aktivt deltagande av många?

Rent konkret var rösträttskvinnorna t.ex. inte överens om föreningens mål – var det politiska rättigheter för alla kvinnor eller för en del? De var heller inte överens om hur man arbetade för kvinnorösträttsfrågan på bästa sätt – var det genom att satsa på särorganisering eller samorganisering? De hade också olika uppfattningar om hur föreningen skulle förhålla sig till partiväsendet och huruvida föreningen skulle ge sig in i valrörelserna. Meningarna var också delade om huruvida föreningen endast skulle arbeta för politiska rättigheter eller om den borde agera i fler frågor. En lösning blev att arbeta både med och utan män och att föreningen agerade både partilöst och i samarbete med vissa partier (läs liberalerna). En annan lösning blev att ta upp olika frågor i folkbildningens namn.

LKPR:s verksamhet ger intrycket av att föreningen försökte ”församhälleliga” kvinnan och få henne mera intresserad av samhällspolitiska frågor, men också att kvinnor skulle aktivera och använda sitt medborgarskap för att anpassa samhället bättre för kvinnor, dvs. ”förkvinliga” samhället. Folkbildningsarbetet visar att LKPR hade större ambitioner än att kvinnor bara skulle erhålla ett knippe rättigheter och medborgarskap som status. Utbildningen skulle ge kvinnor kunskap och självförtroende att praktisera sitt medborgarskap och utnyttja sina rättigheter. I förlängning-

Julbazar i Uppsala 12-14 december 1912

en fanns en förhoppning om att kvinnor skulle driva fler frågor och att politiken skulle breddas.

LKPR:s praktik synliggjorde ytterligare en genusdimension inom politiken - nämligen att det fanns normativa idéer om samarbete mellan män och kvinnor. Enligt statsvetaren Maud Eduards framstår heteronormativiteten, dvs. att det är önskvärt och naturligt att män och kvinnor samarbetar, som en central princip av den demokratiska ordningen. Denna samarbetsnorm vilar på föreställningen om att kvinnor och män är olika och kompletterar varandra. Samarbete brukar ibland betraktas som en metod för att uppnå konsensus - men enligt Eduards handlar det ofta om ett samarbete som är dikterat på mäns villkor. I realiteten har denna samarbetsnorm inneburit att kvinnor har förväntats samarbeta med män - men inte tvärtom. Normen har av flera skäl varit mer tvingande för kvinnor än för män. I klartext: Män har kunnat agera oberoende av kvinnor. LKPR hyllade, värnade och argumenterade för samarbete mellan män och kvinnor och enskilda rösträttskvinnor talade gärna i konsensustermener och om betydelsen av samförstånd mellan könen. Även den praktiska verksamheten ger vid handen att rösträttskvinnorna i det stora hela

valde att agera utifrån en "heteronormativ" princip som befäste samarbetsnormen. Att Männens förening för kvinnans politiska rösträtt bildades och att rösträttsledningen förordade det manliga partiväsandets vallistor är konkreta exempel på detta. Särorganiseringen, kvinnolistor vid kommunala val och rösterna för ett kvinnoparti i samband med att rösträtten hade vunnits, visar dock att det fanns ett visst ifrågasättande av denna samarbetsnorm och att det fanns andra vägar som kvinnor slog in på under rösträttskampen - det fanns könspolitiska alternativ. Det ska också tilläggas att det i hög grad var "partikvinnor" inom LKPR som förespråkade samarbete med de manliga partikamraterna i sina respektive partier och att det framför allt var partilösa kvinnoaktivistkvinnor som hade distans till samarbetsnormen.

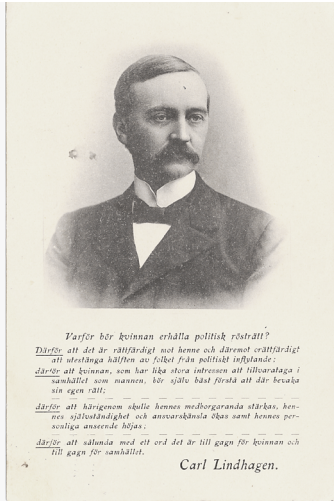
Samarbetet med män var på samma gång frivilligt och påtvingat. Samarbetet var både ideologiskt betingat och ett utslag av pragmatik. Trots att de politiska partierna inte visade sig vara helt pålitliga bundsförvanter var LKPR mån om att ha goda relationer - åtminstone till vissa av dem.

Liberalism, maternalism och nationalism

LKPR använde många argument för att övertyga om det berättigade i att kvinnor erhöll politiska rättigheter på samma villkor som män. Vissa argument - men långt ifrån alla - känns igen från den manliga rösträttsrörelsen och från andra kvinnliga rösträttsrörelser.

Precis som rösträttsrörelser runt om i världen lät sig LKPR inspireras av en liberal medborgarskapsdiskurs som utgick ifrån individen och som betonade människors lika värde och lika rätt till integritet och självbestämmande. Enligt den liberala medborgarskapsdiskursen borde staten inte se till börd eller ekonomisk ställning utan till individens kompetens. Den liberala överideologin krävde att alla individer skulle behandlas lika inför lagen och att alla fick en chans att uttrycka sig. Den självklara utgångspunkten för LKPR var att kvinnor och män var lika mycket värda och att konstitutionen skulle behandla kvinnor och män lika, dvs. att grundlagen skulle vara könsneutral. Kvinnor borde kunna prövas och betraktas som individer. LKPR betonade att kvinnor och män hade samma behov och rätt att få vara fria att uttrycka sina uppfattningar och att bestämma över sig själva och sina liv. På detta vis argumenterade LKPR bortom kön.

Liksom i många andra länder inspirerades den kvinnliga rösträttsrörelsen dessutom av maternalistiska idéer och utnyttjade modern som nationell symbolfigur. Liksom andra samtida kvinnorörelser framhöll LKPR

Varför bör kvinnan erhålla politisk rösträtt?
Därför att det är rättfärdigt mot henne och ärovet rättfärdigt
att utöfna hälften af folket från politiskt inflytande;
därför att kvinnor, som har lika stora intressen till tillståndet i
samhället som mennor, bör själv bestämma om de bevilja
sin egen rätt;
därför att härigenom skulle hennes medborgarskap stärkas, hen-
nes självständighet och ansvarshänsen ökas samt hennes per-
sonliga anseende höjas;
därför att såvänder med ett ord det är till gagn för kvinnan och
till gagn för samhället.

Carl Lindhagen.

”Varför bör kvinnan erhålla poli-
tisk rösträtt?”

Carl Lindhagen, 1860–1946

att kvinnor borde få rösträtt på grund av sina unika moderliga egenska-
per och erfarenheter. Med andra ord anammade LKPR genusbetingade
argument. Genom att använda sig av bilder av den goda modern och av
hemmet som metafor för nationen kan man säga att LKPR förenklade
abstrakta resonemang och försökte konkretisera på vilket sätt kvinnor
kunde göra nytta inom politiken utan att könsordningen skulle ruckas i
sina grundvalar. Denna politiska argumentation uttrycker i sig en intres-
sant paradox – å ena sidan ville man förändra och skapa nya genusrelatio-
ner – å andra sidan användes den traditionella genusansvarsfördelningen
i hemmet som en förebild. Samtidigt som denna radikala kvinnoorgani-
sation ville bort från det gamla – användes det gamla som mall för fram-
tiden.

Den kvinnliga rösträttsrörelsen och hela demokratiseringsprocessen på-
verkades också av försvenskningssprocessen, och demokratiseringen blev
en del i uppbyggandet av en enhetlig nationalstat. Liksom i flera andra
länder blev nationalistiska idéer och begrepp viktiga och användbara i
den kvinnliga rösträttskampen. Nationalismen visade sig i formspråket
och erbjöd retoriska strategier som stärkte och befrämjade kvinnornas
rösträttsmobilisering.

Rösträttskvinnorna fick det inte att gå ihop att kvinnor - som var en del
av det svenska folket och ingick i nationen - inte hörde hemma i staten.
LKPR synliggjorde att det fanns ett märkbart glapp mellan nationen och
staten. Rösträtten betraktades inte bara som en symbol för politiskt med-
borgarskap - utan också för nationellt medborgarskap. Rösträttskvinnorna
utgick således ifrån kvinnornas nationella identitet när de krävde
politiska rättigheter. LKPR hänvisade också till demokratiseringsproces-
ser i andra länder och visade att riksdagsordningen passade dåligt ihop
med det nya samhället - det moderna industrialiserade Sverige som höll
på att växa fram.

LKPR framhärdade således i att kvinnor borde erhålla rösträtt för att de
liknade och skilde sig från män.

Föreningen påtalade följaktligen likheter mellan kvinnor och män: båda
förvärvsarbetade och var samhällsnyttiga och betalade skatt; båda var
svenska medborgare och hade lika stort intresse och behov av att uttrycka
sin egen åsikt. Samtidigt hävdade LKPR att det fanns viktiga skillnader
mellan män och kvinnor, t.ex. att de hade olika erfarenheter, intressen
och positioner i samhället. De ansågs också ha olika kompetensområden,
som gjorde att de kompletterade varandra. Kvinnor och deras erfaren-

heter framstod som en outnyttjad resurs. Underförstått skulle kvinnor
inte komma att konkurrera med män på deras arenor bara för att de fick
politiska rättigheter. Istället framhölls det ömsesidiga beroendet mellan
det offentliga och det privata, mellan män och kvinnor.

Rösträttskvinnorna formulerade således sin politiska argumentation från
en upplevelse av att vara goda och samhällsnyttiga medborgare som be-
handlades annorlunda och förnekades rättigheter som ansågs höra med-
borgarskapet till. Det fanns en medveten vilja att kvinna och medborgar-
skap skulle kunna höras ihop – att medborgarskap skulle kunna inbegripa
”kvinna”. Genom att åberopa likheter och olikheter ifrågasatte och be-
fäste LKPR medborgarskapets skenbart könsneutrala karaktär. De visade
och argumenterade för att man kunde vara och agera som medborgare
på flera olika sätt. Indirekt förespråkade de rätten att vara individuella
och olika.

”Ett stillastående trots förändring”

När rösträttskampen inleddes var de politiska rättigheterna i kommun,
landsting och riksdag skiktade beroende på ekonomisk ställning och kön.
”Det är skam, det är fläck på Sveriges banér – att medborgarrätt heter peng-
ar” skrev Verner von Heidenstam i dikten Medborgarsång från 1902, dvs.
samma år som den organiserade kampen för kvinnors politiska rättigheter
inleddes och Föreningen för kvinnans politiska rösträtt bildades. Ju mindre
kapital en man hade, desto färre politiska rättigheter hade han.

Den politiska rösträtten och det politiska medborgarskapet förutsatte såle-
des ett ”ekonomiskt medborgarskap”, dvs. egen inkomst eller fastighet, och
ett ”civilt medborgarskap” i termer av autonomi och myndighet. Medbor-
garrätt hette också manligt kön.

Mycket förändrades dock under rösträttskampens gång och det gällde
även förutsättningarna för kvinnors delaktighet i demokratiseringspro-
cessen. En av de allra viktigaste förändringarna var att den proportionella
valmetoden infördes 1909. Den har bidragit till det svenska flerpartisys-
temet, som i hög grad är beroende av partipolitiska kompromisser. Det
har också visat sig att kvinnorepresentationen blivit högre i länder med
proportionella val än i länder med majoritetsval – även om detta resultat
låtit vänta på sig.

Parlamentarismen började också gälla, vilket innebar att kungahuset fick
mindre att säga till om och att parlamentets maktställning stärktes. Riks-

Lyssna, och ni skall höra hur det ropar efter moder-
lig ömhet öfverallt i det allmänna livet. Hur många spåda
oprande planter frösa inte bort bara ut brist på den
värme och kärlek, som kvinnan skulle tillföra det offentliga
livet, om hon finge medansvarighet.
Hon behöves vid valet av representanter och rätt-
visan fordrar att också hon får full medborgarrätt.
En viktigare fråga finns i närvarande stund inte för
oss kvinnor – knappast heller för samhället.
Ann Margret Holmgren,
född Termeden.

”Lyssna, och ni skall höra hur
det ropar efter moderlig över-
allt i det allmänna livet ...”

Ann Margret Holmgren,
1850-1950

De enda länder i Europa där kvinnorna ha politisk rösträtt.

Finland 3,1 milj. innev.
 Norge 2,4 " "
 Danmark 2,8 " "
 Hela Europas
 innevånareantal
 447 miljoner

STÖJ MED DITT NAMN KRÄVET PÅ FULL MEDBORGARRÄTT FÖR SVERIGES KVINNOR!

Politisk rösträtt för kvinnor:

- Genomförd.
- Väntas snart genomförd.
- Ikke genomförd.

RÖSTRÄTT FÖR KVINNOR

GODT JUL 1916 GODT NYTT ÅR!

RÖSTRÄTTS-SPELET

Utbredningen för röjd. Statistiskt och andra
 Ej skynda loss. Du får 12 steg tillbaka vandra.

Med Andra kammars in en seger stor vi vunnit,
 Och därför till steg du får, när hit du bunnit.

År nittiohundratvå blev klart för Sveriges kvinnor
 Förenas oss vi må för att vår rösträtt vinna.

Vid världskongresserna tal blif
 mannens hårda sinne
 Så mjukt som vax. Ett kast
 och frihets dag är inne.

MRS. CHAPMAN GATT

Vår frid är slut. Du hör i luften
 glada sucket
 Med Bill-Bel flyga vi rakt in i Riksdagshuset!

I Gärde möte höllis. Från
 detta styresman,
 som nästa ord
 vänta än!

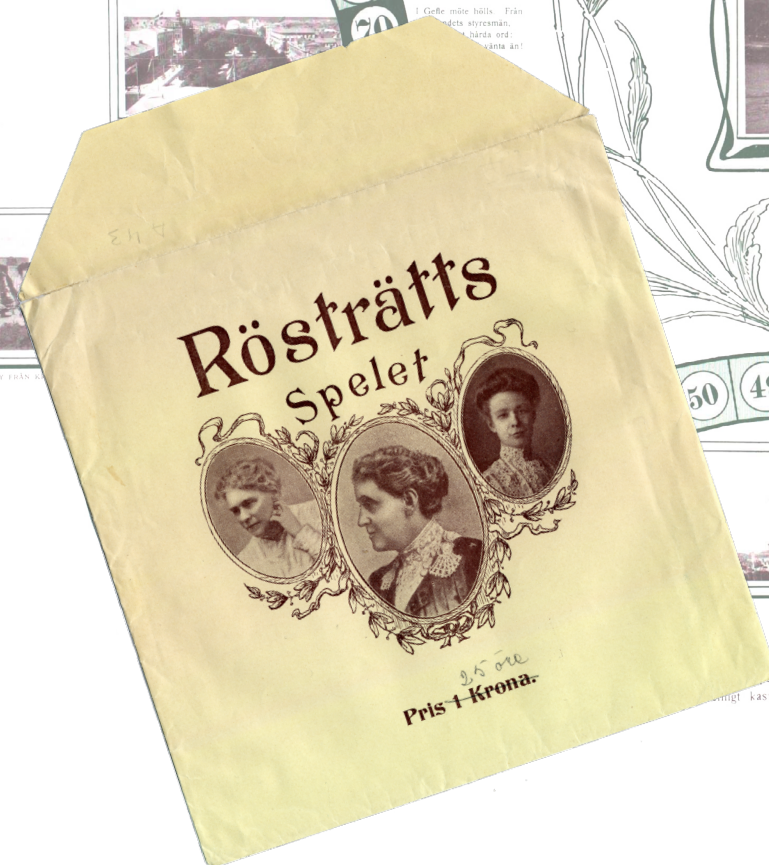
STOCKHOLM, RIKSDAGSHUSET

SONNE BERGMAN

En sekreterare var Landslörlöning till,
 som gör dig till steg, du ser det här till!

STOCKHOLM, RIKSDAGSHUSET

Pris 1 Krona.

SPELREGLER

Personer med en tärning. Hvar och en har nu ett marke.
 Hvar kastar sin tärning i kasten och vid hållplatserna följas där gjorda anvisningar.

dagens sammansättning förändrades, liksom statens roll och uppgifter. Detta fick till följd att politiken breddades och att socialpolitiska frågor blev allt viktigare.

Men man kan notera andra politiska genusförändringar. Redan under rösträttskampen, dvs. innan kvinnor erhållit politisk rösträtt, blev de intressanta som väljare.

De blev accepterade och inbjudna att tala vid offentliga politiska möten och deltog i valrörelser. Kvinnor blev valbara i kommunalpolitiken och några valdes faktiskt in i beslutande församlingar. År 1913 kunde de bli medlemmar i samtliga politiska partiorganisationer. Det betyder att partiväsendet (som varit en skapelse av och för män) och partipolitikens

”Hvarför skola kvinnorna vänta?”
Föredrag 1905.

Frida Stéenhoff, 1865 - 1945

förment manliga genus luckrades upp under rösträttskampens gång, dels genom att allt fler kvinnor trädde in i de manliga partipolitiska organisationerna, dels genom att vissa politiska partier plockade upp och tog till sig några av de kvinnopolitiska krav som ställts. Redan under rösträttskampen gick kvinnor samman och bildade egna partipolitiska organ som Moderata kvinnor, Frisinnade kvinnor och Socialdemokratiska kvinnokongressen, vid sidan av männens partiorganisationer. En viktig slutsats är att politikens genus i viss utsträckning skiftat beroende på kontexten. Kommunalpolitiken öppnades för kvinnor – och ansågs ”kvinnligare” – medan landstingen och riksdagen förbehölls män. Så länge kvinnor befann sig på lägre nivåer i det politiska systemet gick det an, men inte när kvinnor ville komma in i politikens och lagstiftningens högborg och bli representanter för staten. Kvinnor fick inte förkroppsliga politiken.

Genusgränserna hölls sålunda inte intakta och LKPR utnyttjade varje lucka som uppstod för att göra inbrytningar. Det bekräftar historikern Yvonne Hirdmans utsaga att det inte varit brist på förmåga utan brist på möjlighet som hållit kvinnor bakom och under. Så fort gränser mjukats upp eller avskaffats – har man kunnat hitta kvinnor på nya områden.

På många sätt var demokratiseringsprocessen en ”oblodig revolution” som förändrade politikens spelregler i stort och i smått. Den förändrade villkoren och förutsättningarna för män – men kanske i synnerhet för kvinnor – att bedriva politik. Men även om förändringarna var många och viktiga, finns det också stråk av kontinuitet. Kanske kan man säga att det var en revolution med förhinder? Föreställningar om kön förändrades – men kanske bara på ytan? Kvinnor betraktades fortsättningsvis som kvinnor och könsvarselser i första hand, dvs. de sågs som representanter för sitt kön eller för ett särintresse och inte som människor eller individer eller representanter för det allmänna. Kvinnor intresserade sig för omsorgsfrågor och förväntades även göra det. Det låg nämligen i linje med den föreställda kvinnligheten. Man kan därför säga att LKPR och andra kvinnoorganisationer vid denna tid medverkade till att lägga en grogrund till den genusarbetsdelning som länge fått gälla inom politiken. Att kvinnor erhöll politiska rättigheter på samma villkor som män innebar ett genuspolitiskt genombrott – även om vissa genusmönster levde vidare och män för lång tid framöver fick representera mänskligheten och det allmänna och kvinnor fick representera sitt kön och det specifika. Därför kan man säga att rösträttskampen kan betraktas som ”ett stillastående trots förändring”.

Till sist...

Politisk historia, genushistoria, kvinnohistoria

Med utgångspunkt från rösträttskampen kan man alltså analysera den roll genus spelade under den process – demokratiseringsprocessen – då medborgarskapets innehåll och innebörd diskuterades och politikens gränser förändrades. Genom att belysa den kvinnliga rösträttskampen kan man problematisera till synes könsneutrala begrepp som medborgarskap och demokrati och visa hur de genomsyrats av genusföreställningar. Mycket förenklat skulle man kunna betrakta rösträttskampen som ett triangeldrama mellan kvinnor, män och staten. Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) har av flera skäl fått spela huvudrollen och

Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, avslutande möte 1921

representera gruppen kvinnor; inte minst för att LKPR var den första riktigt stora kvinnoorganisation som agerade för att utvidga kvinnors handlingsutrymme. LKPR blev nämligen den första riktigt stora kvinnoorganisationen i Sverige och arbetade på lokal, nationell och internationell nivå. Över 300 lokalföreningar bildades på olika platser under årens lopp och som mest hade LKPR över 17.000 medlemmar.

Dramat utspelade sig på flera scener samtidigt och man kan välja att rikta uppmärksamheten mot riksdagens kammare, mot de (manliga) partipolitiska organisationerna och mot den manliga rösträttsrörelsen och/eller mot rösträttskvinnorna och deras arbete på lokal eller nationell nivå. Här har uppmärksamheten främst riktats mot den verksamhet som bedrevs på LKPR:s arenor, t.ex. på huvudkontoret på Lästmakargatan i Stockholm och i offentliga möteslokaler runt om i Sverige.

En annan viktig kollektiv aktör i detta drama var förstås riksdagen, som tillsammans med regering och riksdagsordning fått representera staten och dess hållning. Eftersom staten reglerar vad som ska vara medborgerliga rättigheter och vilka som ska omfattas av dem, spelar dess agerande stor roll. Genom att lagstifta (eller att avstå från att lagstifta) överför staten olika normer och reglerar samtidigt relationer mellan olika medborgare och mellan män och kvinnor. På så sätt är riksdagen, dvs. staten, ständigt delaktig i genuskonstruerande processer.

I detta triangeldrama har det ibland varit svårt att skilja staten från män. Vid 1900-talets början var nämligen bindningarna mycket starka mellan män och stat. Över huvud taget var offentligheten en arena för män. Det avslöjas inte minst genom benämningar som riksdagsman, ämbetsman, tjänsteman, förtroendeman, ombudsman och talman osv.

Sedan länge var det enbart män som hade den politiska makten och makten över politiken.

Det var män som kontrollerat och representerat staten, som både definierat politiken och formulerat politikens spelregler, dvs. riksdagsordningen, som definierade vem som fick rösta, vem som var valbar och vem som hade rätt att utöva offentlig politik. Kort sagt, genom riksdagsordningen upprättade män politiska gränser för vilkas åsikter och kroppar som kunde representeras. Grundlagen visade att män och politik ansågs som en möjlig och lämplig kombination, medan kvinnor och politik inte gjorde det. Staten kan därför åtminstone fram till 1920-talet betraktas både som en till hundra procent manlig arena och som en manlig kollektiv aktör.

"Partiuttalanden i kvinnornas rösträttsfråga: anföranden hållna i Stockholm i september 1908"

Till skillnad från män hade kvinnor varken som grupp eller individer några formella rättigheter eller institutionella möjligheter att påverka staten och dess myndighetsutövning, eftersom de saknade såväl rösträtt som valbarhet. De kunde heller inte bli statliga ämbetsmän. Eftersom kvinnor hade en mycket svag relation till staten och saknade viktiga institutionella instrument för att påverka staten och den offentliga politikens innehåll, var genusrelationen mellan män och kvinnor mycket ojämlig. Kvinnor tvingades därmed att bedriva politik på andra sätt än män.

Kvinnor hade dock vissa indirekta möjligheter att påverka riksdagen, dvs. staten, genom att liera sig med riksdagsmän. Högt uppsatta politiker var också medlemmar i Männens förening för kvinnans politiska rösträtt (MFKPR) och därmed medlemmar av LKPR. På sätt och vis hade LKPR sina "egna" talesmän i riksdagen. Genom att agera på den kommunalpolitiska nivån och träda in i partipolitiska organisationer kunde kvinnor påverka mäns politiska spel från insidan och utsidan. Trots att kvinnor inte erhållit det formella politiska medborgarskapet agerade en del kvinnor inom offentligheten – även i dess snäva bemärkelse.

I och med att kvinnor 1921 erhöll politiska rättigheter förändrades tre relationer. Kvinnor fick en direktrelation till staten¹. Det betydde att staten inte längre var förbehållen män, att statens manliga väsen fick en törn och att relationen mellan staten och män förändrades². Genom att kvinnor inlemmades i politiska beslutssammanhang, dvs. i riksdagen, landstingen, kommuner och partier, förändrades villkoren i ett slag för män, som förlorade sitt monopol över politiken och staten. Det gjorde att relationen mellan män och kvinnor blev mindre ojämlig³, även om detta bara var ett steg på vägen mot ett jämlikt medborgarskap.

Noter

1. I England och USA började kvinnorna sin organiserade rösträttskamp på 1860-talet. På Irland inleddes rösträttskampen under 1870-talet. Även i Norge och Finland organiserade kvinnorna sig för rösträtten tidigare än i Sverige. Den internationella rösträttsrörelsen IWSA (International Woman Suffrage Alliance) bildades 1904.
2. Engelska och amerikanska suffragetter som använde sig av militanta metoder, t.ex. vägrade att betala skatt och förstörde offentliga byggnader, var undantagen som bekräftade regeln. I dessa länder använde man över huvud taget mera spektakulära medel i opinionsbildningen med demonstrationståg, gatumöten, offentliga möten utomhus, rösträttsbilar och -vagnar. Se även "Suffrage and beyond: international feminist perspectives", 1994, som just visar hur problematiskt det kan bli om den anglosaxiska rösträttskampen används som jämförelseobjekt och modell.
3. Rösträttsorganisationer i andra länder valde andra strategier. I England valde den radikala och militanta rösträttsrörelsen Women's Social and Political Union (WSPU) att motarbeta varje regering oavsett partifärg som inte arbetade för rösträtt, till skillnad från National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS) som blev en massrörelse med formella relationer till Labour. På liknande sätt som WSPU agerade National Woman's Party i USA och Irish Women's Suffrage Society Belfast. Inte förrän 1912 fick ledande rösträttskvinnor i National American Suffrage Association (NAWSA) bli medlemmar i ett politiskt parti.

På väg att rösta. Personal vid Eva Andéns advokatbyrå, 1921.

Kvinnor och arbete

Ulla Wikander

Kvinnor har alltid arbetat. Det måste sägas allra först. Kvinnor har arbetat minst lika mycket som män, för arbete är mer än det som utförs mot betalning. Låt oss dela in kvinnors arbeten på tre sätt, efter hur de har belönats. Belöning får man inte bara i pengar. Bara ett av kvinnors sätt att arbeta har betalats i redta pengar. Det betalda arbetet har ökat stadigt i förhållande till andra former av arbetsinsatser under de senaste två hundra åren. Det gäller alla och det gäller i hög grad kvinnor.

För det första har kvinnor arbetat inom hushållet: för sin familj och sina närmaste släktingar och andra närstående. Vad kvinnors hemarbete bestod av, beskrivs mer i detalj längre fram. För sitt arbete i hemmet har kvinnor belönats genom att få höra till en familj, att få en bostad, mat och skydd. Kanske har kvinnor dessutom fått kärlek och en känsla av att leva meningsfullt. Det är inte bara gifta kvinnor som arbetat inom ett hushåll. Förut gjorde döttrarna det, kanske också svärmor och gammelfaster. Sådant arbete blev betalt "in natura": kvinnor fick vad som behövdes för att leva. Att kunna arbeta så inom en familj har allt oftare varit beroende av att en eller flera andra familjemedlemmar haft ett avlönat arbete utanför hemmet.

För det andra har kvinnor arbetat för samhällets bästa, för behövande utanför familjekretsen. Under 1800-talet växte föreningar, så kallade associationer, fram. De hjälpte fattiga och sjuka som inte klarade sig i den växande konkurrensen. Vägörehetsföreningar samlade in pengar och fördelade dem till fattiga. Kvinnor ur medel- och överklassen bedömde vem som var värd att få stöd. Lata fick inget. På den tiden ställde staten krav på att var och en skulle ha försörjning. Man skulle ha ett "laga försvar". Det fick man genom ett betalt arbete eller genom att man tillhörde en familj. De som inte hade laga försvar sattes in på en arbetsinrättning där de fick arbeta mot mat och husrum. Det var en form av tvångsarbete. Ett helt annat sätt att hjälpa andra behövande var att grannar hjälpte varandra, med till exempel barnpassning, tvätt och matlagning. Äldre kvinnor passade barnen medan yngre tjänade pengar utanför hemmet. Det var en form av icke organiserat omhändertagande arbete. Allt detta kvinnoarbete utfördes ideellt, utan betalning. Naturligtvis var det inte bara kvinnor som hjälpte andra. Men kvinnor har i högre grad än män ägnat

sin tid åt obetalt samhällsnyttigt arbete. Idag kan till sådant arbete räknas tid och omsorg som kvinnor ägnar äldre personer utanför sin familj. Ideellt omsorgsarbete utförs än idag ofta av kvinnor. Det finns föreningar, som Röda Korset och andra, i vilka mycket arbete utförs utan betalning. För sådant har kvinnor belönats med respekt. De har också ibland fått en plats i det som kallas det offentliga rummet. De har samlat erfarenheter och lärt sig mycket. De har ofta fått tacksamhet. Men detta arbete har inte betalats.

För det tredje har kvinnor allt oftare utfört arbeten som betalats, som anställda eller fria yrkesutövare. Då har deras arbete värderats i pengar. Märkligt nog är det den sista formen av arbete som allt oftare kommit att kallas för "arbete". Den som frågar "Vad arbetar du med?" väntar ett svar som handlar om lönearbetet. Ordet "arbetslös" är reserverat för den som inte får pengar för sitt arbete.

Under de senaste tvåhundra åren har samhället förändrats, så att mer och mer av allas arbetsinsatser har avlönats med pengar. Samtidigt har fler blivit beroende av pengar för att kunna leva. I bondesamhället kunde en

Sällskapet för öm och sedlig modersvård. Sammanträde i Malmöavdelningen 1909. Foto: Rud M. Bardach.

gård vara nära nog självförsörjande och dess arbetare - både familjemedlemmar och andra - behövde pengar bara till sällsynta inköp. Med industrialismen förändrades detta. Alltmer tillverkades på fabriker i stället för inom familjen. Alltmer arbete betalades med pengar och pengar behövdes för att betala bostad, mat, kläder: pengar behövdes för allt det nödvändiga i livet. Och allt det roliga.

Arbete före och under den första början av den industriella förändringsperioden

Mycket av det som brukade utföras inom hushållet, i familjen, görs idag på andra platser. De tidigare hushållsgöromålen har ändrat karaktär, bortrationaliserats, industrialiserats och omvandlats till lönearbete. En stor förändring av kvinnors så kallade kompetensområden (= de arbetsområden som kvinnor bestämde över och till vilka de utbildades, ofta inom familjen) har skett under de senaste 200 åren. Vad gjorde kvinnor då?

För att kunna beskriva det, tänker jag använda begreppet "genusarbetsdelning". Vad betyder det? Det fanns tidigare inom bondefamiljer lika väl som inom adliga familjer en uppdelning av arbetet efter kön. Kvinnor och män utförde olika arbeten. Det har kallats för könsarbetsdelning, och kallas så än idag. Men jag - och många andra forskare idag - kallar det hellre för genusarbetsdelning. Vi menar att då kan man i ordvalet se att arbetsdelningen inte har med det biologiska könet att göra. Vem som gör vad är inte bestämt av biologin, av könet. Det handlar om något annat. Arbetsdelningen ser nämligen olika ut i skilda samhällen och tider. Ordet "genus" används alltså för att betona, att vem som utför ett visst arbete varierar. Vi säger att det konstrueras i en viss tid och inom ett visst ekonomiskt system. Genusarbetsdelningen ser idag olika ut i Sverige och i Indien. Även på den stora indiska halvön finns skilda former av genusarbetsdelning. Vad kvinnor och män gör ser därtill olika ut i olika klasser eller kaster. När historiker beskriver genusarbetsdelningen ser vi skillnader över tiden.

Hur såg genusarbetsdelningen ut i Sverige under den tidigmoderna tiden, innan industrier blev vanliga? Det finns beskrivet i en bok av nordpolsfararen Salomon August Andrée. Han var ingenjör och hoppades att industrialiseringen, all ny teknik, skulle få många goda följder i samhället. Han trodde att jämlikheten (som då kallades "likställigheten") mellan kvinnor och män skulle öka, nästan helt automatiskt. Dessa tankar

Kvinna med griskulning

utvecklade Andrée år 1896 i den lilla boken "Industrin och kvinnofrågan. Uppfinningarnas och industrins betydelse för kvinnans likställighet med mannen". Den börjar med att beskriva "kvinnornas hushållsgöromål" under 1500-, 1600- och 1700-talen. Han bygger sin beskrivning på en bok för adelskvinnor, som beskrev allt arbete de förväntades utföra. En adlig kvinna skulle "spinna och väva både ylle och linne till att kläda folket med, ... hålla not och nät vid makt, mälta, brygga, baka och skräda, koka, mjölka, ysta, kärna, så hampa och lin samt hålla register på mantalet, uppbörd och utgift."

Med andra ord: en adelskvinna skulle fungera som godsets personalchef. Hon skulle planera och fördela arbetet och ha ansvaret för genomförandet. Hon hade mängder av underlydande att basa över. Vad skulle utföras på godset eller gården? Kläder för allt folk skulle tillverkas. Det skedde från grunden. Gården höll egna får och odlade linet. Ullen skulle kardas och spinnas, liksom linet. Att sedan väva tyg var ett drygt arbete. Vissa plagg skulle färgas. Det innebar att känna till växters beredning, samla in dem och få fram färg ur dem. Kläder skulle sys och fördelas. Vidare skulle försörjningen med mat planeras. Det skulle finnas nät och fångstredskap för männen. De lagades regelbundet och förnyades vid behov. Vid slakt hade gårdens kvinnor mycket att göra, liksom när skörden skulle bärgas. Får, kor, höns och grisar skulle födas upp och skötas väl. All mat måste beredas från början: kött, mejeriprodukter och bröd. Allt måste förvaras så att det inte rutnade, surnade eller blev uppätet av råttor. Det skulle syltas, syras, torkas och saltas in. Drycker, som öl och brännvin, skulle framställas. Så småningom tillkom tillverkning av tvål och såpa samt stöpning av ljus. Alla dessa arbeten fördelade adelskvinnan bland sina anställda. Hon kontrollerade kvalitet och arbetstider. De som arbetade under henne vara både kvinnor och män. Mycket arbete utfördes av kvinnor. Dessutom föll uppfostran av barn på kvinnors lott, åtminstone fram till barnet var åtta, tio år. Utöver dessa kompetensområden skulle en adelskvinna föra räkenskaper och se till att godsets inkomster - ofta i form av råvaror som skulle förvaras - och utgifter gick ihop. Hon skulle se till att underlydande levererade in vad de var skyldiga och att allt blev bokfört. Detta var adelskvinnornas arbetsuppgifter och vi får tänka oss hur de utfördes av alla som tillhörde godset.

I början av 1800-talet började förändringar märkas, enligt Andrée. Då hade "de vanligast förekommande husliga göromålen" minskat. Men de var fortfarande många på 1830- och 1840-talen. En fru Wettergrund på-

stod att sysslorna i hemmet var "matlagning, slakt, bakning, brygd /av öl och svagdricka/, stöp /av stearinljus/, byk /tvätt/, spinning, vävnad, sömnad och stickning. I hemmen på landsbygden bryggdes alltid ... likaså i de större hushållen i städerna." Att laga mat blev enklare när järnspisen infördes under 1800-talets mitt. Tidigare hade all mat tillagats i kärl som hängde över en öppen eld på härden. Ett tungt arbete var ännu att tillverka kläder. Både ull och linnet skulle spinnas, bli till trådar.

Vid mitten av 1800-talet satt kvinnor och spannen på vintrarna. Det gick utan bra belysning. Vävningen krävde ljus och sommaren lång satt kvinnor inne och vävde, både sängkläder och gångkläder. Att sy kläderna var sedan den mindre delen av arbetet. Så småningom tog de borgerliga hemmen i städer och köpingar hjälp av en kringflyttande sömmerska, som under veckor eller månader fick rum och mat och någon betalning mot att klippa till och sy familjens kläder.

"Industrin och kvinnofrågan" av Salomon August Andrée, 1896

Sömnadslektion för tobaksarbeterskor, 1926

När symaskinen infördes, också i mitten av 1800-talet, gick sömnadsarbetet fortare. Symaskinen gjorde att sömnaden av kläder ganska länge blev kvar i hemmen medan spinning och vävning långt tidigare blev utfört i fabriker, där kvinnor fick arbete, ett lönearbete.

Att kunna köpa färdiga tyger hörde till den revolution av arbetsförhållandena som betydde mest för kvinnor och detta på ett dubbelt sätt. Textilfabrikerna gav kvinnor arbetsplatser utanför hemmen med betalt i pengar och kvinnors arbetsbörda i hemmen minskade. Livsmedel började tillverkas utanför hemmen: konserver av fisk och kött gick att köpa, liksom korv, kaffet köptes rostat och malet, kryddorna färdigpreparerade och senapen färdigblandad. Kvinnor behövdes allt mindre för arbeten i hemmen och deras möjligheter att tjäna pengar utanför hemmen ökade. Övergången var besvärlig, när kvinnors kompetensområden fördes till fabriker. Kvinnor fick inte behålla sina kompetensområden. Ett drastiskt exempel är ölbryggningen, som kvinnor hade utfört på gårdarna. De moderna bryggerierna, som växte upp under 1800-talet, blev arbetsplatser för män, så när som på den sorgligt monotona och blaskiga sysslan att tappa upp ölet i flaskor och diska de gamla ölf flaskorna, som återanvändes. Först i slutet av den långa – moderniserade – tillverkningen av öl fick kvinnor sin plats. De fick dåligt betalt. Förut – på gården – hade kvinnorna recepten, blandade, bryggde och fick berömmet för det goda ölet.

Industrialisering och urbanisering, 1880-talet och framåt

Urbaniseringen, inflyttningen till städerna, började under 1800-talet och ökade under dess sista årtionden. Den ändrade på hur man försörjde sig och bildade familj. Hemmen förändrades. Hushållen var inte längre centraler för arbete. Inom borgarklassen förvandlades de till enklaver, dit män drog sig tillbaka för att ta igen sig från arbetslivet. Där förväntades gifta kvinnor skapa hemtrevnad och bossa över tjänstefolket. Fruarna skulle stå för heminredning, middagsbjudningar och familjefester.

Arbetarklassen, som bestod av många som nyligen flyttat in från landsbygden, bodde trångt och i bostäderna måste många ofta sova i samma rum. Vissa kvinnor tog hem tvätt från de bättre ställda. Plaggen hängdes för torkning i boningsrummet och där ströks tvätten innan den lämnades tillbaka i slutet av veckan. Andra kvinnor arbetade som kalaskokerskor eller tvätterskor i finare familjer, dock utan fast anställning, inkallade vid behov. Giftna kvinnor i borgarklassen skulle sköta sin familj. I de växande städer-

na uppstod behov av tjänstefolk. Många ogifta kvinnor som flyttade in till städerna hamnade som hembiträden eller, som det ofta hette, som pigor i stora tungstādade stadsvåningar. Att arbeta i en familj som ensamstående gav inget utrymme för privatliv: en piga fick husrum och mat och bara en liten del av sin lön i reda pengar. Hon skulle finnas till för familjen dag och natt. Kanske hon fick ledigt under söndagen för att besöka kyrkan. Pigor fanns också på landet. Många fick slita med drängarna på fälten, dessutom skulle de passa upp drängarna vid måltiderna och sköta disken medan männen tog igen sig efter dagsverkets slut. För pigor var industriarbete ofta att föredra.

Svenska Tobaksmonopolets fabrik i Härnösand

”Om jag vore husmor/
hembitråde”, utg. av Statens
Arbetsmarknadskommission
(utan år)

För att leva i det nya samhället behövde både män och kvinnor pengar. Var och en blev beroende av lönearbete, direkt eller genom att leva med någon annan som tjänade pengar. Var detta en dålig utveckling? Många tyckte det då. Debatterna gick höga om kvinnans roll i familjen. För kvinnor tog avlönat arbete - i eller utanför hemmet. Det såg många som ett stort problem. Kvinnans plats ansågs vara i hemmet med barnen. Men samtidigt behövdes inte hennes arbete där lika mycket som förut. Kvinnor behövde däremot pengar för att leva och de erbjöds lönearbete i fabriker och affärer. Några forskare har talat om en genuskras, andra om maskulinitetens kris årtiondena omkring 1900. Genuskras, det var att lönearbete blev en försörjningsform för kvinnor i en tid då män förväntades vara familjeförsörjare. Visst hade män och kvinnor arbetat tillsammans inom familjen tidigare men mannen hade lagligen varit kvinnans överhuvud. Detta blev inte lika lätt att upprätthålla. Ideologin om vissa människors underordning var ifrågasatt: jämlikheten diskuterades. Kvinnor frågade sig varför de inte fick bestämma över pengar de själva förtjänade. Förhållandet mellan mäns och kvinnors arbeten kom i fokus. Krisen stärktes på sätt och vis av den ekonomiska expansion som började i mitten av 1890-talet efter en lång depression. Kvinnor blev efterfrågade på nya arbetsområden av arbetsgivare som sökte billigast möjliga arbetskraft. Män ansåg att kvinnor medverkade till ett allmänt lågt löneläge. Om kvinnor låtit sig försörjas av män, skulle det blivit brist på arbetskraft och lönerna skulle ha pressats upp. Nu skedde inte det alls trots goda tider. Men lönearbetande kvinnor hade sällan något val: många var ogifta och de måste försörja sig själva och kanske även närstående.

Industrialiseringen innebar två olika saker för kvinnor, beroende på från vilken klass de kom. För det första fick många kvinnor underordnade och dåligt betalda arbeten men de fick ändå en möjlighet till egen försörjning. För det andra fick ett fåtal tillgång till utbildning, därmed bättre arbeten, ibland till och med yrkesarbeten, jämsides med män. Några kvinnor lyckades utmana den förhärskande genusarbetsdelningen: de blev självförsörjande och ekonomiskt oberoende. Under denna brytningstid, när ett gammalt produktionssystem långsamt ersattes av ett nytt, fick några kvinnor arbeta jämsides med män.

Kvinnor kunde till exempel bli folkskollärare, kontorister, telegrafister, mejerister, gravörer och sätare på tryckerier. Handeln, att sälja i butik, blev ett stort arbetsområde för kvinnor.

Att vara affärsbiträde innebar långa dagar, ofta utan möjlighet att sitta ner under dagen, krav på proper – därmed kostsam – klädsel och låga löner. Ibland fick kvinnor arbetsuppgifter jämsides med män och med samma lön. Men snart betalades samma arbeten sämre när de utfördes av kvinnor. Så gick det för folkskollärarna och telegrafisterna. Staten anställde kvinnor istället för män för att spara skattepengar.

Tobaksarbetare i Göteborg, 1923

Att kvinnor skulle vara billigare uppfattades nästan som en naturlag. Och kvinnor tog de lägre betalda jobben för att de behövde försörja sig. Deras sämre utbildning var en av anledningarna man uppgav. En del handlade också om en förnyelse av genusarbetsdelningen på de nya arbetsområdena, just för att kunna betala några arbetare mindre. Så som staten sparade ville även den privata näringsidkaren spara på sina löneutgifter.

Många arbetsuppgifter förändrades och uppdelades i enklare och svårare moment; kvinnor erbjöds de enklare. Ett nattarbetsförbud för kvinnor i industriellt arbete infördes. Det innebar t.ex. att lönsamt nattarbete på tidningstryckerierna blev förbehållet män. Även mer skicklighetskrävande och av kvinnor utförda arbetsuppgifter – som att vara sjuksköterska, barnmorska, diakonissa, eller s.k. fabriksyster – blev mycket mindre betalt än andra omsorgsarbeten, t.ex. det som läkare. Sjuksköterskor fick inte gifta sig och bodde på sjukhusen, inte sällan i ett rum på den avdelning där de arbetade. Utanför sjukhusområdet måste de uppträda i uniform, liksom i arbetet. Läkare fick gifta sig och bodde utanför sjukhuset med sina familjer. Kvinnor fick utbilda sig till läkare ganska tidigt i Sverige men de fick inte anställning på sjukhus utan måste öppna privatpraktik. Summerat kan man säga att kvinnor genom den nya genusarbetsdelningen – genom själva arbetsuppgifterna – förlorade sina tidigare kompetensområden, fick ta enklare jobb och/eller blev sämre avlönade än män. Också tryggheten att tillhöra en familj, som sörjde för en vid sjukdom eller ålderdom, minskade. Vid sekelskiftet 1900 fanns i alla samhällsklasser många ogifta kvinnor. De fick försörja sig själva i en allt hårdare värld. Många nya industrier anlätade kvinnor som arbetskraft. De var i majoritet i tändsticksfabriker, kartongfabriker, gummivarufabriker, skofabriker, cigarettfabriker och elektrotekniska fabriker, liksom inom den ökande livsmedelsindustrin och i den först under mellankrigstiden framväxande konfektionsindustrin. Kvinnor var efterfrågade som arbetare. De var billigare än män. Industrierarbete innebar för kvinnor att de sällan utförde samma arbete som män och ofta arbetade under manliga förmån. Kvinnor i arbetsledande ställning basade över andra kvinnor.

Naturligtvis skapade utvecklingen debatt. Det fanns röster för och emot kvinnors nya arbetsförhållanden och hur de utnyttjades. Somliga ville ”lösa” problemet med kvinnors lönearbete genom att inskränka det helt eller delvis, särskilt för gifta kvinnor, eller tidsbegränsa det på andra sätt. Men motsatsen fanns också – det hördes en kritik som handlade om de hinder som mötte kvinnor, när de ville delta i samhällsomvandlingen. Den kritiken formulerades av kvinnorörelsen. Kravet på rösträtt var bara

en av många frågor. Kvinnor ville ha utbildning på samma villkor som män och rätt till samma yrken: från läkarens yrke till glasmästarens. Kvinnor ville få lika lön för lika arbete. Ofta formulerades kritiken av kvinnor med utbildning men den restes även av fackligt organiserade kvinnor.

Exempel på nya och gamla kvinnoarbetsområden och några betydande kvinnors insatser

Inom teater och opera hade kvinnor haft en plats sedan tidigt 1800-tal men de hade inte bedömts som vanliga kvinnor. Skådespelerskor kom ofta från teaterfamiljer eller fattigare miljöer. De gifte sig sällan men flera hade långvariga förhållanden med män ur samhällets översta skikt. De fick underhåll, bostad och pengar till kläder. Scenkläderna, som skulle vara praktfulla, betalades alltid av skådespelerskan själv och var en tung utgift även för de bästa. Kronprins Oscar (sedermera Oscar I) hade till exempel ett långt förhållande med den firade Emilie Högquist. Hennes far, som var hovmästare hos en adlig familj, fick in henne som nioåring vid Operans balettskola. Hon blev sin tids mest beundrade svenska skådespelerska. Hon var därtill vacker och behaglig. Som kungens älskarinna hade hon från 1836 till sin död en våning nära slottet, i vilken hon höll salong för Stockholms fina kretsar, med kungen som centralgestalt. Hon födde honom två pojkar som uppfostrades utomlands. Inom teatern kunde en kvinna från enkla förhållanden som gjorde karriär, accepteras i de högsta kretsarna. Jenny Lind kom från fattiga förhållanden och nådde internationell ryktbarhet. Berömmelsen tog henne världen runt som operasångerska. Som välbärgad drog hon sig tillbaka tidigt, gifte sig och fick tre barn. Det fanns kvinnor som ledde resande teatersällskap, ensamma eller tillsammans med sin make. I slutet av 1800-talet förändrades de sociala normerna för skådespelerskor och blev alltmer borgerliga. De flesta gjorde då som Jenny Lind, slutade arbeta när de gifte sig för att ägna sig åt familjen. Att välja teateryrket kunde då döttrar och söner i bättre familjer tänka sig. De särskilda moraliska normerna blev mindre uttalade. Inom scenyrken hade kvinnor tidigt framträdande positioner och kunde tjäna lika bra som män.

Affärslivet i hela dess bredd skulle komma att ge kvinnor nya inkomstmöjligheter. Efter att näringsfrihet införts åren 1846 och 1864, kunde kvinnor bli egna företagare. Tidigare hade det varit svårt. Bara änkor och några andra utvalda hade fått sälja färdiglagad mat och småsaker, s.k. nipper, på gatorna. De fick bli månglerskor. För att inte ligga fattigvården till last hade de fått dispens för småskalig handel. I Stockholm fanns

också roddarmadammerna, kvinnor som mot betalning rodde passagerare mellan stadens öar. Fram till slutårtiondena på 1800-talet var det svårt för kvinnor att försörja sig själva. Josabeth Sjöberg försörjde sig som musiklärare medan hon flyttade runt från hyresrum till hyresrum. Hon målade naivistiska, detaljrika interiörer från hushåll och änkehus i Stockholm under dessa år, som berättar om kvinnors vardag. 1864 öppnades möjligheter och kvinnor gav sig in i på nya affärsområden; de återfanns snart som innehavare av sybehörsaffärer och fotoateljéer, utskänkningsställen och kaféer. Några gjorde karriär.

Sofia Gumaelius grundade 1877 Nya Annonsbyrå, en tidig reklambyrå. Hon utvidgade senare firman till ett försäljningsföretag för tryckerimaskiner, i en tid när tryckeribranschen genomgick en stor teknisk förändring. Hennes firma blev framgångsrik. Personligen var hon engagerad i den lokala rösträttsföreningen i Stockholm ändå från dess bildande 1902. Hon blev medlem i Publicistklubben och kallades för "The first lady of the press".

Wilhelmina Skogh gjorde en makalös karriär. Från anspråkslösa förhållanden kom hon till Stockholm och började som 14-åring på Strömparterren med att hjälpa till i disken. Hon avancerade inom restaurangbranschen och tog med tiden över järnvägsrestauranger i landsorten. Hon moderniserade dem. Järnvägen var framtiden och tågen stannade för att passagerarna skulle kunna gå av och äta. Hon blev sedan direktör för Grand Hôtel i Stockholm, där hon lät bygga den berömda Vinterträdgården. Nobelpriset delades till en början ut där.

Amanda Christensen kom från en familj på landet till Stockholm som lärarinna i mitten av 1880-talet. Hon började tillverka kravatter och flugor för herrar, med några få anställda i Gamla Stan. Efter en resa till Paris år 1890, började hon i stor skala producera de modernaste kravatterna, gärna i siden, i vackra färger. Christensen hämtade inspiration till nya kollektioner genom utlandsresor till Frankrike och Italien. Hon gifte sig och fick en son. Firman växte, gav arbete till många sömmerskor och märkesnamnet blev Röda Sigillet. 1919 blev firman omvandlad till Amanda Christensen AB, vid Kungsbroplan.

En kritik av det som kallades för kvinnors underordning formulerades inte sällan av modiga kvinnor, verksamma på tidigare helt manliga arbetsområden. Kvinnor på dagstidningarna och i pressen blev allt fler. Kvinnor hade tidigt skrivit utifrån ett underifrånperspektiv. Man kan säga att sociala reportage var en genre som uppfanns av kvinnor. Wendela

Wilhelmina Skogh,
1849-1926

Hebbe var Sveriges första yrkesjournalist och skrev från 1841 i Aftonbladet. Hilda Sachs och Maria Cederschiöld skrev utrikesrapporter. Sachs var Dagens Nyheter korrespondent i Paris åren 1895-98 och kunde rapportera hem om internationella kvinnokongresser, debatter i den franska nationalförsamlingen och det senaste modet. Senare kombinerade hon journalistyrket med att översätta romaner. Maria Cederschiöld började som lärare, blev översättare på Aftonbladet och med tiden chef för tidningens utrikesavdelning. En senare kollega, Ester Blenda Nordström (1891-1948), tog anonymt plats på landet som piga år 1914, och förnyade det sociala reportaget. Artiklarna gavs ut som bok med titeln "En piga bland pigor". Den är en klassiker idag. Författarinnan Elin Wägner (1882-1949) var en i ett helt gäng tidiga "pennskaft".

Den högre utbildningen gav kvinnor med tiden (formellt efter 1921) tillträde till en mängd arbeten som tidigare varit mäns monopol. Här ska bara nämnas medicinaren Nanna Svartz (1890-1986) som blev den första kvinnliga professorn i statlig tjänst i Sverige. Det var år 1937. Som den första professorn brukar nämnas matematikern Sonja Kovalevskaja. Hon blev professor vid högskolan i Stockholm redan år 1884. Men högskolan var privat, inte statlig. Hon var den enda kvinnliga professorn i världen under 1800-talet. Kvinnor kom tidigt att bli betydande i skolans värld men vid universiteten dröjde det länge.

1800-talets välgörenhetsföreningar hade gett många kvinnor plats i offentlig omsorgsverksamhet utan betalning. I slutet av seklet och i början av det nya blev socialt arbete ett lönearbete. Kerstin Hesselgren var en av pionjärerna som sådan, liksom på andra områden. Hon blev först skolkökslärarinna och utbildade sig sedan i England till sanitetsinspektör. Mellan 1912 och 1934 var hon anställd som den första kvinnan inom yrkesinspektionen. Hon blev politiker och var en av de fem första kvinnorna som tog plats i riksdagen.

Ett idag mindre känt yrke hade en s.k. fabrikssystem. I USA kallades hon "social ingenjör". Ett "intressekontor", lett av en fabrikssystem som betalades av företaget, inrättades först vid Wettergrens kappfabrik i Göteborg. Där arbetade mest kvinnor. Att sy kappor på fabrik, inte hos skraddare, var något nytt. Intressekontoret skulle hjälpa sömmerskorna – med låga löner - att få ett bättre liv även utanför arbetet. Intressekontoret förvaldade lönen för en anställd. Pengarna sattes in där, som på en bank. Intressekontoret skötte sedan arbeterskornas fasta betalningar och satte undan pengar för återkommande utgifter. Resten kunde "medlemmen" själv spendera.

Yrket som fabrikssyster utvecklades ibland mer åt det sociala hållet. Herta Svensson förändrade yrket. Hon hade börjat som lärare. 1914 blev hon anställd av det nya statliga Tobaksmonopolet i Stockholm. Anonymt arbetade hon först i fabriken i två månader. Som fabrikssyster (från 1921 kallades hon personalkonsulent) såg hon till att miljön i fabriken blev bättre, såg till sådant som att matsalen städades och pryddes med blommor och tavlor och att det fanns rena handdukar. Hon ordnade kolonlotter i anslutning till fabriken under första världskriget, när det var viktigt att få odla egna grönsaker. Hon ordnade en sommarkoloni för tobaksarbetarskornas barn och en förskola för de minsta under mödrarnas arbetstid. Herta Svensson introducerade kursverksamhet i fabriken, där fick man lära sig tyska, engelska och hembygdskunskap. Hon höll i en samköpsförening som förmedlade billiga matvaror. Att delta i intressekontorets verksamheter var frivilligt och flera av de yngre avstod. Denna verksamhet, liksom annan social verksamhet, har en dubbel sida. Det finns forskare som menar att det handlar om samhällselig vilja att kontrollera och styra, om en omyndighetsförklaring av vuxna människor. Andra forskare har pekat på att detta är en alltför ensidig förståelse av verksamheten: den innebär viss kontroll men uppskattades för att den gav råd och lösningar på problem, som utsatta kvinnor annars hade varit tvungna att lösa ensamma. Gerda Meyerson hörde till entusiasterna och aktivisterna i denna verksamhet. Hon skrev entusiastiskt om Tobaksmonopolet och andra insatser i boken "Arbeterskornas värld. Studier och erfarenheter", 1917. Hon ger drastiska och medkännande uppgifter om arbetarskors lönevillkor och visste exakt hur det med stor sparsamhet skulle gå att leva på de knappa lönerna.

Kerstin Hesselgren, 1872-1962,
och Herta Svensson, 1886-1981.
Foto 1946.

Till försvar för rätt till rimliga arbetsvillkor: facklig verksamhet

På 1880-talet hördes många krav på demokrati, på att få delta i statens affärer. Organisationer bildades av marginaliserade grupper. Viktigast blev på sikt organisationer som utgick från den socialistiska visionen av ett klasslöst jämlikt samhälle. Den betydde mycket för dem som blev mest utnyttjade, när varuproduktion och kommersialisering ökade. När levnadsvillkoren och utbildningen förbättrades ökade därmed medvetenheten om skillnaderna mellan klasserna. Arbetare blev allt mer radikala under detta årtionde. Och det fanns ökad möjlighet att kritisera och förändra. Den socialistiska kvinnorörelsen var en del av denna kritiska massa. Den var lierad med den socialistiska rörelsen, ledd av män.

Personalmatsalen i Svenska Tobaksmonopolets fabrik i Stockholm

Men socialistiska kvinnor skulle i vissa frågor samarbeta med den s.k. borgerliga kvinnorörelsen, som inte heller den var enhetlig. Numera ifrågasätts starkt den starka skillnaden mellan en s.k. borgerlig och en s.k. socialistisk kvinnorörelse.

Träslöjd i Svenska Tobaksmonopolets hobbylokal, 1949

De var beteckningar som skapades för att kvinnor inte skulle samarbeta över det som kallades klassgränsen och var politiskt tillkomna. Att kvinnor hade gemensamma frågor att kämpa för visade de genom att vid ett flertal gånger sätta sig över dessa konstruerade motsättningar. Gränsen var under dessa årtionden inte skarp mellan socialism och liberalism. Många ville lösa "den sociala frågan" genom att mildra de hårda villkoren i arbetslivet. Det sågs som en del av "arbetarfrågan", som i sin tur märktes genom oro på arbetsplatserna. Strejker eller sabotage kunde förekomma.

Från liberalt håll restes krav på regleringar av arbetsrätten, vilka sammanföll med krav som restes av socialister. Under det nya seklet efter år 1900 bröts socialismen upp i fraktioner och i några mot varandra profilerade partier. I början hade socialismen förordat "klasskamp".

Uttrycket väckte rädsla. Många fruktade terror och blodutgjutelse. Inom den socialistiska rörelsen var uttrycket ständigt utsatt för olika tolkningar: vad denna "kamp" innebar var svårt att enas om. Socialisterna ansåg att kvinnor var en del av arbetarklassen.

Men trots att socialismen hävdade en jämlikhet mellan alla människor, problematiserade manliga socialister inte att kvinnor behandlades ojämnt i familjen. Inte heller fanns en säker solidaritet med lönearbetande kvinnor eller deras strejker. Enligt en allmän socialistisk uppfattning skulle "kvinnofrågan" lösas av sig själv, när socialismen kom till makten. För lojala socialistiska kvinnor var och förblev genusarbetsdelningen problematisk, både den på arbetsmarknaden och den i hemmen. En lösning av delar av problemet blev facklig och politisk organisering, för att i praktiken komma åt de orättvisor som fanns. Att detta gav upphov till kontroverser inom socialismen har undersökts av svenska forskare som Yvonne Hirdman och Ylva Waldemarsson.

År 1939 kom boken "Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige" ut. Den var skriven av Hulda Flood som varit politiskt aktiv i olika distrikt i landet. Hon blev 1929 sekreterare i det Socialdemokratiska arbetarepartiet, SAP, med kvinnofrågor som specialitet. I sin bok lyfter hon fram organisationer och pionjärer i denna kvinnoorganisation. Särskilt ska här återges vad hon berättade om dem som sysslade med lönearbete och facklig organisering i det tidiga skedet.

År 1886 bildade handskmakerskor i Lund en egen arbetarförening. De ville höja sina löner, har tyvärr inte efterlämnat något arkiv och upplöstes i början av det nya seklet. I Malmö bildades en liknande förening år 1888. I den var Elma Sundqvist (senare gift med Axel Danielsson) ledande. Skåne ligger nära Danmark. Anna Jensen, senare gift med Fredrik Sterky, kom över Sundet för socialistisk agitation i Skånemetropolen. Hon började som sömmerska och blev sedan ordförande i de kvinnliga herrskräddarnas förening i sitt hemland. I Sverige blev hon journalist och politisk organisatör. Dessa var fackliga aktivister och organisatörer.

Några särskilda politiska organisationer för kvinnor ville SAP inte ha inom partiet på 1890-talet men accepterade Kvinnoklubbar. Den inflytelserika Kata Dalström (1858-1923) var emot allt tal om kvinnors "egna

Anna Sterky, 1856-1939

intressen”. Hon – som de flesta - ansåg att klassfrågan var den viktiga, inte könet. Dalström kom själv från en välbärgad miljö och gick 1893 in i SAP. Hon blev en uppskattad agitator, som for landet runt och talade för socialismen. Det blev andra som brydde sig om kvinnor, deras arbeten och organisering. Stockholms allmänna kvinnoklubb bildades på 1890-talet. Den sökte medlemmar, enligt Hulda Flood, bland ”strykerskorna, sömmerskorna,

bryggeriarbeterskorna, tjänsteflickorna, byggnadshantlangerskorna, porslinsfabrikernas arbeterskor, hjälphustrurna och tvätterskorna vid Inedal m.fl”.

Klubben initierade många kvinnliga fackföreningar. 1902 uppstod Kvinnornas Fackförbund, KvF, ur kvinnoklubben, på initiativ av Anna Lindhagen (1870-1941). Hon blev med tiden både lokalpolitiker och socialreformator, och verksam inom kvinno- och fredsarbetet. KvF ville organisera ”hem- och industriarbeterskor” för att förbättra deras löner och arbetstider samt ge dem avtal med sociala förmåner.

Anna Sterky var KvF:s ordförande under åren 1902 till 1909. Men - då upplöstes detta fackförbund och det var inte alls enhälligt utan under tryck utifrån. Dess medlemmar skingrades, för att gå upp i fackförbund med både män och kvinnor. De flesta hade varit sömmerskor och anslöts till Skrädderiarbetarförbundet. I Danmark hade det bildats ett kvinnligt fackförbund vid ungefär samma tid. I motsats till det svenska förblev det verksamt i över hundra år.

Ändå kom KvF att ge kvinnorna en synligare plats inom arbetarrörelsen. Anna Sterky hade startat kvinnotidningen Morgonbris. Den kom först ut som en kvartalstidning och trycktes i 10 000 exemplar. När KvF lades ner, togs Morgonbris över av socialdemokratiska kvinnokongressens verkställande utskott. Från 1909 var Ruth Gustafsson dess redaktör, först i två år och sedan igen 1917-1920. Gustafsson blev sedermera stadsfullmäktig i Stockholm 1919-1938 och satt i riksdagen 1932-1948. 1911-1916 var Anna Lindhagen redaktör. Morgonbris utkom snart som månadstidning, hade en upplaga på cirka 4 000-5 000 ex men råkade efter en tid i ekonomiska svårigheter. Partiet gick in med ekonomiskt stöd och utgivarna själva ordnade med basarer för att få in pengar. Morgonbris överlevde. I tidningen kan man följa hur synen på kvinnors lönearbete och plikter i hemmet kom att förändras över tid; kvinnor som mödrar var ett av många teman som togs upp.

Cirkel i fackföreningskunskap för tobaksarbetare, 1936

Arbete och kvinnlighet

Kvinnor som grupp har aldrig haft ett "fritt val" att antingen stanna hemma och bli försörjda eller förvärvsarbeta. De har ofta behövt en penninginkomst, både som gifta och ogifta. Och de har aldrig kunnat räkna med att under hela sitt liv försörjas av en man; det vet änkor, frånskilda, övergivna eller de vilkas män inte klarat försörjningen av andra skäl. Det ekonomiska oberoendet blev viktigt i praktiken. Men kvinnor var som grupp hänvisade till sämre betalda, tristare arbeten. En motivering till det var kvinnors så kallade plikter i hemmet. Genusarbetsdelningen var till mäns fördel. Om den ändrats, har det ibland berott på att kvinnor krävt att få använda sin kunnighet och sin utbildning på jämlika villkor. Men genusarbetsdelningen har också förändrats därför att kvinnor varit en billigare arbetskraft och arbetet omorganiserats, delats upp i mindre moment. Med de mest monotona delarna har kvinnor fått arbete, för att de ansetts vara kvinnligt tåliga och flinka. Ibland har genusarbetsdelningen ändrats därför att det behövts arbetskraft och bara kvinnor har funnits tillgängliga.

Anledningarna till att kvinnor arbetat, för pengar eller annan belöning, har varit många. Alltid har kvinnor behandlats utifrån förutfattade meningar om vad deras biologi har för betydelse för arbetet. Kvinnor har ofta fått hålla till godo med sämre arbetsvillkor än män, inte för att de av naturen är mer tåliga eller fingerfärdiga utan för att de inte haft många alternativ att välja bland. Somliga kvinnor har opponerat sig, andra har fogat sig i genusarbetsdelningen. Det finns kvinnor som funnit sitt livsinnehåll i obetalt arbete, vilket gjort dem ekonomiskt beroende. Och så fanns alla kvinnor som behövt och lyckats tjäna sitt uppehälle på arbetsmarknaden. Med både styrka och uppfinningsrikedom har kvinnor trots motstånd lyckats erövra nya arbetsfält för att uppnå större ekonomisk självständighet.

Det går inte att tala om kvinnors positioner i arbetslivet utan att sätta dem i relation till mäns. Majoriteten av män - liksom kvinnor - har fått det bättre i Europa under de senaste 200 åren. Men kvinnors arbetsvillkor och möjligheter att få lika bra lönearbeten som män har inte lika självklart förbättrats. Kvinnor har fått rättigheter, främst politiska men också sociala. Jämlikheten i arbetslivet har ökat under 1900-talet men är långt ifrån uppnådd. Kvinnor arbetar oftare deltid än män. Dagens kvardröjande ojämlikhet har sin tyngdpunkt på arbetsmarknaden och i dess uppdelning av arbeten i "kvinnliga" och "manliga". Genusarbetsdelningen

utgör numera den främsta anledningen till att män fortfarande kan ses som överordnade kvinnor. De disponerar mer pengar och pengar står för makt i vårt samhälle.

Ibland sägs det att kvinnor blir som män om de lönearbetar. Men ingenstans finns kvinnor "som män", det vill säga på samma villkor som män, på arbetsmarknaden. Kvinnor är istället värderade efter en norm som säger hur lönearbetande kvinnor bör vara och vad de ska göra. Detta innebär dels att de helst ska arbeta med omsorg, barn, skola eller med andra "mjuka" yrken, dels att de bör vara "kvinnliga", i sitt privata liv: ha barn, baka bullar och stå för trevnaden i hemmet. De ska inte vilja göra karriär och om de avancerar blir kraven stora på en tydligt markerad kvinnlighet. Kvinnonormerna finns överallt. Kvinnor ska vara "kvinnliga" som statsråd, chefer, civilingenjörer eller snickare: gärna ha högklackade skor, lagom koketta kläder, lyssna leende, vara välfriserade varje dag. I privatlivet kan det ibland vara lättare än i arbetslivet att hävda en individualitet som avviker från normen om kvinnlighet. Men hur vi bör bete oss på arbetsplatsen tycks sätta gränser för privatlivet och motsatsen.

Arbete med tobaksbladen, Svenska Tobaksmonopolets fabrik i Stockholm, 1920-talet

Kampen för fred

Irene Andersson

Kvinnor organiserar sig för fred

Sedan slutet av 1800-talet har kvinnor organiserat sig i särskilda fredsforeningar både internationellt och nationellt. Namnen på sammanslutningarna betonade att det var kvinnor som tillsammans engagerade sig för fred. Den första var Sveriges Kvinnliga Fredsforening (1898-1911). Under första världskriget bildades nationella kommittéer i olika länder under ett gemensamt paraplynamn, nämligen Internationella Kvinnokommittén för en Varaktig Fred (1915-1919). Efter kriget ombildades dessa kommittéer till Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet (1919-), en organisation som finns kvar än idag. Längre fram i tiden finns Kvinnor för fred (1979-) som kom till under den senaste stora fredsmobiliseringen i Europa, även den fungerar idag. Medlemsantalet i ovanstående organisationer har inte varit överväldigande stort. Sveriges Kvinnliga Fredsforening hade några hundra anslutna medlemmar som mest och Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet engagerade som mest cirka 5 000 medlemmar. Alla foreningarna har emellertid i hög grad deltagit i offentlig opinionsbildning kring krig och fred.

Under samma tid iscensatte kvinnor också viktiga kollektiva aktioner mot till exempel pågående krig, nya vapen och för rättfärdiga fredsavtal. Dessa kortvariga och tillfälliga manifestationer byggde på en framförhandlad kollektiv identitet som inte behövde fungera sammanhållande mer än tills den offentliga aktionen var över. De samlade betydligt fler deltagare som på kort tid rekryterades via foreningar och kända nätverk. Ibland vände sig initiativtagarna till enskilda kvinnor med hopp om att de skulle skriva på namnlistor och ibland var det flera kvinnoorganisationer som gick samman för att föra fram gemensamma krav.

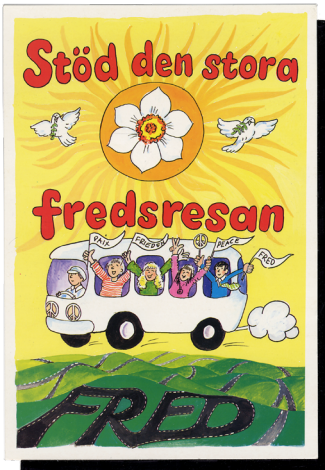
Två sådana aktioner hade med första världskriget att göra. Det var Kvinnornas Fredssöndag 1915 i vilken ca 88 000 kvinnor på 343 möten över hela landet en söndag i juni möttes för att kräva att den svenska regeringen skulle arbeta för neutral medling i syfte att få slut på kriget. Svenska kvinnors samling kring Wilsons program 1919 arrangerade 106 möten på olika orter. I samband med den aktionen hade 48 812 kvinnor satt upp

sina namn på listor till stöd för en varaktig fred enligt den amerikanske presidenten Wilsons programpunkter.

Mot upprustningen i Europa under mellankrigstiden genomfördes på hösten 1935 två manifestationer. Det var Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget som samlade ca 20 000 proteströster. Tanken bakom aktionen var att protestera mot en uppbyggnad av civilförsvaret som tolkades som en militarisering av vardagslivet. Istället för att bygga en rustning mot himlen ville man stärka den internationella förhandlingsviljan. Kvinnornas uppåd mot kriget var en internationell manifestation organiserad som möten på åtskilliga håll i landet i syfte att samla in namn för att visa en stark fredsopinion.

Ytterligare ett par aktioner har kvinnor tagit initiativ till men i de namninsamlingarna syns inte att man ville samla kvinnor specifikt. Socialdemokratiska kvinnor låg 1940 bakom mötet Mot det totala kriget för fred och folkförsoning på Konserthuset i Stockholm, ett möte som lyfte fram utsattheten för Finlands civilbefolkning och vädjade till den internationella rättsordningen. Solidariska med manifestationen stod 24 kvinnoorganisationer, som representerade en halv miljon kvinnor. Initiativet till aktionen Stoppa atombombsförsöken 1955 togs också av Socialdemokratiska kvinnoförbundet. En resolution som sändes till FN skrevs under av 43 kvinnoorganisationer.

I samband med den nya kvinnorörelsen i slutet av 1970-talet förekom ett antal fredsdemonstrationer mot kärnvapen och utplacering av missiler i Europa där de gemensamma aktionstexterna byggde på ett kvinnligt perspektiv. Flera tusen deltagare ställde till exempel upp i Lucia-demonstrationer över hela landet som 1979 arrangerades av Kvinnor för fred. Under 1980-talet förekom också fredsmarscher och fredsresor som en dialog mellan öst och väst. Tre fredsmarscher genomfördes 1981-1983 av nordiska kvinnor. Först gick färden till Paris, och följande år till Minsk-Moskva för att slutligen ha Washington som mål. Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet tog tillsammans med Kvinnor för Fred och den kristna fredsörelsen initiativ till att i etapper resa till regeringar världen över och ställa fem frågor om kärnvapen, vapenexport, mänskliga rättigheter och fredlig konfliktlösning. Resultatet överlämnades till FN. Fredsresan inleddes 1985 i Europa, gick följande år till regeringar i andra världsdelar och därefter till Washington och Moskva. Syftet var att visa att det fanns en stor opinion för fred men också att skapa ett utbyte och en förståelse på ett mellanmänniskt plan.

Fredsresan, initierad av IKFF, 1984

Kvinnor har således organiserat sig och mobiliserat utifrån genus, det vill säga har sett det som möjligt och nödvändigt att skapa egna plattformar för fredsarbete. Organiseringen har emellertid gått i vågor. Sociologen Abby Peterson har studerat vilka strategier kvinnofredsörelsen använde sig av under 1900-talet. Tendensen är att egna organisationer, särorgani-

Internationell fredskonferens. I talarstolen Andrea Andreen.

sering, var viktig fram till andra världskriget. Därefter verkar det ha varit mer betydelsefullt för kvinnor att engagera sig tillsammans med män för partipolitiska mål. Det som emellertid bryter mönstret under den här perioden är de socialdemokratiska kvinnornas motstånd mot svenskt atomvapen. Under 1970- och 1980-talet, i den nya kvinnorörelsens spår, analyserades kampen mot krig ännu en gång i genustermer och därmed återuppstod en grund för kvinnlig särorganisering.

Argument för fredarbete ur ett genusperspektiv

Vilka argument kopplade till genus har använts för att engagera kvinnor i opinionsbildning mot krig som konfliktlösning? Hur har resonemangen sett ut? Argumenten har handlat om att betona kvinnors olikhet i förhållande till män, en olikhet som antingen ansågs ligga som en kärna i kvinnligheten eller som en konsekvens av kvinnors position i samhället. Idén om att kvinnor besitter ett särskilt fredligt väsen, mildhet och en strävan efter harmoni har omfattats av både kvinnor och män under 1800-talet. Kvinnors uppgift var att fostra den kommande generationen, speciellt söner, till fredliga män. Det handlar alltså om moderskap som fredspolitiskt argument. Under 1900-talets två första decennier blev kampen för kvinnans medborgarskap och för politisk rösträtt intensiv. Kvinnor skulle tillföra samhället något nytt utifrån sina erfarenheter, att kämpa för kvinnors politiska utanförskap användes som argument för ett fredligt samhälle. Idén om utanförskap handlade också om att kvinnor stod utanför det militära livet, utanför krigsmaskineriet. Kvinnor var inte ansvariga för krig, men kunde på olika sätt vädja till männen eller till det internationella samfundet och så småningom även själva delta i politiken och påverka samhället i en annan riktning. Uppmaningar till kvinnor att inte vara stilla och tysta utan att engagera sig, har förkommit flitigt. Under hela perioden har centrala argument handlat om att förhindra en ökad militarisering av vardagslivet, civilbefolkningens lidande och att allt växande liv har hotats av krigsteknologins utveckling. Kvinnors position i omsorgsarbete har lyfts upp, att de står nära livet och därför velat värna det levande. Även om kvinnorna under perioden trädde in både i politiken och senare i det militära livet och män också gavs ansvaret att fostra barn var de könsspecifika argumenten retoriskt levande i mobiliseringsstrategier.

Historikern Joan W. Scott uppmärksammar att både när det gäller krig och fred har kvinnor, men också män, mobiliserats utifrån traditionella

uppfattningar om kön. Det behöver inte ha med deras verkliga liv eller levda erfarenheter att göra. Dessutom kan samma slags argument användas på diametralt olika sätt. Flera som har undersökt moderskap poängterar att moderskapsretorik har använts både av kvinnor som har varit medlemmar i fredsföreningar och i försvarsföreningar. Mödrar måste fostra söner till att vilja dö på slagfältet för nationen, resonerade man i kvinnliga försvarsföreningar, framför allt före första världskriget. Det har bland annat historikerna Charlotte Tornbjer, i sin avhandling "Den nationella modern", och Kjell Östberg, i sin artikel "Krig och fred i svensk kvinnorörelse", visat.

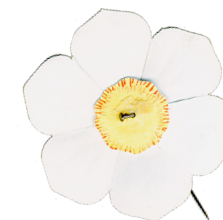
Symboler som förebilder för fred

För att gestalta fred under perioden från 1880-talet till 1940 i fredsföreningarnas tidskrifter och medlemsblad användes ofta olivblad, palmläder, vetekärvar, en vit fredsblomma, vita fanor och ett brutet svärd. Men dessa symboler var inte alltid könsneutrala utan knöts till manliga eller kvinnliga aktörer. Så avbildades till exempel fred under den här tiden som ett manligt handslag, och män kunde resa runt som förkunnare och bryta ett svärd med kraftiga nakna armar märkta av kroppsarbete i uppkavade skjortärmar. Kvinnor visades som ouppnåeliga symboler i form av fredsgudinnor och tröstande fredsänglar, eller som den fjättrande lidande mänskligheten under kriget, men också mer realistiskt som mödrar som talade sina söner till rätta och plockade bort krigsleksaker.

Föreningarna valde också att lyfta fram verkliga män och kvinnor som fredsarbetare. I bildmaterialet finns det gott om kvinnor bland männen på fotografier, kvinnor i breda hattar och långa kjolar samlade till olika möten. Många kvinnor har alltså varit aktiva fredsforespråkare, rest runt och hållit föredrag, ordnat upplysningskurser, skapat opinionsbildande möten och demonstrationer, samlat in namn, analyserat hot och krigsfara ur genusperspektiv, offrat tid, engagemang och pengar på att övertyga andra, skrivit debattartiklar och rest på internationella konferenser.

Spår efter detta arbete och engagemang finns i föreningsarkiv, men också i brevsamlingar, dagböcker och självbiografier samt i organisationernas tidningar och medlemsblad. För fredsarbete i nyare tid är det också möjligt att intervjua kvinnor som initierat och deltagit i fredsarbete. På så sätt skapas nytt källmaterial om fredsaktivism.

Hur ser kopplingen män och fredsarbete ut? Har män organiserat sig och mobiliserat mot pågående krig och nya vapen utifrån genusperspektiv?

Fredsblomman, en vit narciss, såldes av IKFF

Försäljning av fredsblommor

Män har uppmanats att delta i krig som soldater för att försvara sitt fosterland, nationens egna kvinnor och barn ingår i en nationell retorik. Två bilder av män i krig är den modige kamratlige hjälten och den fege landsförrädaren alternativt desertören eller vapenvägraren. De fredsföreningar som har förespråkade värnpliktsvägran som en väg för män har också diskuterat en alternativ manlighet bestående av modiga ställningstaganden och klokhet. Kvinnor har i sin retorik vänt sig till modiga och kloka män som har velat förstå och förändra utan att gripa till våld. De har lyft fram förhandlande män, de som lägger ner sina vapen och förhandlar. Endast manliga krigstjänstvägrare och vapenvägrare har organiserat sig mot krig på grundval av genus.

Symboler producerades och användes av initiativkraftiga kvinnor och män som slöt sig samman för att i organisationer och allianser på olika sätt föra fram krav på fred och sin syn på ett fredligt samhälle. Den förmodligen första fredsföreningen bildades på den amerikanska kontinenten, i New York 1815, av kväkare. De tillhörde Vännernas Samfund, vars medlemmar sedan ett par århundraden tillbaka av religiösa skäl vägrat göra krigstjänst och vägrat betala skatt till staten för militära ändamål. Under 1840-talet bildades The Peace Society i England. I syfte att sprida fredstanken hölls flera internationella fredskonferenser i Europa under åren 1848-1851. Ungefär 30 år tidigare hade Fredrika Bremer uppmanat kvinnor över hela världen att gå samman i en fredsallians. Det är i det här internationella sammanhanget Fredrika Bremers fredsuppmaning skall ses.

Fredrika Bremers fredsupprop 1854

Fredrika Bremer var en tidig föregångare för ett kvinnligt fredsengagemang. År 1854 lät hon publicera en fredsappell först i Aftonbladet sedan i den engelska tidningen The Times. Hennes uppmaning "Invitation to a Peace Alliance" riktades till socialt engagerade kvinnor i alla länder att bilda ett världsförbund. Filantropiska kvinnoföreningar – ett annat ord för välgörenhet – i varje land skulle ta kontakt med varandra och bilda nationella kommittéer. Syftet var att samla in kunskap om aktiviteter och göra beskrivningar av läget i varje land, informationen skulle sedan återkommande sändas ut via förbundet till andra länder. Resultatet skulle bli ett världsomspännande nät av kristna kvinnor, i arbete för att lindra andras nöd, som på så sätt skulle bidra till ett kärleksfullt och fredligt samhälle. Själv var Fredrika Bremer ordförande i Stockholms fruntimmersförening för barnavård, och hennes organisation hade redan försökt

kontakta andra fruntimmersföreningar i Sverige.

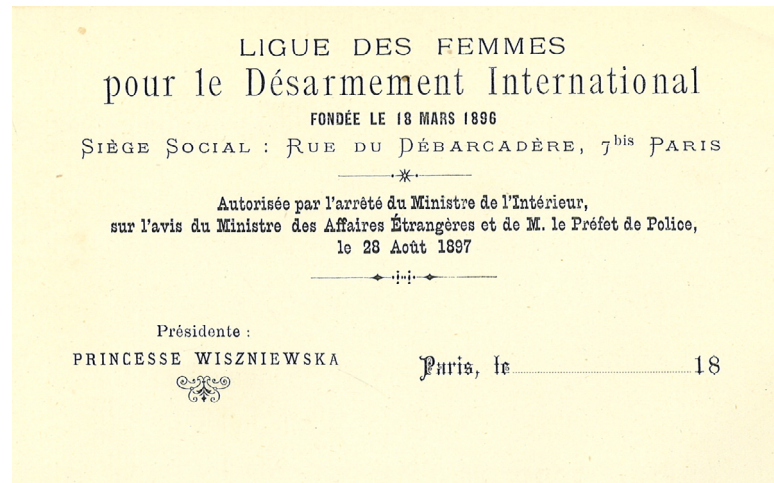
Fredrika Bremer hade under ett par år rest i USA och hennes idé kom troligt därifrån. I motståndsarbetet mot slaveriet hade kvinnliga kväkare sänt ut en appell för att öka engagemanget. Fredsorganisationen American Peace Society från 1828 hade inte kvinnliga medlemmar på samma grundval som manliga. Kvinnorna bildade då Olive Branch Circles – egna föreningar knutna till de manliga. I dessa kunde de arbeta med filantropi, undervisa barn genom att skriva fredssånger och barnböcker. De publicerade ett "newsletter", "Sisterly Voices" 1852, vilket var ett exempel på ett tidigt kvinnligt nätverk. Två år senare kunde man alltså läsa Fredrika Bremers upprop. Fredrika Bremer utnyttjades emellertid inte som förebild under 1890-talet då man försökte få kvinnor att starta en kvinnlig fredsförening. Det var bland annat Bertha von Suttner, som skrev anti-krigsromanen "Ned med vapnen", i svensk upplaga 1890, som lyftes fram som förebild. Bremers fredsappell kom däremot till användning igen under första världskriget i ett sammanhang där den åter skulle mobilisera kvinnor internationellt mot krig.

Bertha von Suttner, lärarinnor och fredsgudinnor

Från 1860-talet och framåt bildades flera internationella sammanslutningar med fred på programmet. Man krävde en internationell skiljedomstol som skulle kunna lösa mellanfolkliga konflikter. År 1867 grundades Internationella fredsligan – Ligue Internationale de la Paix – men bytte senare namn till Société des Amis de la Paix. Namnbytet orsakades av en vilja att inte sammanblandas med den mer radikala Internationella freds- och frihetsligan – Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté – som också bildades samma år. Den första organisationen ville vara neutral i religiösa och politiska frågor medan den sistnämnda förde fram folkstyre som en väg till ett fredligare samhälle, och stödde också revolution och republik. I anslutning till freds rörelsens krav upprättades 1873 ett internationellt folkrättsinstitut – Institut du droit international. Andra sammanslutningar var Interparlamentariska unionen, från 1888, för fredsintresserade parlamentariker i olika länders parlament och Internationella Världsfredsbyrån, från 1892 - International Peace Bureau. Alfred Nobels fredspris delades ut första gången 1901, tillsammans med övriga priser. Alfred Nobel avled 1896.

Fredrika Bremer, 1801-1865

Brevpapper från Ligue des Femmes ..., grundad 1896

Den första fredsföreningen i Sverige, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, konstituerades 1883. Även om både kvinnor och män var välkomna var det mest liberala män med anknytning till näringsliv och riksdagspolitik som var medlemmar. Föreningen arbetade med neutralitetsfrågan, en internationell skiljedomstol och en internationell lagbok. Man ville få bort de nationella väpnade styrkorna och att krig och fred skulle bli en folkens angelägenhet och föras över till parlamentarikerna. I värnpliktsfrågan hade medlemmarna engagerat sig i flera år, skrivit motioner och publicerat artiklar. Det gamla indelningsverket var på väg att ersättas av en modern, statligt finansierad värnpliktsarmé. Redan 1892 inrättades en sådan med 90 dagars övningstid, och 1901 infördes en ny härordning med allmän värnplikt och 8-12 månaders tjänstgöring. Socialdemokratiska partiet, som bildades 1889, kopplade samman frågan om rösträtt och demokrati med den allmänna rösträtten. De hade i grunden en antimilitaristisk inställning men stod bakom krav på ett begränsat folkförsvar. På det första allmänna fredsmötet i Sverige 1897 fördes en diskussion, som Emilia Broomé inledde, om historieundervisningen. Rätten att vapenvägra togs i en resolution, kanske den första, på detta möte. Under de sista decennierna av 1800-talet var försvaret i gungning, det bildades flera nya försvarsföreningar och även kvinnorna engagerade

sig. Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar kom till 1884 och Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvaret 1896. Sif Bokholm har lyft fram antipacifismen i boken "I otakt med tiden. Om rösträttsmotstånd, antipacifism och nazism bland svenska kvinnor". Boken ger många exempel på hur kvinnor ville gjuta manligt mod i unga män, för att bröder och män skulle värna fosterlandet.

Under tiden höjdes röster för att fler kvinnor skulle engagera sig för fredsarbete, det var framför allt tankar om fostran av kommande generationer och kvinnans fredliga väsen som betonades som viktiga. En internationell konferens 1878 uppmanade kvinnor att engagera sig i fredsarbete. Fyra år senare bildades i England en hjälporganisation till The Peace Society, The Women's Auxiliary of The Peace Society. I Frankrike slöt man sig samman i Alliance universelle des femmes pour la paix et pour le desarmement 1896, men namnet ändrades efter ett par år till det mindre radikala Alliance universelle des femmes pour la paix par l'éducation 1899. Avrustning ansågs för farligt, men fostran och utbildning var något som låg nära till hands för kvinnor.

Att undervisa barn och att bli lärarinnor var en vanlig sysselsättning för kvinnor vid denna tid. Flera lärarinnor som kom att intressera sig för fredssaken hade fått sin utbildning på Kungliga Högre Lärarinneseminariet, till exempel Selma Lagerlöf, Matilda Widegren och kväkaren Greta Stendahl. På seminariet fick fredstanken en pedagogisk dräkt i Fredrika Bremers anda och ställdes mot pojkars vapenövningar i skolorna.

År 1889 sände Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens centralstyrelse ut 3 000 "Upprop till Sveriges kvinnor", men utan någon större framgång. Inte förrän på 1890-talet blev kvinnor mer intresserade. När det gällde kvinnliga förebilder för fred hade 1890-talets kvinnor i stort sett endast symbolen fredsgudinnan att identifiera sig med. Hon avbildades i vinjetter som gudinnan Pax och Justitia i en och samma person, bärande på en lagbok som var symbolen för den internationella skiljedomstolen och i andra handen ett palmlöv. Ofta krossade hon svärd och andra vapen under sina fötter. Ibland förekom den väpnade freden som en tårög sprödd vit ängel omringad av svarta kanonmynningar.

Emilia Broomé, 1866-1925

Sveriges Kvinnliga Fredsförening

Någon kvinnlig fredsförening blev det inte förrän Emilia Broomé, som i många år hade varit aktiv i en SFSF-avdelning i Jönköping, hade blivit kontaktad av en engelsk kvinna vid namn Priscilla Peckover. Hon ville ha med de svenska kvinnorna i en internationell fredsförening. Inspirerad av hennes appell "Earnest Appeal to All Women Everywhere" skrev Emilia Broomé uppropet "Till Sveriges kvinnor". Flera kända svenska kvinnor skrev under uppropet, som publicerades 1897. I texten fanns frågan: "Vad kunna kvinnor göra för fredssaken?". I svaret betonades att kvinnorna är viktiga eftersom de är mödrar och fostrar det kommande släktet. "Med sin medfödda afsky för våldsdåd, sin naturliga medkänsla för allt som lider, är också kvinnan framför mannen skickad att väcka, vårda och värna fredstanken hos folken." Hon har en särskild kulturuppgift "att göra mildhet, godhet och kärlek till ledande makter inom mänskligheten". Kvinnor var delaktiga i att krigaryrket framställdes i positiv dager och därför borde deras uppgift nu bli att upplysa kommande generationer om krigets verklighet och att fostra de unga att bli fredliga hjältar i stället. Krigsleksaker, lekar och bilder som förhålligade krig skulle bort och historieundervisningen skulle lyfta fram dem som har gjort något för freden. Som mödrar kunde kvinnorna framhålla de svagastes rätt. Både i familjen och i föreningar, i vilka kvinnor kunde studera fredslitteratur, hade kvinnor möjlighet att verka. För att ge de kvinnliga försvarsföreningarna en släng lade man till att "kvinnans rätta värnplikt mot ett älskadt fosterland är att utså fredstankar". Uppropet undertecknades av 50 vidtalade kvinnor, däribland Ellen Key. Föreningens krav skilde sig inte mycket från Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens förutom att man poängterade att "kvinnorna på grund av skaplynne och samhällsuppgifter" är mest ägnade att sprida fredstanken och därmed få fler anhängare. Det var därför det var viktigt med en kvinnlig fredsförening. Till ordförande i föreningen valdes Emilia Broomé och andra medlemmar i styrelsen utgjordes av Anna Bugge Wicksell, Ann-Margret Holmgren, Anna Whitlock och Anna Lindhagen. Verksamheten bestod av olika sektioner, mest betydelsefulla blev den pedagogiska sektionen och den litterära som hade till uppgift att publicera en egen skriftserie. Föreningen gav ut flera egna publikationer i syfte att sprida fredstanken och väcka opinion. Bland dem kan nämnas Emilia Broomés "Fredssaken och kvinnan" och Ellen Keys "Fredstanken", båda från 1899. Andra exempel är Bertha von Suttners "Ärliga

minne" från 1906. Bertha von Suttner fick Nobels fredspris 1905. En av föreningens medlemmar, Anna Bugge Wicksell, gjorde en sammanställning av vad fredsrörelsen hade åstadkommit i skriften "Fredsrörelsen på 1890-talet", utgiven 1901.

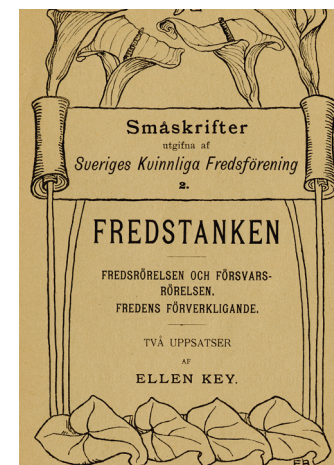
Fredsfostran var en av huvudpunkterna i föreningens arbete. Frågan togs upp på föredrag runt om i landet, där man också visade skioptikonbilder. Ett av föredragen, som trycktes upp som särtryck, var Emilia Broomés "Barnet och fredssaken", från 1901. För skolans vidkommande diskuterade man hur historieundervisningen såg ut, om en alternativ undervisning i fredskunskap var möjlig och om en skolornas fredsdag kunde inrättas. Man riktade kritik mot vapenövningar i skolorna och tog kontakt med The American School Peace League för att utbyta erfarenheter.

I samband med den allmänna värnpliktens införande 1901 lyftes frågan om hur förhållanden i de militära kasernerna påverkade de unga männen som nu skulle tillbringa längre tid i en gemensam förläggning än tidigare. Den kvinnliga fredsföreningen iscensatte en stor undersökning och samlade in uttalanden från militärer, läkare, politiker, lärare och präster och publicerade en del av resultaten i artiklar i Dagens Nyheter. Man var bland annat emot att det skulle ske utskänkning av alkohol i anslutning till kasernerna.

För fredsvänner var unionsfrågan med Norge ett problem. Debattens vågor gick höga på båda sidor om gränsen. När Norge sommaren 1905 sade upp unionen med Sverige hade åtskilliga brev gått mellan svenska och norska kvinnliga fredsvänner och rösträttskämpar. Huruvida Sveriges kvinnliga fredsförening, SKF, engagerade sig som förening i frågan är inte känt, men Inger Hammar har visat att flera norska och svenska kvinnor tog ställning för fred och att de i högsta grad var närvarande i debatten. Föreningen lades ner 1911, många ansåg att det inte behövdes en kvinnlig förening för fred. Några av de ledande kvinnorna deltog i bildandet av Svenska Fredsförbundet som verkade 1911-1919, och därefter ombildades till Svenska FN-förbundet. Flera av de forna medlemmarna kom sedan att vara med i manifestationer och kommittéer för fred under första världskriget men även efter kriget.

Ellen Key, 1849-1926

"Frid på jorden", vykort, 1930-talet

Fredsmonumentet i Eda - invigt i augusti 1914

I Stockholm hölls 1910 både en nordisk fredskonferens och en världsfredskongress. På det nordiska mötet startade en insamling till ett fredsmonument för att 1914 fira 100 år av fred mellan Norge och Sverige. Både kvinnor och män deltog i insamlingen. Monumentet restes i augusti 1914 efter att första världskriget hade brutit ut och 12 000 människor var samlade till en invigning omgärdad av vita smattrande fanor. På toppen av två höga stenstoder står två manliga figurer och håller varandra i händerna med en vetekärve mellan sig. Det manliga handslaget symboliserar fred mellan broderfolken.

Inrikespolitiskt hade det minst av allt varit ett fredligt år. Liberalerna hade bildat regering redan 1911 och hade med socialdemokraternas gillande ställt in ett planerat bygge av en pansarbåt. Högerpolitiker och militärer protesterade och en insamling till pansarbåten påbörjades. De socialdemokratiska kvinnorna gav sig in i försvarsdebatten för att visa sin sympati. Under 1914 kom den politiska urladdningen i form av bondetåget som krävde upprustning, vilket kungen ställde sig bakom. Liberalernas ledare avgick, vilket fick till följd att de frisinnade och liberala kvinnorna ville visa sitt stöd och grundade Föreningen Frisinnade Kvinnor. Både socialdemokratiska och liberala kvinnor hade nu politiska föreningar att driva fredsfrågan i.

Under första världskriget - Kvinnornas fredssöndag 1915 och Kommittéer för en Varaktig fred

Under första världskriget togs nästa initiativ till en kvinnlig fredsmänsifestation och en ny fredsorganisation. Alldeles efter att kriget hade brutit ut i augusti 1914 samlades kvinnor med olika politiska tillhörigheter i en kommitté för att lindra i den kommande krisen genom att till exempel samla in kläder och ge råd om mathållning. Den fick namnet Kvinnornas uppåd och var ett brett samarbete mellan kvinnor från olika politiska kvinnoföreningar, men också från såväl försvarsföreningar som fredsföreningar. Man trodde att kriget skulle vara över på ett par månader. Internationella rösträttsalliansen – International Women's Suffrage Alliance - sände ut protester mot kriget till olika länders beskickningar i London. I New York demonstrerade 2 500 svartklädda kvinnor i ett tyst demonstrationståg till ljudet av dova trummor. Inom den svenska rösträttsrörelsen tog några kvinnor under hösten 1914 initiativet till en fredsaktion som de kallade Kvinnornas fredssöndag. Således engagerade sig kvinnor på olika sätt, genom hjälpverksamhet men också genom att protestera.

Fredssöndagen skulle hållas i februari 1915 och all planering var konfidentiell. Idén var att kvinnor i Sverige, Danmark och Norge skulle samlas på så många orter som möjligt och anta en gemensam resolution mot de pågående stridigheterna och förorda neutral medling för att få stopp på kriget. Trots att allt var klart fick aktionen till deltagarnas stora besvikelse ställas in eftersom drottning Victoria i Sverige fick reda på det och inte tyckte att kvinnor skulle blanda sig i politik.

Kvinnornas fredssöndag kom ändå att genomföras i Sverige, men inte förrän i juni 1915. Planerna väcktes till liv igen efter att 16 svenska kvinnor hade deltagit i en internationell kvinnofredskonferens i Haag i april samma år. På detta möte beslöt man att sända iväg kvinnodelegationer till olika länders regeringar för att försöka få till stånd en plattform för samtal mellan de krigförande länderna. På 343 platser samlades 88 734 kvinnor och fredssöndagen blev extra festlig eftersom kvinnodelegationen från Haag-konferensen kom till Stockholm från Ryssland och kunde medverka i ett av mötena. Resolutionen målade upp krigets fasor och hoppades på neutral medling, men tog också ställning för att kvinnor skulle få rösträtt och på så sätt kunna påverka samhällsutvecklingen. Artikeln "Det heliga upproret" av Ellen Key och fylliga reportage om konferensen i Haag

Resolution.

Vi svenska kvinnor, samlade i till ett antal av, och representerande alla samhällslager och meningsriktningar, förena oss med de kvinnor från krigförande och neutrala länder, vilka på kongress i Haag den 28 april—1 maj enigt protesterat mot krigets oförnuft och fasor, mot dess hänsynslösa offerande av människoliv och mot dess skövling av kulturvärden, som generationers strävan gjort till mänsklighetens gemensamma egendom. Vi stå eniga med dem i medkänsla för alla, som på skilda håll kämpa och lida för sitt fosterland och på skilda sätt ha att bära de tunga bördor kriget pålägger.

Resolution antagen vid Kvinnornas Fredssöndag, 1915

samt om fredssöndagen skrivna av Elin Wägner finns i tidskriften ”Idun”. Konferensen i Haag gav upphov till nationella kvinnliga fredsgrupper som samlades under paraplybeteckningen Internationella Kvinnokommittén för en Varaktig Fred, från 1915 till 1919. I den svenska kommittén fick Elin Wägner i uppdrag att skriva en kronologisk sammanställning över vad kvinnornas fredsörelse hade åstadkommit sedan sommaren 1914. I övrigt publicerade man artiklar, uppmanade kvinnor att ta ansvar för fredsarbetet och vädjade tillsammans med kvinnokommittéer från Norge, Danmark, Schweiz och Holland om att upprätta en neutral medlingskommitté.

Perioden avslutades med aktionen Svenska kvinnors samling kring Wilsons program 1919 i syfte att stödja en varaktig fred enligt den amerikanske presidenten Wilsons programpunkter och med att svenska kvinnor fick politisk rösträtt.

Efter första världskriget - Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet

Efter kriget ombildades de Internationella Kvinnokommittéerna för en Varaktig Fred till Women's International League for Peace and Freedom, WILPF – Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet, IKFF,

med nationella sektioner. Det skedde på en konferens i Zürich, då dels de olika nationella kommittéerna avgav rapport om vad de hade haft för verksamhet under krigsåren och dels vilka svar delegationerna som hade sänts ut från Haag-konferensen 1915 hade fått. Till ordförande i den svenska sektionen valdes Matilda Widegren, som medlemmar i styrelsen Anna Lindhagen, Naima Sahlbom, Nina Benner-Andersson, Mia Leche-Löfgren, Elisabeth Waern-Bugge från Stockholm och sex kvinnor från landsorten.

Svenska delegater vid fredskonferensen i Haag, 1915

Hoppet om att åstadkomma en rättfärdig och varaktig fred efter första världskriget var stort men grusades snart och kritik mot fredsavtalet i Versailles framfördes från många håll. Arbetet för fred kunde alltså inte stanna upp utan måste fortskrida. På ett internationellt plan bildades Nationernas Förbund. Två nya fredsörelser grundades i Sverige – den kristna Svenska världsfredsmissionen 1919 som gav ut Fredsmissionären, och Krigstjänstvägrareföreningen 1925. Svenska lärarinnors fredsörelse-

ning gick upp i Skolornas fredsförening och man bestämde sig för att fira Skolornas fredsdag den 18 maj. Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen gick samman med kvinnoförbundet om en gemensam tidskrift, Nya Vägar.

Det nya politiska medborgarskapet skapade förväntningar på de svenska kvinnornas aktivitet. Socialdemokratiska kvinnoförbundet konstituerade sig och frisinnade kvinnor ombildade sin förening till Frisinnade kvinnors riksförbund. De startade Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad och tidningen Tidevarvet. På ett nationellt plan diskuterades nedläggning av regementen och att istället överföra pengar till sociala åtaganden. Inför riksdagsvalet 1925 tog de frisinnade kvinnorna med Mahatma Gandhi i bakgrunden ställning för avrustning och radikalpacifism.

Verksamheten i Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet präglades av internationellt samarbete, upplysning och fredsostran, opinionsbildning, solidariskt hjälparbete och kamp för avrustning. När det gäller opinionsbildning anordnade man upplysningskurser där experter av olika slag höll anföranden. Ett förändringsarbete skulle vila på inhämtade kunskaper ansåg man, och internationellt anordnades sommarskolor i samband med konferenser. Elin Wägner sändes ut för att ta reda på hur förhållandena var i det ockuperade Rehnlandet. Elisabeth Waern-Bugge reste på uppdrag till Palestina för att studera förhållandena där. Naima Sahlbom kom att bli en av förbundets experter på gasstridsmedel och hon fungerade som ordförande på en uppmärksam konferens i Frankfurt 1929. Hjälperksamheten kunde handla om att samla in pengar till Rädda Barnens arbete med undernärda barn i efterkrigstidens Mellaneuropa och till krigsfångar i Sibirien genom Elsa Brändström, men också om att stödja människor i Sverige på flykt undan nazismen. Anna T. Nilsson reste efter sin pension runt i Europa i tio år som sändebud, mestadels för egna pengar, för att initiera och stödja nya fredsgrupper inom kvinnoförbundet. Ytterligare en praktisk verksamhet var gränsmissionen, som innebar att försöka samla kvinnor på båda sidor om en konfliktlinje och umgås över en kopp kaffe i syfte att bryta ner fiendebilder. WILPF:s ordförande Jane Addams, som hade deltagit i Haag-konferensen, erhöll Nobels fredspris 1931 och dess vice ordförande Emily Greene Balch fick fredspriset 1946.

Vykort utgivet av National Council for Prevention of War, USA, 1925

Mellankrigstid och upprustning

Nationernas förbunds nedrustningskonferens öppnade 1932, men arbetet hade satt igång redan 1925. I mitten av 1920-talet hade stämningen varit positiv till nedrustning men sju år senare var världsläget annorlunda. Debattens vågor gick höga om huruvida det var möjligt att skydda sig i ett gaskrig. Från militär sida talade man om gasmasker och skyddsrum. Fredsförespråkarna ansåg att det var krigssystemet som skulle utrotas och inte människorna.

I mitten av 1930-talet iscensatte frisinnade och liberala kvinnor från Fogelstad och på Tidevarvet en gemensam aktion med enskilda socialdemokratiska kvinnor och IKFF-medlemmar. I uppropet Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget värdade initiativtagarna till de kloka bland männen att i händelse av krigshot lägga ner sina vapen och gå till förhandlingsbordet. Kvinnor kunde stödja denna handling genom att lägga ner sina vapen, det vill säga vägra använda sig av skyddsrum och därigenom tvinga männen att lösa konflikten på annat sätt. Ca 20 000 kvinnor deltog och röstade fram en representativ kvinnoförsamling bestående av ett 80-tal kvinnor de kände förtroende för. De framröstade kvinnorna mötte upp vid ett möte i Stockholm den 1 september 1935 för att protestera mot uppbyggnaden av civilförsvaret och det totala kriget. Via flygplan var det nu möjligt att föra stridsgasbomber långt bortom krigsfronter och därmed utsätta även civilbefolkningen i striderna. I aktionen deltog bland annat Elin Wägner, Naima Sahlbom, Kerstin Hesselgren, Signe Höjer, Barbro Alving, Ulla Alm (Lindström) och Alva Myrdal. En mindre delegation reste till Nationernas Förbund med en resolution. Kerstin Hesselgren, som var delegat i Nationernas Förbund, höll ett uppmärksammat tal i folkförbundet.

I slutet av 1930-talet, när upprustningen var ett faktum, handlade debatten för kvinnornas del bland annat om huruvida de skulle gå med i beredskapsarbetet eller inte. De socialdemokratiska kvinnorna, som tidigare intagit en antimilitaristisk position tillät sina medlemmar att delta i luftförsvarsverksamhet på eget initiativ, men uppmanade kvinnoklubbar att sticka gevärsvantar och knäskydd till neutralitetsvakten. Bland frisinnade och liberala kvinnor i Svenska kvinnors vänsterförbund hördes röster om att inte engagera sig alls in någon form av krigsberedskap. Elin Wägner fann en fristad bland de svenska kväkarna där också Emilia Fogelklou fanns.

Vykort, USA, 1937

Alle Rechte vorbehalten.

Friedenshymne.
(Helene Scheu-Riesz.)

Feierlich. M. HOFER.

1. Reicht euch die Hand und schließt den Kreis, schließt ihn von Land zu Land. Wer Menschen-le-ben nicht hei-lig hält, sei aus
2. Be-frei-e, o hei-li-ger Frie-de, die Welt, schling' dein Lie-bes-band. Das Le-ben ruft, schafft und er-hellt, seg-

uns-rem Kreis ver-bannt. Ein Feu-er, das die Er-de er-hellt, ist heiß im Her-zen ent-brannt. Wer
nend die Er-de um-spannt. Wo im-mer Men-schen zu-sam-men stehn, soll sei-ne Fah-ne wehn.

kämpft für den letz-ten Sieg, wer kämpft für den letz-ten Sieg. Nie wie-der Krieg! Nie wie-der Krieg!

Copyright 1925 by Int. Frauenliga für Frieden und Freiheit (Politische Gruppe) Wien.

Friedenshymne (Fredssången) som vykort, 1920-talet

Perioden avslutas med aktionen Mot det totala kriget för fred och folkförsoning på Konserthuset i Stockholm, ett möte där svenska kvinnor vädjade till det internationella samfundet i samband med Sovjetunionens angrepp på Finland.

Efter andra världskriget

Efter andra världskriget skulle varje kvinna gå en civilförsvarskurs och placeras in på en position i civilförsvaret. Journalisten Barbro Alving fick en månads fängelse på Långholmen 1955 då hon vägrade delta i civilförsvaret.

Alva Myrdal, Inga Thorsson och Maj-Britt Theorin är kända för att ha talat för nedrustning i efterkrigstiden. Signe Höjer fortsatte sin verksamhet in i den nya fredsmobiliseringen. Maj Wechselmann har gjort film om försvar och manlighet.

Kvinna till kvinna är en organisation som utför hjälpverksamhet på ett individuellt plan.

Om man talar om kvinnor och fred idag är det ofta Resolution 1325 från FN som kommer upp.

Atombomber

– skall Sverige med i
atomkapprustningen?

Över detta ämne talar

Barbro Alving

Stockholm

i

Folkets Hus, Riddarhyttan

(A-salen)

Söndagen den 2 november kl. 14.00

Musik av GUNNAR WEDELL

Fritt inträde.

Till talrikt besök inbjuder

Dalarnas distrikt av S. A. C.

Den nya kvinnorörelsen under 1970-talet

Eva Schmitz

”Tala med andra kvinnor om din situation. Då kommer du att upptäcka att dina problem inte är privata utan delas av många. Att de skapas av det samhälle vi lever i. Skaffa dig kunskaper om hur kvinnan diskrimineras, om förhållandena på ditt arbete, i din stad, din kommun. Hur ser daghemssituationen ut, hur många sjukhus ger smärtfri förlossning. Gå samman med andra kvinnor och ta gemensamt upp kampen. Vi är många och behövs alla i kampen.”

De här raderna lästes av tusentals kvinnor och män runt om i Sverige i början av 1970-talet. Texten fanns med på den utställning som kvinnogruppen Grupp 8 visade på Moderna Museet i Stockholm i april 1972. Utställningens namn var KVINNOR och temat var produktion, reproduktion och sexism. Den sågs av över 13 000 personer under en månad och ingen tidigare utställning hade dragit så många besökare.

Texten från utställningen är ett exempel på den tidens kvinnorörelseretorik. Kvinnor uppmanades att inte längre vara passiva i sin kvinnoroll utan börja kämpa mot kvinnoförtrycket inom alla samhällsliga områden. Budskapet var vidare att kvinnor själva, antingen i sitt bostadsområde och/eller på sitt arbete skulle ta initiativ till bildandet av en kvinnogrupp. Kvinnoutställningen blev snabbt känd över hela landet och efterfrågan var stor. Under 1972 visades den bland annat i Västerås, Norrköping, Uppsala, Vilhelmina och Köping. Hösten 1973 visades den på biblioteken i Piteå, Luleå och Gällivare-Malmberget. Året 1972 blev också det år som det nya kvinnoupprorets idéer och krav fick en allt större spridning som resulterade i bildandet av nya kvinnogrupper runt om i Sverige. Kännetecknande för den nya kvinnorörelsen var dess självständighet och att den organiserades av kvinnor och för kvinnor.

Bakgrund

En rörelses bildande kan förstås utifrån en samtida ekonomisk, social och politisk kontext men också utifrån de motsägelsefulla situationer som människor lever under. Historiskt har rörelser ofta uppstått som svar på andra rörelser. Perioden efter andra världskriget kännetecknades av en omfattande antikolonial befrielsekamp i Asien, Afrika och Centralamerika. Parallellt började afroamerikaner i USA organisera sig i en bred medborgarrättsrörelse i kampen mot rasismen och för sina rättigheter. I slutet av 1960-talet organiserade och mobiliserade antikrigsrörelsen miljontals, företrädesvis unga, människor runt om i världen mot USA: s krig i Vietnam.

Från dessa rörelser fick åtskilliga kvinnor erfarenheter av organisering men också upplevelser av diskriminering på grund av sitt kön. I USA blev upplevelsen av såväl marginalisering som osynliggörandet av att det existerade ett kvinnoförtryck i samhället en utlösande faktor för ett antal kvinnor från studentrörelsen att bilda en kvinnogrupp år 1967. I slutet av 1960-talet fanns det tusentals kvinnogrupper i USA som gick under beteckningen Women's Liberation Movement, WLM, en rörelse som inspirerade och möjliggjorde bildandet av kvinnogrupper i andra delar av världen i början av 1970-talet. Parallellt inleddes en arbetarradikalisering som började med arbetarrevolten i Paris maj 1968. I Sverige blev gruvstrejken i Malmfälten år 1969 upptakten till en omfattande strejkvåg under 1970-talet.

Det fanns en tydlig relation mellan den nya kvinnorörelsen och de sociala, ekonomiska och kulturella förändringar som ägde rum under efterkrigstiden. En period som i hög grad var motsägelsefull för kvinnor, där småbarnsmödrarnas intåg på arbetsmarknaden kom att utmana en dominerande samhällelig uppfattning om kvinnan som först och främst maka och mor. Kvinnor som förvärsarbetade blev både accepterade och fördömda.

I Sverige arbetade ca hälften av samtliga förvärsarbetande kvinnor deltid under slutet av 1960-talet eftersom den offentliga barnomsorgen långt ifrån var utbyggd.¹ 1970 hade exempelvis endast omkring 5 procent av förskolebarnen daghemsp plats. Ett annat problem var att kvinnor inte hade makt över sina egna kroppar. Abort var förbjudet och i mitten av 1960-talet reste många kvinnor till Polen för att göra abort. När dessa resor fick allt för stor uppmärksamhet tillsattes en abortutredning 1965. Allt fler kvinnor började reagera mot olika former av diskriminering i

samhället och mot, som sociologen Helene Streiffert beskriver det, den mentala och emotionella förnedringen som kvinnor utsattes för. Kvinnors erfarenhet av arbetslivet, att vara ekonomiskt självständiga och att få utveckla sina kunskaper å ena sidan och bli bemötta av fördomar, diskriminering och trakasserier å andra sidan, blev drivkraften att finna nya strategier för hur de skulle bekämpa manssamhället.

1960-talet var även en period av uppbrott från traditionella värderingar kring sexualiteten, kring kvinnors och mäns könsroller och synen på familjen. Könsrollsdebatten fick ett genomslag med liberalen Eva Mobergs uppsats "Kvinnans villkorliga frigivning" från 1961. Moberg menar att kvinnor fått sin frihet på ett villkor och det var att de fortfarande förstod att deras huvudansvar var för hem och barn. Något år senare bildades Grupp 222 av ett 20-tal politiker, akademiker och journalister som hade jämställdheten på sitt program. Dessa "jämställdhetsaktörer" som historikern Christina Florin kallar dem, kom också att bli förtruppen till det kommande jämställdhetsarbetet till vilket den socialdemokratiska regeringen tog initiativ under 1970-talet.

Den nya kvinnorörelsen uppstod således i en period av dramatiska förändringar i människors liv och i en period av politisk aktivitet inom många områden. Det möjliggjorde ett utrymme för mobiliseringar och kollektiva aktioner, vilket spelade en avgörande roll för framväxten av rörelsen.

Uppkomsten av den nya kvinnorörelsen

Parallellt med könsrollsdebatten började en grupp kvinnor kritisera denna för att inte förstå djupet av kvinnoförtrycket. Dessa kvinnor hade träffats på Karin Westman Bergs könsrollsseminarier i Uppsala åren 1967-68², vilka blev en inspirationskälla till att de började organisera sig. De tog sig namnet Grupp 8 då det var 8 kvinnor som bildade kvinnogruppen den 8 maj 1968. Initiativtagarna var yrkesarbetande kvinnor mellan 30 och 40 år och flera av dem hade erfarenhet av sina begränsade möjligheter att kombinera förvärsarbete och hemarbete. Med Grupp 8:s bildande i Stockholm 1968 var grunden till den nya kvinnorörelsen i Sverige lagd. Från 1968 till början av 1980-talet kom en ny generation kvinnor från Malmö till Luleå, från Kiruna till Skövde, från Borlänge till Oskarshamn, från Linköping till Göteborg, att gå ut på gatorna för att kämpa för kvinnors rättigheter. Den nya kvinnorörelsen var långt ifrån en homogen rörelse men grupper som Grupp 8, kvinnogrupper som Kvinnogruppen i

Eva Moberg, 1932-2011

Luleå, Borlänge m.fl., Kvinnoligan, Svenska Kvinnors Vänsterförbund, Arbetets Kvinnor, Lesbisk Front, Kvinnocentrum i Göteborg, Lund och Stockholm, kvinnohusgrupper, kvinnokulturgrupper såg sig alla som en del av denna ”nya” rörelse. De främsta bärarna av den nya kvinnorörelsen var kvinnor mitt i sin utbildning och/eller kvinnor som arbetade inom flera av de nya mellanskiktssyrkena.

Parallellt med det nya kvinnoupproret skedde en arbetarradikalisering där krav på människovärdiga arbetsvillkor och krav på högre lön ställdes. En del av dessa kvinnliga arbetare kom också indirekt att inspireras av det nya kvinnoupproret. Lågavlönade kvinnor inom industrin, sjukvården, kontors- och servicesektorn började protestera mot såväl klass- som könsförtrycket. Grupper av kvinnor som invandrat till Sverige under 1960- och 1970-talen började organisera sig i Internationella Kvinnoföreningen.

Med de traditionella kvinnoförbunden som Fredrika Bremer Förbundet och Socialdemokratiska Kvinnoförbundet kom den nya kvinnorörelsen på vissa orter att samarbeta kring daghemsfrågan, sexualbrottsutredningen och kvinnoarbetslösheten.

Grupp 8 Stockholm

Under de första åren av relativ slutenhet lade Grupp 8 en grund för det som kom att bli den nya kvinnorörelsens främsta kännetecken, en omfattande studiecirkelverksamhet och utåtriktade aktioner kring bestämda kvinnokrav. Kvinnorna i den nybildade Grupp 8 blev ganska snabbt en grupp rörelseintellektuella, för att använda sociologerna Ron Eyermans och Andrew Jamisons begrepp, med sin omfattande materialinsamling kring konkreta samhällsfrågor, genom studiecirkel och författande av egna bulletiner. Genom att ta sin utgångspunkt i en historiematerialistisk analys av kvinnoförtrycket samt en analys av kvinnors villkor i dåtida kapitalistiska samhälle ville man formulera en gemensam ideologisk syn på samhället och kvinnoförtrycket. I programförklaringen från 1970 skrevs ”en av våra viktigaste uppgifter är att göra kvinnan medveten om sitt eget förtryck och att tillsammans med männen arbeta för ett socialistiskt samhälle fritt från utsugning och förtryck”.

Kvinnokampen handlade om att ta en utgångspunkt i de frågor och krav som berörde en majoritet av kvinnor. Kampen för socialismen sågs snarare som en långsiktig strategi. Den första mobiliseringen blev kring kvinnors deltidarbete.

Deltidsarbete – ”den perfekta utsugningen”

Kvinnors förvärvsfrekvens hade ökat från 38 procent 1960 till 60 procent 1970 men av dessa arbetade 40 procent deltid. Det var för många en nödvändig lösning för att kunna kombinera arbete och barn. När lågavlönade ensamstående kvinnor framträdde och berättade om sin sociala och ekonomiska situation i ett TV-program i november 1968 såg den nybildade Grupp 8 en möjlighet att försöka skapa en opinion mot orättvisorna kring deltidarbetet och föra fram sin politik i frågan. De hävdade att deltidarbetet var ”den perfekta utsugningen” av den kvinnliga arbetskraften genom att kvinnor användes som arbetskraft när de behövdes och att deras sociala villkor var mycket sämre än heltidsarbetandes.

Kvinnokampen spred flygblad med rubriken ”Vem tjänar på deltidarbete?” utanför de stora varuhusen i Stockholm i hopp om att de anställda kvinnorna skulle identifiera sig med retoriken i flygbladet samtidigt som de inbjöds till en debattkväll den 6 mars 1969 om frågan. Till mötet var även representanter för arbetsgivarna och fackliga ombudsmän från Handelsanställdas förbund inbjudna. Möteslokalen fylldes till bristningsgränsen (över 200) och en äldre kvinna som arbetat som expedit i 30 år, reste sig upp och sa: ”Det här gjorde ni bra flickor. Det här är bara början... kom ihåg det... bara början”.

Kassörskan fick rätt. Mötet innebar en ny väg för kvinnokampen där kvinnor själva skulle börja kämpa för sin frigörelse och finna möjliga strategier för denna kamp. Därmed hade Grupp 8 lagt en grund för kvinnopolitisk kamp som Grupp 8-medlemmen Ulla Torpe beskriver med orden:

”... rätten till arbete, låglöner, arbetsmiljö är inga nya krav i och för sig. Men det som var nytt med Grupp 8 och de andra grupperna var att de knöt an till den tidigare marxistiska teorin och analysen av kvinnoförtrycket men gav den nya dimensioner. En ny tid kräver en ny strategi” (Vi Män 1981:1 s. 28).

Det första offentliga informationsmötet om Grupp 8, juni 1970

I juni 1970 bestämde sig Grupp 8 för att gå ut offentligt och se vilket intresse det fanns för att bilda en socialistisk kvinnorörelse. Gruppen hade utökats till 16 personer och dess idéer och aktioner kring såväl deltidarbete som kring abortfrågan hade börjat spridas i offentligheten. Våren

1970 skrevs en serie artiklar om den nya kvinnorevolten i Dagens Nyheter, vilket möjliggjorde för fler att få såväl kunskap om det nya kvinnoproppretet som om Grupp 8:s existens. Dessa artiklar skrevs av kvinnliga journalister som ofta sympatiserade med den nya kvinnorörelsens idéer. Inför sitt första informationsmöte spred kvinnoaktivisterna flygblad med rubrikerna "Gör motstånd – gråt inte! Var glad – gå till angrepp" (slogans hämtade från Women's Liberation i USA) utanför typiska kvinnoarbetsplatser, vid sjukhus, affärer och tunnelbanor. Det kom ca 130 personer till mötet och de kommande åren sökte sig hundratals kvinnor till Grupp 8 Stockholm. Grupp 8 behövde aldrig aktivt rekrytera nya medlemmar; till informationsmötena, som hölls flera gånger om året, kom ibland 50, ibland 17 och vid ett tillfälle 200 kvinnor. 1972 hade Grupp 8 Stockholm ökat från ca 16 medlemmar i juni 1970 till 470 medlemmar som var organiserade i 43 lokalgrupper. Samtidigt rapporterades i en temabulletin att flera hundra kvinnor ville bli medlemmar. Betydelsen av att gå med i kvinnorörelsen beskrev kvinnoaktivister i internbulletiner som att de "länge känt att detta behövs", "länge efterlyst Grupp 8" och "man måste slå sig samman, bli starkare, lägga upp en strategi".

En ny kvinnorörelse i Sverige var född. De kommande åren kom kvinnor i massiv omfattning att både ta initiativ, bilda eller söka sig till olika kvinnogrupper inte bara i Stockholm utan runt om i Sverige. Samtidigt som Grupp 8 Stockholm rekryterade allt fler kvinnor bildades en annan kvinnogrupp i studentstaden Lund.

Kvinnoligan i Lund

Hösten 1970 bildade några kvinnor i Lund en kvinnogrupp som de kallade Kvinnoligan. Precis som Grupp 8 började denna kvinnogrupp med att en liten kärna av kvinnor, där flera varit organiserade i den politiska vänstern i Lund, diskuterade kvinnoförtryck, kvinnokamp och marxism. Ganska snart blev de dock inspirerade av de feministiska idéerna om medvetandehöjning och systerskap. En av medlemmarna i Kvinnoligan hade besökt kvinnorörelsen i USA och hade med sig hem material därifrån, bl.a. antologin "Sisterhood is Powerful. Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement", (1970). Denna litteratur svarade mot de behov som många av kvinnoaktivisterna efterlyste och några uttryckte det som att den "slog ner som en bomb". Det blev början till att organisera sig i basgrupper där kvinnor diskuterade teman som modersrollen,

könsrollspräglingen, bristande solidaritet mellan kvinnor, relationen till män, kvinnan som sexualobjekt och den ensamstående kvinnan. Detta gjordes utifrån bestämda texter om medvetandehöjning publicerade av kvinnorörelsen i USA. En av basgrupperna förklarade att det var början till en teoretisering kring dessa frågor för att "förstå problemens samhällseliga funktion." Därmed hade Kvinnoligan tagit till sig idén om att göra politik av kvinnors egna erfarenheter, dvs. att det personliga är politiskt. Medvetandehöjningen blev ett redskap för medlemmarna i Kvinnoligan att börja bryta traditionella föreställningar om vad som förväntades av en kvinna men också en möjlig väg till att börja förändra sitt liv. Syftet var att kvinnor skulle få ett ökat självförtroende och tillsammans med andra kvinnor börja organisera sig mot kvinnoförtrycket. Strategin blev att söka upp kvinnor i bostadsområden, organisera möten på bibliotek m.m. och samtala med andra kvinnor om deras erfarenhet av kvinnoförtrycket. Idén var att utveckla en kvinnosolidaritet.

I februari 1971 arrangerade studentaftonutskottet i Lund ett möte med rubriken Kvinnokamp.

Demonstration 1972

Representanter från Rödstrumperna i Danmark, Womens Liberation i London och Grupp 8 i Stockholm bjöds in till mötet som samlade över 1 000 personer, varav några var män. Det här var det första kvinnomötet i sitt slag i Sverige.

Från läktaren i kårhuset hade kvinnoaktivisterna täckt över porträtten av berömda män som Rydberg och Tegnér och hängt upp banderoller med kvinnonamn som Rosa Luxemburg, Angela Davis och Sara Lidman. Affischer med texten ”Systrar, tillsammans är vi starka och vackra” och ”Vi måste återerövra vår historia. Vi måste skapa en framtid” dekorerade salen. Podiet var draperat med en röd tygbanderoll med orden ”Systerskap är makt”, omgivna av kvinnotecknet med knytnäven.

Resultatet av mötet blev att åtskilliga kvinnor gick med i Kvinnoligan och under våren 1971 bildades flera basgrupper. När Kvinnoligan höll ett informationsmöte på Stadsbiblioteket i december 1971 kom över 400 kvinnor och många stod utanför eftersom de inte fick plats. Följande dag stod det i pressen: ”Medan Kvinnoligan ropade om förtryck och manssamhälle satt männen utanför och passade barnen.”

Kvinnoligan upplevde för en period en enorm tillströmning av nya medlemmar vilket samtidigt betydde kvinnogruppernas nedgång. Kännetecknande för Kvinnoligans organisationsstruktur, liksom även för andra delar av kvinnorörelsen, var en anti-hierarkisk organisationsform som byggde på att alla skulle aktiveras, ingen skulle styra eller leda någon annan. Denna struktur fungerade dock inte alltid när det gällde att ta hand om alla de nya medlemmarna och många lämnade kvinnogruppen efter en kort period av aktivism. Parallellt med ökningen av medlemmar tog Kvinnoligan våren och sommaren 1972 initiativ till en målsättningsdebatt om vilket slags kvinnorörelse de skulle bygga. En diskussion som inte ledde framåt och som också ledde till att många lämnade organisationen. Redan hösten 1973 började Kvinnoligan upplösas.

Vid tiden för den nya kvinnorörelsens framväxt och utveckling i början av 1970-talet fanns det således två olika riktningar för kvinnokampen, en mer socialistfeministisk och en mer radikalfeministisk. Däremot blev dessa riktningar inte renodlade vare sig i Grupp 8 Stockholm eller i Kvinnoligan utan kvinnoaktivisterna i de båda grupperna lät sig influeras av varandra vilket samtidigt ledde till spänningar om vilken strategi som var mest lämplig för kvinnokampen.

1972 – det första 8 mars-firandet, den första kvinnodemonstrationen, kvinnoutställningen och nationella kvinnokonferensen

”Det var öronbedövande när tusentals kvinnor stämde upp sina röster och sjöng ’tjej-sånger’ på det största kvinnomöte, svenskarna upplevt på årtionden”.

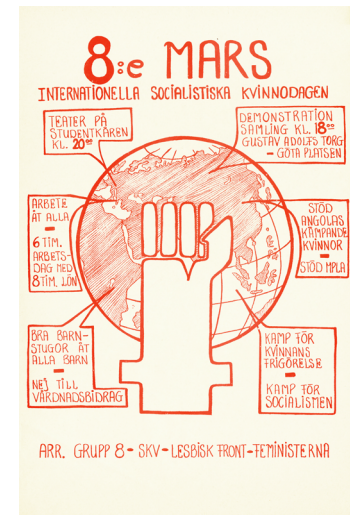
Huvudparollerna var Arbete, Daghem, Fri abort och Internationell solidaritet. Internationella kvinnodagen blev därefter en av de viktigaste dagarna för kvinnogrupperna runt om i landet att organisera och mobilisera sig kring bestämda kvinnokrav under hela 1970-talet.

En månad senare, den 8 april, genomförde Grupp 8 det första demonstrationståget för kvinnans rättigheter under huvudparollerna: Arbete – nej till kvinnan som arbetskraftsreserv, Daghem – nej till konjunkturstyrd barntillsyn, Utbildning – nej till kvinnoyrken – låglönejobb. Drygt 1 000 personer demonstrerade genom Stockholms gator fram till Moderna Museet, där Grupp 8:s utställning ”Kvinnor” öppnades samma dag.

Händelserna våren 1972 hade med all sannolikhet stor betydelse för framväxten av den nya kvinnorörelsen. Medlemstillströmningen till Grupp 8 i Stockholm blev allt större och från åren 1972-73 bildades åtskilliga kvinnogrupper runt om i landet. Det rådde en allmän känsla av att den nya kvinnorörelsen och dess idéer hade framgång. Ett inlägg från Grupp 8-medlemmen Ulla Torpe från slutet av 1972 ger en samtidshistorisk berättelse om detta:

”...ett är säkert och det är att medvetenheten om kvinnans förtryck har ökat hos svenska folket och speciellt bland kvinnorna, det här sista året. Det märks bland debatten som äger rum idag, i massmedia, i de allt fler pocketböckerna som börjar komma ut om kvinnofrågan och de allmänna diskussionerna, människor emellan. Naturligtvis är det inte Grupp 8 isolerat som har påverkat den här utvecklingen utan vi måste också ta det internationella läget i beaktande, där kvinnofrågan nu penetreras ganska friskt, och som i sin tur har påverkat utvecklingen i Sverige.”

Kulmen blev organiseringen av den första socialistiska kvinnokonferensen i november hösten 1972 på Åsö gymnasium i Stockholm. Dit kom 400 kvinnor från 26 orter. Det främsta syftet med konferensen var att ta reda på vilka grupper som fanns i landet, vad de arbetade med och vad de

Historien om 8 mars

hade för inställning i olika frågor. Ett förslag till en nationell organisation röstades ned. Däremot beslutades att starta en nationell internbulletin och att kvinnogrupperna skulle träffas igen. Konferensen avslutades med en appell där deltagarna uppmanade till kamp under parollerna: Kamp mot kapitalismens arbetslöshet, Gratis daghem åt alla barn, Förkortad arbetstid för alla med bibehållen lön, Kamp mot den sexuella exploateringen, Kamp för kvinnans frigörelse.

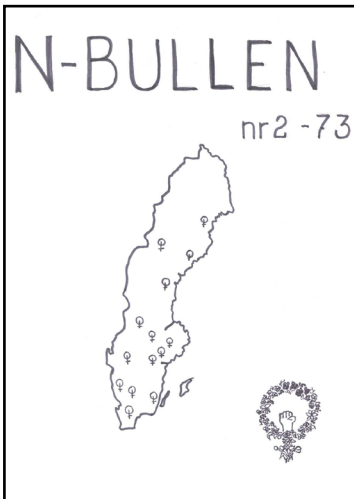
Kvinnokonferensen 1972 lade grunden till en nationell kvinnorörelse som byggde på att kvinnogrupperna var organiserade självständigt och där Grupp 8:s handlingsprogram med bestämda kvinnokrav blev en utgångspunkt för deras kvinnopolitiska aktivism. Organisering av olika kvinnoaktioner beskrevs ofta såväl i Kvinnobulletinen som i den nationella internbulletinen och det var inte ovanligt att de fungerade som inspiration. Varje år t.o.m. 1982 (utom 1974) träffades Grupp 8-grupper och andra kvinnogrupper, som sympatiserade med Grupp 8:s handlingsprogram, på årliga konferenser för att diskutera såväl strategi för kvinnokampen som konkreta krav att mobilisera sig kring. Grupp 8 blev inte en nationell riksorganisation förrän 1977 och 1979 antogs en gemensam programförklaring.

Kvinnokamp och kvinnogrupper runt om i Sverige

Grunden till en ny kvinnorörelse var lagd. Grupp 8 hade med sina ideologiska verktyg, som utgivningen av Kvinnobulletinen (från 1971) och utställningen "Kvinnor" skapat möjligheter för kvinnor runt om i Sverige att använda sig av dessa, både i rekryteringssyfte och synliggörande av kvinnoförtrycket. Spridningen av ordet hade med andra ord stor betydelse för uppkomsten av den nya kvinnorörelsen inte bara i Sverige utan även internationellt. En annan betydelse hade vänsterbokcaféerna som sålde de nya (och omtryckta) kvinnoböckerna, Kvinnobulletinen och andra kvinnotidningar.

Initiativen till bildandet av en kvinnogrupp kom ofta spontant från enskilda kvinnor som upplevt ett stort behov av att starta en kvinnogrupp på sin ort. En särskild händelse kring en specifik fråga kunde också resultera i en kvinnogrups bildande. I Göteborg bildades Grupp 8 hösten 1971 av två separata nätverk av kvinnor. En lokalgrupp från Stockholm bjöds in till ett första informationsmöte om kvinnorörelsen i stadsdelen Haga i Göteborg för att bl.a. visa sin collageutställning, "Tjejspel", en skildring

Grupp 8, Internbulletin

av kvinnors liv mellan 13 och 65 år. Enligt ett mötesreferat kom så mycket folk att det inte gick att röra sig i lokalen. När "Kvinnoutställningen" från Stockholm visades på Stadsbiblioteket i maj 1972 resulterade det i att ett par hundra intresserade kvinnor gick med i Grupp 8 Göteborg. Kvinnoaktivisterna var organiserade såväl i basgrupper som i olika arbetsgrupper. I de senare förbereddes och organiserades olika aktioner kring daghemssituationen i Göteborg, kvinnors situation på arbetsmarknaden och kring dåvarande sexualpolitik.

I Piteå bildades en Grupp 8 hösten 1972 efter att en grupp småbarnsmödrar i åldrarna 30–35 träffats på ett opinionsmöte mot en planerad nedläggning av BB- och gynekologavdelningarna vid Piteå Lasarett under våren. Tillsammans med ortens andra kvinnoorganisationer lyckades de stoppa nedläggningen. Kampen för en utbyggnad av barnomsorgen och kvinnors rätt till arbete blev de viktigaste kraven för Grupp 8 Piteå att organisera aktioner kring under 1970-talet.

Det var inte ovanligt att en kvinnogrupp startades efter att kvinnor deltagit i en TRU-cirkel (föregångare till Utbildningsradion) eller ABF:s studiecirkel "Kvinnor och arbete". Så bildades exempelvis Kvinnogruppen i Kristianstad 1972 och Kvinnogruppen i Borlänge 1974. Den senare gjorde en egen intervjuundersökning i Borlänges största bostadsområde där de intervjuade kvinnor om deras behov av arbete och daghemspåsar. Utifrån sina kunskaper om kvinnors intressen och behov drev de kvinnopolitiska kampanjer som "1 000 nya jobb till kvinnor i Borlänge" och en utbyggnad av daghemmen under flera år.

1972 startade ett tiotal kvinnor i Linköping Grupp 8:s studiecirkel "Kvinnans roll i det kapitalistiska samhället" och bildade en egen Grupp 8-avdelning ett år senare. I denna grupp fanns det en studiecirkelgrupp som arbetade med alternativa boendeformer och den blev pådrivande i opinionsarbetet för att få kommunen att bygga ett kollektivhus, något som man till slut fick igenom.

På vissa orter räckte det att en enskild kvinna satte upp en lapp på ortens bibliotek eller Domus med rubriken: "Ska vi bilda en kvinnogrupp?". Så startades exempelvis Kvinnogruppen i Luleå 1974, Grupp 8 i Gävle 1975 och Grupp 8 i Hultsfred och Vimmerby 1974. Den senare gruppen tog under en period kontakt med några av de invandrarkvinnor från Mellanöstern som bodde på orten och man diskuterade kvinnofrågor tillsammans.

I Borås bildades Grupp 8 år 1973 av kvinnor som gick på Bibliotekshögskolan, några av dem hade varit organiserade i Grupp 8 Stockholm och Kvinnoligan i Lund. När deras utställning om kvinnor i Borås, som belyste textilindustrins arbetsvillkor, invandrarkvinnornas situation, den sexuella exploateringen och daghemssituationen i Borås, visades i april 1975 kom mer än 2 000 människor. En röd tråd i kvinnogruppernas verksamhet var hur de skulle få kontakt med textilarbeterskorna på orten. Vid firandet av 8 mars 1975 i Stadsbibliotekets hörsal bjöds en representant från Beklädnadsförbundets förbundsstyrelse in för att tala om kvinnan i arbetslivet och i facket. Borås Tidning beskrev det stora och välbesökta mötet med orden:

"Vad spelar lite trängsel för roll vid ett så här högtidligt tillfälle? Det måste ha varit så här det kändes när folkrörelserna drog landet runt och väckte folk för idéer som nykterhet, religion och socialism".

Detta var några exempel på kvinnogrupper från den nya kvinnorörelsen. Grupp 8 blev den dominerande kvinnoorganisationen och totalt bildades ca 30 Grupp 8-grupper mellan åren 1968 och 1979. Gemensamt för dessa var att de antog Grupp 8:s plattform. Under samma period bildades ca 25 andra kvinnogrupper som var en del av den nya kvinnorörelsen men som bestämde sig för att enbart kalla sig Kvinnogruppen och ortnamnet, t.ex. Kvinnogruppen i Hofors. De flesta av dessa hade inte socialism i sin plattform med argumentet att de inte ville begränsa kvinnors möjlighet att gå med i en kvinnogrupp genom att behöva ta ställning till frågan om socialism.

Under kvinnorörelsens första år fördes en intensiv debatt om vad för slags kvinnorörelse man skulle bygga upp, vilka kvinnor skulle man nå med sitt budskap, vilka krav skulle ställas - frågor som ibland ledde till splittring. Ett exempel är när en lokalgrupp bröt sig ur Grupp 8 i Stockholm 1973 och bildade Arbetets kvinnor.

Arbetets kvinnor

Arbetets kvinnors huvudkritik mot Grupp 8 var att man hade en felaktig syn på kvinnokampen, att den kunde förena alla kvinnor över klassgränserna. De hävdade att kvinnorörelsen måste vända sig till arbetarkvinnorna eftersom de har minst att förlora och mest att vinna på att ta upp

kampen mot klass- och könsförtrycket. En annan orsak till brytningen var att den feministiska inriktningen börjat få för stort utrymme, enligt Arbetets kvinnor. De menade att Grupp 8 lade större tonvikt vid det personliga förtrycket än på den utåtriktade kampen med konkreta dagskrav. En grundläggande kritik var även att Grupp 8 blivit allt mer teorilös. Därför började Arbetets kvinnor 1974 ge ut tidskriften Rödhattan som skulle föra en marxistisk kvinnodebatt. I denna publicerades texter av Clara Zetkin och Alexandra Kollontay, artiklar om arbetarklasskvinnornas historia och nuvarande situation. Vidare fanns artiklar om barnens situation, om anti auktoritär barnuppfostran och marxistisk pedagogik. Arbetets kvinnor fungerade främst som en studieorganisation men det bildades också en grupp för de LO-anslutna och en grupp för de TCO-anslutna kvinnorna som stöd i deras kvinnopolitiska arbetsplatsarbete. I Stockholm organiserade Arbetets kvinnor drygt 100 kvinnor och det bildades arbetsgrupper i Malmö med ett 20-tal medlemmar samt sympatisörer i Lund och Göteborg. I början av 1980-talet fick Arbetets kvinnor en inriktning som allt mer liknade Grupp 8, med basgrupper och intresse för frågor kring sexualitet och feminism.

I mitten av 1970-talet bildades nya kvinnogrupper som inte deltog på Grupp 8:s nationella möten men som såg sig som en del av den nya kvinnorörelsen. Dessa var Lesbisk Front, Kvinnocentrum (bl.a. i Göteborg, Stockholm, Lund), kvinnohusgrupper och kulturgruppen Kvinnofolk. Grupper som framför allt rekryterade nya grupper av kvinnor men även aktivister från Grupp 8-grupper blev aktiva i några av dessa grupper.

Lesbisk Front

Den lesbiska kvinnorörelsen var sammanlänkad med den övriga kvinnorörelsen – men utgjorde även en egen del av den. Den lesbiska rörelsen växte fram ur den homosexuella rörelsen i Sverige men var också ett resultat av nordiskt lesbiskt samarbete. Vid det danska kvinnolägre Femö diskuterades lesbianism redan vid det första lägre 1971. I Köpenhamn startades tidningen Kvinder – Kvinder 1972 av en lesbisk grupp.

Den nordiska lesbiska rörelsen fick sitt genombrott 1974 efter en konferens i Oslo samma år. Där deltog lesbiska kvinnogrupper från bl.a. Malmö, Stockholm och Göteborg vilket resulterade i bildandet av Lesbisk Front. 1975 hölls den andra nordiska lesbiska konferensen i Stockholm. En viktig del av dessa konferenser var att träffas och utbyta erfarenheter från det lokala arbete som bedrevs på de olika orterna. På konferenserna

diskuterades även olika aktioner, det speciella förtrycket mot lesbiska, sexualitet och parrelationer.

En diskussion som fördes både inom den lesbiska rörelsen och inom den övriga kvinnorörelsen var huruvida den lesbiska kampen hörde ihop med den nya kvinnokampen. ”Lesbisk kamp är kvinnokamp” blev för en del en kontroversiell paroll. På vissa orter var lesbiska kvinnor aktiva både inom Grupp 8 och i Lesbisk Front och inför 8 mars och enskilda aktioner samarbetade ofta organisationerna. Inom Lesbisk Front var kvinnorna organiserade i basgrupper som fungerade som medvetandehöjande grupper. I Göteborg fanns en studiecirkel där lesbianismen i skönlitteraturen studerades. Kvinnoaktivisterna från den lesbiska rörelsen var ofta initiativtagare och pådrivande i bildandet av kvinnohus på olika orter i Sverige från mitten av 1970-talet.

Kvinnohus

I Göteborg bildades Kvinnocentrum som bland annat syftade till att skapa opinion för ett kvinnohus och i november 1978 etablerades Sveriges första kvinnohus. Året efter startades kvinnohuset i Stockholm. Kvinnohusen fungerade som allaktivitetshus för de olika kvinnogruppernas aktiviteter. Norrköping fick ett kvinnohus 1982. Kvinnoaktivister i Umeå ockuperade ett hus i tre månader år 1983 vilket resulterade i att de fick en stor lägenhet av kommunen och några år senare ett kvinnohus.

Kvinnorörelsens förändring

Den s.k. nationella kvinnorörelsen ebbade ut i början av 1980-talet där Kvinnotribunalen i Göteborg 1981 blev den sista större mobiliseringen av kvinnoaktivister från hela landet kring bestämda kvinnokrav. Bakgrunden till tribunalen var de ökade hoten mot kvinnors rättigheter som aborträtten men också en försämring av barnomsorgen, den ökade medvetenheten om våldet mot kvinnor och inte minst den ökade kvinnoarbetslösheten.

I början av 1980-talet hade den nya kvinnorörelsen utvecklats till en mångfald av olika grupper av kvinnor. Grupp 8-rörelsens frigörelseprojekt lämnades allt mer och istället kom kvinnorörelsen att spridas som ”ringarna på vattnet” som Birgit Bjerck, redaktör för den norska tidskriften KjerringRåd uttryckte det. Kvinnojourrörelsen fick ett genombrott, kvinnor började alltmer organisera sig på sina arbetsplatser (som exempelvis Blåställskvinnor), en del arbetade med fredsfrågor och några av

LESBISKA FEMINISTER

VAD ÄR DET ?

de självständiga kvinnogrupperna som var en del av Grupp 8:s riksorganisation fortsatte sin verksamhet några år in på 1980-talet. I början av 1980-talet kom kvinnokampen att få en etablering på universiteten i och med bildandet av Forum för kvinnliga forskare.

Studiecirklar och kvinnotidningar

Studiecirkelverksamheten blev den vanligaste aktiviteten i kvinnogrupperna. Kvinnorna ställde frågor som: Vad är ursprunget till kvinnoförtrycket? Varför är hushållsarbete ”kvinnors jobb”? Varför betalas kvinnor lägre än män? Brännande frågor som krävde sitt svar.

I basgrupper eller lokalgrupper samlades kvinnor varje vecka för att få svar på detta. Här lästes marxistiska klassiker som Engels, Bebel, Lenin, Clara Zetkin och Alexandra Kollontay och litteratur skriven av socialistfeminister och radikalfeminister som Juliet Mitchell, Sheila Rowbotham, Kate Millet, Shulamith Firestone och Germaine Greer. Diskussionen handlade inledningsvis om hur en revolutionär kvinnorörelse skulle byggas upp och som teoretiskt underlag användes också boken ”Kvinnokamp: för en revolutionär kvinnorörelse”, en antologi redigerad av Iréne Matthis (Grupp 8-medlem) och Dick Urban Vestbro. Inläggen kom framför allt från USA och England, där debatten kommit längst. I Sverige skrev Grupp 8-aktivisterna Maud Hägg och Barbro Werkmäster böckerna ”Frihet, jämlikhet och systerskap” och ”Kvinnor och sex”.

Genom studier och diskussioner fick kvinnoaktivister en förklaring till kvinnoförtryckets karaktär och kunskap om kvinnors ställning i samhället som motiverade till politisk handling. Det stora engagemanget och aktivismen i kvinnogrupperna måste också förklaras med upplevelsen av kvinnogemenskap och kvinnosolidaritet som byggdes upp i kvinnogrupperna. För de flesta var deltagandet i en kvinnogrupp en helt ny situation och upplevelse som de inte varit med om förut. Den antihierarkiska och antiauktoritära organiseringen möjliggjorde allas deltagande och var en förutsättning för utvecklandet av kvinnosolidariteten samtidigt som basgruppens/lokalgruppens självständighet ibland kunde bli en hämsko för dess utveckling.

Runt om i landet skrev kvinnoaktivister flygblad, höll appelltal, sålde Kvinnobulletinen eller någon annan kvinnotidning till såväl unga kvinnor i skolor som till arbetarklasskvinnor utanför en arbetsplats eller i ett bostadsområde och organiserade offentliga möten. Kvinnoaktivister talade med andra kvinnor (och män) om de nya kvinnoidéerna i en om-

fattning som vi inte tidigare sett i historien. I kvinnorörelsens flygblad, paroller, slagord, i pamfletter, i utställningsplakat, i teaterpjäser och i rörelsens tidningar ville kvinnoaktivister förklara och utmana varje aspekt av kvinnoförtrycket. Det var början till en insikt om att kvinnans ställning i samhället var politisk, ingen given och naturlig position och att den kunde – och måste – förändras.

Kvinnoligans flygblad med rubriken ”Vad bråkar de nu om?” och Grupp 8 Piteås flygblad ”Avslöja Kvinnoomyterna” var uttryck för denna utmaning. Med alla dessa både provocerande, slagkraftiga och utmanande verktyg blev det svårt för många människor att undgå att börja förstå djupet av kvinnoförtrycket och hur kvinnor systematiskt blivit hämmade, förkrympta och avhumaniserade för att passa in i rollen som hustru-moder-hemarbetande.

Intresset för kvinnokampen reflekterades också i försäljningen av kvinnotidningar. Det första numret av Kvinnobulletinen trycktes i 5 000 exemplar och var låtsålt enligt kvinnoaktivisterna. Några år senare var upplagan uppe i 15 000 exemplar. De första åren gjordes Kvinnobulletinen av olika lokalgrupper i Stockholm och senare skrevs den av en fast redaktion.

I Göteborg publicerade enskilda kvinnor tidningen Kvinnoliv och det första numret från 1974 innehöll artiklar om kvinnor i arbetslivet, fackliga problem, kvinnor och kultur, kvinnor i andra länder. Flera kvinnogrupper gjorde även sina egna tidningar som belyste kvinnornas situation och problem på respektive ort. Det första numret av Kvinnor i Borlänge såldes i 2 500 exemplar av kvinnoaktivisterna. Kvinnogruppen i Luleå kom i flera år ut med Kvinnor i Luleå inför 8 mars. Artiklar skrevs om de aktioner och frågor som dominerade kvinnogruppens arbete från 1975 till början av 1980-talet, t.ex. aktioner kring krav på en utbyggnad av daghemmen, mot den ökade kvinnoarbetslösheten, hoten mot aborträtten och aktioner mot stadens porrklubb.

Kvinnogruppen i Oskarshamn kom ut med Kvinnor i Oskarshamn 1977 som bland annat belyste kvinnornas situation på flera av de stora arbetsplatserna i staden. En artikel handlade om kvinnors situation på LM Ericsson, där några av medlemmarna i kvinnogruppen arbetade, en annan artikel tog upp strejken på Oskarshamns varv där nio kvinnor strejkade mot könsdiskriminering.

Andra exempel på kvinnotidningar var Kvinnor i Helsingborg som gavs ut av Grupp 8 1977. De skrev om daghems kampen, kvinnors situation på arbetsmarknaden och prostitution. I Karlstad gav Grupp 8 ut Kvinnor i Karlstad 1979 och de skänkte 1 kr (kostade 5 kr) per nummer till Algotsömmerskorna. I Lund gav Kvinnocentrum ut tidningen Kvinnoröster.

Program – krav – aktioner

Kvinnorörelsen ställde olika krav under 1970-talet och kring varje krav mobiliserade sig aktivisterna genom demonstrationer, aktioner och/eller debattkvällar. Syftet var att medvetandegöra en bredare publik och föra ut kvinnofrågorna i det offentliga rummet. Vissa av frågorna var mer i fokus i början av 70-talet – till exempel abortfrågan, smärtfri förlossning och deltidsarbetet – medan daghemsfrågan, kvinnors situation i arbetslivet och kampen mot den sexuella exploateringen av kvinnor stod i förgrunden under hela 1970-talet.

Kvinnans rätt till den egna kroppen var en av de viktigaste frågorna de första åren. 1965 tillsattes en abortutredning och Grupp 8 i Stockholm försökte på olika sätt påskynda en ny lag om fri abort. När abortfrågan debatterades som hetast under 1970-talet samlades lokalgrupperna för att uppmärksamma frågan. De störde valmöten med paroller, flygblad och diskussionsinlägg. De klitrade affischer med parollen ”Fri abort” runt om i Stockholm och 1971 deltog de i en gemensam internationell manifestation för fri abort på Sergels Torg. När socialdemokraterna höll sin partikongress hösten 1972 gjorde Grupp 8 en aktion med flygbladsutdelning för att visa sitt missnöje med att abortutredningen då lagts på is. 1974 antog riksdagen en ny abortlag som började gälla året 1975.

I maj 1971 genomförde Grupp 8 mötet ”Föda barn – ångest eller glädje?” på Stadsmuseet i Stockholm. Aktivisterna mobiliserades och spred 6 000 flygblad på stans mödravårds- och barnavårdscentraler. Bakgrunden var att det inte fanns någon hjälp för de mödrar som ängslades över sitt havandeskap och över förlossningssmärterna. Deltagarna hade förberett frågor till Socialstyrelsens representanter, läkare och andra ansvariga som var bjudna till mötet. I salen satt hundratals kvinnor och flera av dem berättade om medicinska övergrepp vid förlossningar. Dagen efter innehöll Dagens Nyheter en helsida med bland annat information om olika smärtlindringsmetoder under rubriken ”Får kvinnan föda smärtfritt?”. Flera aktörer, bl.a. de socialdemokratiska kvinnorna, hade lagt fram motioner om smärtfri förlossning till riksdagen, men Grupp 8:s uppmärksammade

möte kom att skynda på en förändrad inställning till smärtfri förlossning. Kvinnans situation på arbetsmarknaden var en annan central fråga. Den 8 september 1971 arrangerade några lokalgrupper i Stockholm ett låglöne-teach-in dit de bjöd in kvinnor från olika arbetsplatser för att berätta om sin situation på arbetet. De fick möjlighet att ställa frågor/krav till en panel bestående av representanter från LO, SAF, ett privat städbo-lag och utbildningsministern. Syftet med mötet var att få igång en debatt om den då omdiskuterade låginkomstutredningen och samtidigt vara ett stöd för kvinnor vid de olika företagen.

”Bra och gratis daghem och fritidshem åt alla barn” blev en av de viktigaste frågorna för Grupp 8 och andra kvinnogrupper runt om i landet under hela 1970-talet. Kvinnoaktivister skrev remissvar till barnstugeutredningar och genomförde olika aktioner för att göra kommunpolitikerna uppmärksammade på frågan. Grupp 8 samarbetade och genomförde gemensamma demonstrationer också med några av de aktionsgrupper för daghem som bildats.

Kampen mot den sexuella exploateringen fördes av enskilda kvinnoaktivister eller kvinnogrupper dels genom appellmöten i stadens centrum under parollen ”Mot kapitalets porrindustri”, dels genom aktioner mot porrklubbar. När sexualbrottsutredningen presenterade sitt förslag till ny lag 1976 väckte det ett enormt motstånd. Grupp 8 i Stockholm kritiserade den för en föråldrad kvinnoanalys och för att den gjorde kvinnan till medskyldig om hon blivit våldtagen. En front av 13 kvinnoorganisationer³ bildades mot utredningsförslaget och uppvaktade Justitiedepartementet i juni 1976 och krävde en ny utredning. Protesterna resulterade i att utredningen lades ned och en ny kommitté med flera kvinnor representerade tillsattes.

Den enda gemensamma nationella manifestationen som genomfördes av de olika kvinnogrupperna var kampanjen mot kvinnoarbetslösheten 1978. I Malmö samarbetade Grupp 8, Arbetets Kvinnor och Lesbisk Front, som bland annat gjorde en utställning om kvinnoarbetslösheten till biblioteken i Malmö. I Umeå arrangerade Grupp 8 en hel kampanjvecka kring kvinnoarbetslösheten med utställning, appellmöten och demonstration. I Nässjö arrangerade Grupp 8 ett öppet hus den 8 mars 1978 med en panel bestående av en invandrarkvinna, en textilarbeterska och en ung kvinna som slutat skolan. Dessa berättade om sina erfarenheter av arbete och brist på arbete.

Över 100 personer kom och resultatet av mötet blev minst två helsidor i lokalpressen och en intensiv debatt på insändarsidan. Kvinnoarbetslöshetskampanjen innebar att kvinnoaktivister på ett antal orter i Sverige kom i kontakt med arbetslösa kvinnor, ställde kommun och företag till svars för den höga kvinnoarbetslösheten (framför allt den dolda) och bjöd

in kvinnor som vanligtvis inte framträdde offentligt till möten. Däremot visade kampanjen på ett av den nya kvinnorörelsens problem, nämligen möjligheten att alliera sig med bredare grupper av kvinnor i sina aktioner, exempelvis fackföreningar, lågavlönade kvinnor och invandrarkvinnor. På Domnarvets Järnverk bildade de kvinnliga järnverksarbetarna en kvinnogrupp när de såg att deras arbeten var hotade i slutet av 1970-talet. Denna grupp arrangerade tillsammans med Kvinnogruppen i Borlänge flera kvinnofestivaler åren 1982-1986 kring kraven på kvinnors rätt till arbete och krav på 6 timmars arbetsdag med bibehållen lön.

Kvinnokampen på arbetsplatserna

Under 1970-talet började kvinnor som arbetade på sjukhus, kontor, inom industri och i fackföreningar att ställa krav och diskutera hur de drabbades av förtrycket just för att de var kvinnor. Ofta använde de en retorik som var inspirerad av den nya kvinnorörelsen. I november 1974 gick ASAB-anställda städerskor som städade på Domnarvets Järnverk i Borlänge ut i en strejk med kravet på 5 kronor mer i timmen. De fick omedelbart stöd från järnverksarbetarna på Domnarvet som startade en penninginsamling.

Denna strejk var början till en omfattande städerskestrejk runt om i landet. Stödet för städerskorna växte och en vecka senare gick ASAB-städerskorna i Malmberget ut i sympatistrejk. Sedan spred den sig till städerskorna i Svappavaara, Kiruna, Skövde, Arlanda och Umeå. Städerskornas strejk kom att få oerhörd uppmärksamhet i massmedia. Kvinnor som befann sig längst ned i hierarkin reste sig och krävde att bli behandlade som människor.

I Borlänge fick städerskorna efter en vecka igenom kravet på högre timpenning. En av de strejkande uttryckte sig så här: ”Det var helt och hållet seger. Men förbundet vårt hade vi mot oss hela tiden”. I Malmfälten varade strejken i fyra veckor och där hotades hela gruvproduktionen då skyddsinspektionen bland annat stängde ostädade matsalar och toaletter. Men städerskorna fick ett massivt stöd från gruvarbetarna. Strax före jul 1974 tvingades ASAB till eftergifter efter påtryckningar från LKAB. Städerskorna vann 5 kronor mer i timmen.

I Skövde satte sig tolv ASAB-städerskor den 11 december. Två av städerskorna utpekades som strejkledare av ASAB och samtliga städerskor blev omedelbart avskedade. Deras strejk kom att vara från december till maj då den slutliga domen kom i Arbetsdomstolen.

Stöd
Algots-
SÖMMERSKORNAS

kamp för jobben
i Väster-
botten

lördag 9 dec

DEMONSTRATION

Samling i Humlegården kl 11

OPINIONS-FEST

Gamla Riksdagshuset kl 14

Demonstration

Opinions-fest

Samling i Humlegården kl 11

Gamla Riksdagshuset kl 14

Paroller:

Rädda jobben i Algots Nord!
För en alternativ produktion!
Staten måste ta sitt ansvar
för fortsatt drift!
Bevara jobben i den svenska
teko-industrin!

Arrangör:
Stödkommittén i Stockholm

Medverkande:

Sömmerskor från Algots Nord,
Marit Paulsen,
Stina Torsson, Wawa Sjödin

Marie Selander med Minne för
livet, Mullvadsoperan, Anders
Linder, Margareta Söderberg,
Fega Påhopp, Anita M Eriksson
och många fler. Mat finns.

Entré 20kr
Stöd sömmerskorna!
Postgiro 19 19 44 - 8

VN 78

Under hela denna period växte stödet för dessa städerskor bland andra städerskor som gick ut i solidaritetsstrejk. Hamnarbetarna i Göteborg arrangerade solidaritetsmöte och kvinnorörelsen organiserade ett omfattande arbete med stödkommittéer. Varje lördag samlades pengar in till städerskorna på torg runt om i Sverige.

Städerskorna vann både högre timpenning, bättre arbetsförhållanden och ett självförtroende som de inte haft förut. Deras strejk inspirerade andra lågavlönade kvinnor att gå ut i strejk för bättre lönevillkor eller att kämpa för rätten till arbete de närmaste åren.

I Gällivare strejkade ett 40-tal sömmerskor vid Brasonfabriken för högre lön i nästan tre månader under våren 1975. I sömmerskornas flygblad skrev de att deras strejk var en kamp för att kvinnor skulle ha samma möjligheter som män att försörja sig genom förvärsarbete. Deras strejk ledde dock inte till någon seger utan mer än hälften av kvinnorna förlorade sina arbeten.

I Karlskrona strejkade kvinnor vid KF:s fabrik Lumalampan 1977. Dessa kvinnor åberopade de senaste årens jämställdhetsdebatt som inte alls syntes i de lokala löneförhandlingarna.

I Västerbotten kämpade sömmerskorna vid Algots Nordfabrikerna i nästan två år för kvinnans rätt till arbete. När hoten om nedläggning av fabrikerna kom började flera hundra sömmerskor att föra en intensiv kamp mot företaget. De uppvaktade regeringen och krävde att få behålla jobben. De krävde att deras fackförbund, Beklädnadsarbetarförbundet, skulle agera i deras intresse. Efterhand växte ett stort solidaritetsstöd för dessa sömmerskor fram över hela landet.

Resultatet av den långa kampen blev att regeringen backade och en miljon kronor anslags för att sömmerskorna skulle kunna utveckla en alternativ produktion vid fabrikerna i Västerbotten. Detta verkställdes dock aldrig och klubbstyrelsen tvingades ta initiativ till ett arbetskooperativ, Norrkläder, som bildades 1979.

I Sollefteå ockuperade tretton Eisersömmerskor fabriken sommaren 1981. Sömmerskorna vägrade acceptera en nedläggning av fabriken och när den sista arbetsdagen var slut stannade sömmerskorna kvar. Sömmerskorna turades om att ockupera fabriken, ett tiotal fanns hela tiden på plats. Ockupationen varade cirka nio månader. Det ledde till att några av sömmerskorna startade ett kooperativ.

Resultatet

Den självständiga kvinnorörelsen med dess mångfald av grupper, krav och aktioner ebbade ut i början av 1980-talet. Då inleddes en period med ekonomisk lågkonjunktur och en ny ideologisk diskurs i samhället. Den feministiska medvetenheten fortsatte att växa även om den breda aktiviströrelsen sakta upplöstes. De kvinnogrupper som fortsatte att existera övergick ofta till kvinnojourverksamhet, andra kvinnor blev aktiva i Kvinnor för fred, enskilda kvinnor organiserade sig i Blåställskvinnor och på universiteten började en omfattande kvinnoforskning. Kampen började mer föras inom de etablerade institutionerna.

Det specifika med 70-talets kvinnorörelse var att den var en gräsrotsrörelse. Den utvecklades och spreds mycket snabbt. Kvinnoaktivisternas kollektiva manifestationer med krav som utmanade kvinnoförtrycket i samhället och deras ifrågasättande av den traditionella, djupt rotade, arbetsdelningen mellan män och kvinnor – i hemmet och på arbetsplatserna – ledde till ökat självförtroende hos många kvinnor som själva började handla.

Noter

1. Det var framför allt gifta svenska kvinnor som arbetade deltid och då företrädesvis inom vård, handel och service. Medan kvinnor, som kommit i samband med arbetskraftsinvandringen under 1960-talet arbetade heltid och då främst inom industrin (De los Reyes, P., Folkhemmets paradoxer. – I: Kvinnovetenskaplig tidskrift, 2000:2).
2. Westman Berg var intresserad av kvinnohistoria och kvinnolitteratur och efterlyste kvinnoaspekterna som den akademiska forskningen dittills saknat.
3. Dessa var Centerns, Folkpartiets, Moderaternas, Socialdemokraternas kvinnoförbund, Fredrika Bremer förbundet, Husmodersförbundet, Kvinnfolk, Lesbisk Front, Svenska Kvinnors Vänsterförbund och Sveriges Yrkeskvinnors Riksförbund.

Viktiga årtal

- 1632 - En flickskola grundas i Västerås av Johannes Rudbeckius.
- 1773 - Anna Hammar-Rosén (1735-1805) blir en av Sveriges första kvinnliga tidningsutgivare då hon tar över utgivningen av tidningen *Hvad nytt? Hvad nytt?* efter sin make Johan Rosén som startade tidningen 1772.
- 1842 - Obligatorisk folkskola införs för kvinnor och män.
1845 - Lika arvsrätt för kvinnor och män införs.
1846 - Ogifta kvinnor, änkor och frånskilda tillåts att arbeta inom hantverk och handel.
- 1853 - Kvinnor får rätt att undervisa i de mindre folkskolorna.
1854 - Fredrika Bremer publicerar en fredsappell i *Aftonbladet* och senare i *The Times*, ”Invitation to a Peace Alliance”.
1858 - Ogift kvinna som fyllt 25 år får rätt att efter anmälan hos domstol bli myndig. Gifter hon sig blir hon åter omyndig.
1859 - Kvinnor får inneha vissa lägre lärartjänster och statliga tjänster.
- 1861 - Högre lärarinneseminariet grundas genom ett riksdagsbeslut.
1862 - Kvinnor (ogifta och änkor) och män får inkomstgraderad kommunal rösträtt.
1863 - Ogift kvinna blir myndig vid 25 års ålder utan att behöva ansöka om det. Om hon vill kan hon avsäga sig sin myndighet.
1864 - Mannen förlorar laglig rätt att äga sin hustru.
1864 - Ogifta kvinnor får samma formella rättigheter som män i det privata näringslivet (efter att den nya handels-, fabriks- och hantverksförordningen införts).
1864 - Statens normalskola för flickor inrättas.
- 1870 - Kvinnor får som privatister rätt att avlägga studentexamen (”mogenhetsexamen”) och får samma år rätt att studera medicin.
1872 - Kvinnan får själv bestämma vem hon ska gifta sig med.
- 1873 - Föreningen för gift kvinnas äganderätt bildas – går 1895 upp i Fredrika Bremer förbundet.
1873 - Kvinnor får tillträde till universiteten och får rätt att avlägga akademisk examen, dock ej teologisk eller högre juridisk examen.
1874 - Gift kvinna får rätt att förvalta sin enskilda egendom och får råda över förtjänsten av eget arbete. Detta regleras genom äktenskapsförord.
1884 - Ogift kvinna blir myndig vid 21 års ålder.
1884 - Fredrika Bremer förbundet bildas.
1884 - Göteborgs kvinnoförening bildas.
1886 - Första kvinnliga yrkesföreningen bildas - Sveriges barnmorskeförbund.
1886 - Första kvinnliga fackföreningen bildas - Hemsömmerskor i Lund.
1888 - Kvinnliga Arbetarförbundet bildas - den första organisationen inom den proletära kvinnorörelsen.
1889 - Kvinnor blir valbara till kommunala nämnder för fattigvård, skolvård m.m. (gäller ogifta kvinnor med egendom).
- 1892 - Stockholms Allmänna Kvinnoklubb bildas, ansluter sig samma år till SAP (Sveriges socialdemokratiska arbetareparti).
1892 - I Uppsala bildas den första kvinnliga studentföreningen, med Lydia Wahlström som ordförande.
1897 - Emilia Broomé skriver uppöppet ”Till Sveriges kvinnor”, vilket undertecknas av flera kända kvinnor.
1898 - Sveriges Kvinnliga Fredsförening bildas (1898-1911).
- 1900 - Lag om förbud för kvinnor att arbeta under jord, i stenbrott eller gruva. I samma lag fastslås det också att en kvinna som fött barn inte får arbeta inom industri under fyra veckor efter förlossningen. Denna tid utsträcks 1912 till sex veckor - alltid utan ersättning.
1901 - Rätt till ledighet utan lön vid barnsörd införs.
1902 - Kvinnornas Fackförbund bildas, främst bestående av sömmerskor.
1902 - Föreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt bildas lokalt i Stockholm och Göteborg.
1903 - Rösträttsföreningarna slås ihop och Landsföreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt, LKPR, bildas.
1904 - Kvinnornas Fackförbund inträder i LO.

- 1904 - Akademiskt Bildade Kvinnors Förening grundas på initiativ av Anna Ahlström.
- 1907 - Frisinnade landsföreningen tar upp kvinnorösträtten på programmet. Första socialdemokratiska kvinnokonferensen hålls.
- 1907- En rösträttsreform genomförs som ger kvinnan rätt till kommunala uppdrag, förutsatt att hon är röstberättigad enligt den nya 40-gradiga skalan.
- 1909 - Allmän rösträtt för män från 24 års ålder införs.
- 1909 - Nattarbetsförbud för kvinnor införs.
- 1909 - Kommunala mellanskolan inrättas och är öppen för båda könen, utbildningen leder till realexamen.
- 1910 - Kvinnor får rätt att inneha kommunala poster.
- 1910 - Preventivmedel förbjuds i lag.
- 1912 - Tidskriften Rösträtt för kvinnor startas av LKPR, upphör 1919 när rösträtt för kvinnor införs.
- 1913 - Allmän pensionsförsäkring införs för kvinnor och män.
- 1915 - Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet, IKFF, bildas.
- 1915 - Kvinnornas Fredssöndag genomförs, 88 000 kvinnor deltar i fredsaktionen på 343 platser runt om i Sverige.
- 1916 - Svenska Lärarinnors Fredsgrupp bildas (1916-1920).
- 1918 - Kvinnor får rätt att bli lektorer och rektorer vid allmänna läroverk.
- 1919 - Svenska kvinnors samling kring Wilsons program. Fredsaktion med namnsamling för att stödja arbetet med en varaktig fred i enlighet med den amerikanske presidenten Wilsons program-punkter.
- 1919 - Kvinnor får rösträtt från 23 års ålder och blir valbara.
- 1920 - Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbund bildas.
- 1920 - Centrala kvinnorådet, nuvarande Moderatkvinnorna (MKF), bildas.
- 1921 - Första riksdagsvalet där kvinnor får rösta. 47% av de röstberättigade kvinnorna deltog i valet (av röstberättigade män deltog 60%).
- 1921 - Gift kvinna blir myndig vid 21 års ålder. Mannen och kvinnan blir likställda i den nya giftermålsbalken. Fadern är dock barnets förmyndare - i ekonomiskt hänseende, ej vad gäller vårdnaden. För första gången införs även en bestämmelse om att kvinnan ska bära mannens släktnamn.
- 1923 - Behörighetslagen antas, likställer man och kvinna när det gäller rätt att inneha statliga tjänster, med undantag för tjänster som kan kräva utövande av våld (t.ex. inom försvaret), samt präst- och domartjänster.
- 1925 - Lag om gift kvinnas medborgarskap.
- 1925 - Behörighetslagen träder i kraft 1 juli.
- 1927 - Försök med kvinnolista i stadsfullmäktigevalet i Stockholm.
- 1927 - Statliga läroverk öppnas för flickor på samma villkor som för pojkar.
- 1931 - Moderskapsförsäkring införs, förmedlad via sjukförsäkrarna, vilken ger sjukpenning 30-42 dagar samt ersättning för barnmorska. För dem som inte är berättigade till pengar från sjukförsäkrarna finns moderskapsunderstödet. Understödet omregleras 1937 till ett bidrag som bygger på generell behovsprövning.
- 1931 - Yrkeskvinnors klubb bildas i Stockholm.
- 1933 - Svenska Landsbygds Kvinnoförbund, nuvarande Centerkvinnorna, Centerpartiets kvinnoförbund, bildas.
- 1935 - Kvinnor får lika stor folkpension som män.
- 1935 - Fredsaktionerna "Ned med vapnen i alla länder" och "Kvinnornas uppståndelse" genomförs.
- 1936 - Statligt anställda kvinnor får rätt till tjänstledighet med sjuklön vid havandeskap och barnsörd. 1939 får kommunalanställda kvinnor i Malmö 12 veckors ledighet med sjuklön.
- 1937 - Likalön för kvinnliga och manliga folkskollärare införs.
- 1937 - Flera lagar som gäller moderskap och barnavård träder i kraft.
- 1938 - Förbudet gällande användning, upplysning om och försäljning av preventivmedel upphävs.
- 1939 - Trolovning, giftermål, havandeskap eller förlossning kan inte längre användas som skäl för att avskeda kvinnor i statlig tjänst. Lagen undantar småföretag (mindre än tre anställda) och gäller endast om man haft sammanhängande anställning i minst två år.
- 1944 - Homosexualitet avkriminaliseras.
- 1945 - Lagen från 1939 om förbud mot avsked vid havandeskap m.m. omarbetas och kommer att gälla alla arbetsgivare, dessutom sänks kravet på den anställdes arbetstid från två till ett år.

1946 - Rätt till likalön inom alla statliga tjänster (utom präst- och militärtjänster). Kvinnorna i riksdagen enas om en motion: Lön efter prestation, avskaffande av kvinnolöner.

1947 - Allmänt barnbidrag införs.

1947 - Akademiskt Bildade Kvinnors Förening (ABKF) ändrar namn till Kvinnliga Akademikers Förening (KAF).

1949 - Modern får rätt att vara förmyndare för minderåriga barn i äktenskapet. Gemensamma bestämmelser för barn födda inom och utom äktenskapet införs.

1951 - Kvinnan får bli förmyndare för sina egna barn vid makens frånfalle.

1951 - Kvinnan får behålla sitt svenska medborgarskap vid giftermål med utländsk medborgare.

1955 - Förstatligande av sjukförsäkringen - rätt till 90 dagars mammaledighet.

1955 - ”Stoppa atombombsförsöken”, 43 kvinnoorganisationer skriver under en resolution som sänds till FN.

1958 - Kvinnor får rätt att bli präster. Enligt en s.k. samvetsklausul kan biskoparna inte tvingas prästviga kvinnor.

1958 - Kvinnohistoriskt arkiv, senare Kvinnohistoriska samlingarna, nuvarande KvinnSam, grundas av Eva Pineus, Rosa Malmström och Asta Ekenvall.

1960 - LO och SAF beslutar att inom fem år slopa de särskilda kvinnolönetarifferna.

1960 - Gunnar Qvist utkommer med avhandlingen ”Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846 : studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena”. Avhandlingen var den första svenska avhandlingen inom ämnet kvinnohistoria.

1962 - Riksdagen ansluter sig till FN-konventionen om lika lön för lika arbete.

1964 - P-piller blir godkända.

1965 - 1962 års brottsbalk träder i kraft och ersätter 1864 års strafflag. Som första land i världen får Sverige då en lag mot våldtäkt inom äktenskapet. Det dröjde dock ända till 1984 innan lagen prövades.

1968 - Grupp 8 bildas.

1969 - Jämställdhet skrivs in i den nya läroplanen för grundskolan.

1970 - Jämställdhet skrivs in i den nya läroplanen för gymnasieskolan.

1971 - Särbeskattning införs.

1971 - Kvinnobulletinen börjar ges ut.

1974 - Föräldraförsäkring införs, föräldrar får rätt att dela på ledigheten vid ett barns födelse.

1975 - En ny abortlag införs. Kvinnan beslutar själv om abort t.o.m. 18:e havandeskapsveckan.

1975 - FN:s internationella kvinnoår.

1976 - Förordning om jämställdhet i den statliga sektorn.

1979 - Lagen om jämställdhet i arbetslivet antas av riksdagen.

1979 - Småbarnsföräldrar får rätt till sex timmars arbetsdag.

1979 - Luciademonstrationer över hela Sverige, arrangerade av Kvinnor för fred.

1980 - JämO, Jämställdhetsombudsmannen, blir ny myndighet.

1980 - Lag mot könsdiskriminering i arbetslivet stiftas.

1980 - Äktamakeprövning för studiemedel avskaffas.

1980 - Kvinnovetenskaplig tidskrift, nu Tidskrift för genusvetenskap, grundas.

1982 - Införande av ATP-poäng för vård av barn under tre år.

1982 - Statliga bidrag till kvinnoorganisationer införs.

1982 - Jämställdhetsavtal tecknas mellan SAF och LO-PTK.

1982 - Kvinnoemisshandel faller under allmänt åtal.

1982 - Fem lagar om kvinnors och barns rättsställning vid brott som incest och andra sexuella övergrepp skärps.

1982 - Kvinnor får vid giftermål välja sitt eget eller mannens efternamn.

1982 - Kristdemokratiska kvinnoförbundet (KdS-K) bildas.

1982 - Förbud mot pornografiska föreställningar på offentlig plats.

1984 - Jämställdhetsavtal inom den statliga sektorn.

1989 - Alla yrken öppnas för kvinnor, även inom försvaret.

1989 - Nordisk handlingsplan för jämställdhet.

1991 - Jämställdhetslagen antas, syftar till att utjämna och förhindra skillnader i löner och andra anställningsvillkor. Arbetsgivaren ska arbeta målinriktat för att främja jämställdheten i arbetslivet (ersätter lagen från 1979).

1994 - Sveriges riksdag blir världens mest jämställda, av 349 ledamöter är 144 kvinnor.

- 1994 - Lag om registrerat partnerskap mellan två personer av samma kön.
- 1995 - Lagstadgat krav att kartlägga löneskillnaderna mellan kvinnor och män på alla arbetsplatser.
- 1995 - Den så kallade pappamånaden införs i föräldraförsäkringen, vilket innebär att 30 dagar av föräldraledigheten måste tas ut av pappan (motsvarande månad finns också för mamman).
- 1995 - Förordning om positiv särbehandling vid tillsättande av professorer och forskarassistenter antas.
- 1997 - Kvinnomaktutredningen lämnar sitt slutbetänkande ”Ty makten är din...”, där vissa paragrafer i jämställdhetslagen föreslås bli förtydligade.
- 1998 - Lag om förbud mot köp av sexuella tjänster.
- 1998 - Lag om kvinnofrid träder i kraft.
- 1999 - Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, HomO, inrättas av regeringen.
- 2001 - Lag om likabehandling av studenter i högskolan tillkommer för att främja lika rättigheter för studenter och sökande och att motverka diskriminering på grund av könstillhörighet, etnisk tillhörighet, sexuell läggning och funktionshinder.
- 2005 - Feministiskt initiativ bildas. Året därpå kandiderar FI som politiskt parti i riksdagsvalet och blir därigenom det första politiska partiet i Sverige med en feministisk plattform.
- 2008 - En ny diskrimineringslag antas, SFS 2008:567, vilken ersätter den tidigare jämställdhetslagen och andra diskrimineringslagar. Samtidigt slås de fyra diskrimineringsombuden (JämO, HomO, HO och DO) samman till en myndighet, Diskrimineringsombudsmannen, DO.
- 2009 - Ändringar i Äktenskapsbalken, två personer av samma kön kan ingå äktenskap.

Om författarna

Irene Andersson, fil. dr. och universitetslektor i historia, Malmö högskola. Disputerade 2001 på avhandlingen *Kvinnor mot krig : Aktioner och nätverk för fred, 1914-1940*. Publicerat artiklar om kvinnorörelsens bruk under 1900-talet av Fredrika Bremers fredsupprop, Armémuseums förklaringar av våld i sin permanenta utställning och bilden av fred i ett genusperspektiv i fredsrelsens tidningar från ca 1880-1940. Andra forskningsintressen är säkerhetstjänsternas övervakning av fredsaktivister och fredsundervisning i skolorna under 1980-talet.

Christina Florin, prof. em. i historia. Disputerade 1987 med avhandlingen *Kampen om katedern : feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906 = Who should sit in the teacher's chair? : the processes of feminization and professionalization among Swedish elementary school teachers 1860-1906*.

Josefin Rönnbäck, fil.dr. och forskare vid Luleå tekniska högskola. Disputerade 2004 med *Politikens genusgränser : den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*. Forskar nu bl.a. om demokratins formella och informella genusgränser.

Eva Schmitz, universitetslektor i sociologi vid Högskolan i Halmstad. Disputerade 2007 med *Systerskap som politisk handling : kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982* på Sociologiska Institutionen i Lund. Var aktiv i kvinnorörelsen åren 1971 till början av 1980-talet i grupperna Kvinnoligan, Arbetets Kvinnor och Grupp 8 i Malmö. Utkom 1982 med boken *Kvinnor, Kamrater – Kvinnans roll i arbetarrörelsens uppbyggnad till slutet av 1930-talet*.

Ulla Wikander, prof. em. i ekonomisk historia, disputerade i Uppsala 1977 på en avhandling i internationell företagshistoria. Sedan 1980 har hon forskat om förändringar på arbetsmarknaden: om teknikens inverkan på arbetsprocessen och på genusarbetsdelningen, i långa tidsperspektiv. Boken *Feminism, familj och medborgarskap... om nattarbetsförbud för kvinnor 1889-1919*, (2006) lyfter fram motsättningar inom den internationella kvinnorörelsen. Samtidigt betonas hur eniga inflytelserika män var om kvinnors speciella uppgifter och roller i det nya demokratiska samhället: moderskap ställdes mot samhällsengagemang och ekonomiskt oberoende.

Litteratur i urval

Utbildning

- Carls, Lina*, Våp eller nucka? : kvinnors högre studier och genusediskursen 1930-1970. - Lund, 2004. - 448 s. - Diss.
- Florin, Christina, & Johansson, Ulla*, ”Där de härliga lagrarna gro-” : kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914. - Stockholm, 1993. - 333 s.
- Florin, Christina*, Kampen om katedern : feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906. - Umeå, 1987. - 262 s. - Diss.
- Johansson, Ulla*, Normalitet, kön och klass : liv och lärande i svenska läroverk 1927-1960. - Tavelsjö, 2000. - 373 s.
- Kyle, Gunhild*, Svensk flickskola under 1800-talet. - Göteborg, 1972. - 299 s. - Diss.
- Larsson, Berit*, Ljus och upplysning äfven för qvinnan : kvinnors medborgarbildning i den svenska folkhögskolan 1868-1918. - Göteborg, 1997. - 162 s.
- Markusson Winkvist, Hanna*, Som isolerade öar : de lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft. - Umeå, 2003. - 339 s. - Diss.
- Nordström, Marie*, Pojkskola, flickskola, samskola : samundervisningens utveckling i Sverige 1866-1962. - Lund, 1987. - 231 s. - Diss.
- Ronne, Marta*, Två världar - ett universitet : svenska skönlitterära universitetsskildringar 1904-1943 : en genusstudie. - Uppsala, 2000. - 333 s. - Diss.
- Rönholm, Tord*, Kunskapens kvinnor : sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden. - Umeå, 1999. - 248 s. - Diss.
- Schånberg, Ingela*, Genus och utbildning : ekonomisk-historiska studier i kvinnors utbildning ca 1870-1970. - Lund, 2002. - 221 s. - Diss.
- Skog-Östlin, Kerstin*, Att bryta ny mark : kvinnors bruk av läroverkläro- utbildning omkring 1900. - Örebro, 2005. - 88 s.
- Ullman, Annika*, Stiftarinnegenerationen : Sofi Almquist, Anna Sandström, Anna Ahlström. - Stockholm, 2004. - 259 s.

Rösträtt

- Björkenlid, Bengt*, Kvinnokrav i manssamhälle : rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902-21 = Women's demands in men's society : the women suffragists and their methods as opinion-makers and as a pressure group in Sweden 1902-21. - Uppsala, 1982. - 322 s. - Diss.
- Bohlin, Anna*, Röstens anatomi : läsningar av politik i Elin Wägners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskäserier. - Umeå, 2008. - 441 s. - Diss.
- Bokholm, Siv*, I otakt med tiden : om rösträttsmotstånd, antipacifism och nazism bland svenska kvinnor. - Stockholm, 2008. - 408 s.
- Carlsson, Christina*, Kvinnosyn och kvinnopolitik : en studie av svensk socialdemokrati 1880-1910. - Lund, 1986. - 323 s. - Diss.
- Florin, Christina*, Kvinnor får röst : kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse. - Stockholm, 2006. - 344 s.
- Hammar, Inger*, För freden och rösträtten : kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar. - Lund, 2004. - 254 s.
- Karlsson Sjögren, Åsa*, Männen, kvinnorna och rösträtten : medborgarskap och representation 1723-1866. - Stockholm, 2006. - 239 s.
- Kvinnorna och rätten : från stormaktstid till rösträttsstrid / G. Granström ...* - Uppsala, 1996. - 127 s.
- Kvinnors röst och rätt / red.-kommitté: Ruth Hamrin-Thorell, Ulla Lindström, Gunvor Stenberg.* - Stockholm, 1969. - 223 s.
- Manns, Ulla*, Den sanna frigörelsen : Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921. - Eslöv, 1997. - 320 s. - Diss.
- Nicklasson, Stina*, Högerns kvinnor : problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900-1936/37 = Women of the Right : problem and resource for Allmänna valmansförbundet 1900-1936/37. - Uppsala, 1992. - Diss.
- Rätt att rösta / [texter: Lena Wängnerud ... ; redaktion: Barbro Björkhem ...] ; [bilder: Pressens bild ...]. - [Ny, omarb. utg.]* - Stockholm, 2005. - 64 s.
- Rönmbäck, Josefin*, Politikens genusgränser : den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921. - Stockholm, 2004. - 405 s. - Diss.
- Rösträtten 80 år: forskarantologi / [redaktör: Christer Jönsson].* - Stockholm, 2001. - 289 s.

Åkerblom, Annika, När kvinnor fick rättigheter : Sverige 1700 till 2010. – Lund, 2009. – 107 s.

Östberg, Kjell, Efter rösträtten : kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet. - Eslöv, 1997. - 252 s.

Arbete

Du Rietz, Anita, Svenskornas företagsamma historia. – Stockholm, 2009. – 184 s.

Forssén, Annika, Varsågod och var stark : om kvinnors liv, arbete och hälsa under 1900-talet. - Lund, 2003. - 306 s.

Forssman, Lotta, & Paas, Marianne, ”De få vara tacksamma att vi ge dem arbete” : en bok om arbetarkvinnornas kamp i Sverige.- Stockholm, 1976. -161 s.

Frangeur, Renée, Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? : striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige. - Lund, 1998. - 389 s. - Diss.

Hedenborg, Susanna, & Wikander, Ulla, Makt och försörjning. - Lund, 2003. - 223 s.

Kvinnliga arbetsområden : uppgifter angående utbildning, löneförhållanden, arbetstillgång m. m. - samlade och utgifna af Fredrika Bremer-Förbundets byrå. - Stockholm, 1913. – 31 s.

Kvinnor tar plats : arbetsmarknad och industriarbete på 1900-talet / [redaktörer: Josephine Askegård, Kjersti Bosdotter och Klaus Misgeld]. - Stockholm, 2002. - 187 s.

Moberg, Kerstin, Från tjänstehjon till hembiträde : en kvinnlig låglöne-grupp i den fackliga kampen 1903-1946. - Uppsala, 1978. - 256 s. - Diss.

De namnlösa nornorna : en litterär antologi om kvinnor och arbete / samlad och kommenterad av Birgitta Svanberg. - Stockholm, 1992. - 283 s.

Nilsson, Bengt, Kvinnor i statens tjänst - från biträden till tjänstemän : en aktörsinriktad undersökning av kvinnliga statstjänstemäns organisering, strategier och kamp under 1900-talets första hälft. - Uppsala, 1996. - 335 s. - Diss.

Ohlander, Ann-Sofie, Kvinnors arbete. - Stockholm, 2005. - 91 s.

Ohlander, Ann-Sofie, Staten var en man. - Stockholm, 2000. - 146 s.

Sellerberg, Ann-Mari, Kvinnorna på den svenska arbetsmarknaden under 1900-talet : en sociologisk analys av kvinnornas underordnade position i arbetslivet. - Lund, 1973. - 308 s. - Diss.

Wikander, Ulla, Delat arbete, delad makt : om kvinnors underordning i och genom arbete : en historisk essä. - Uppsala, 1991. - 68 s.

Wikander, Ulla, Kvinnors och mäns arbeten : Gustavsberg 1880-1980 : genusarbetsdelning och arbetets degradering vid en porslinsfabrik. - Lund, 1988. - 279 s.

Åkerblom, Annika, Arbetarskydd för kvinnor : kvinnlig yrkesinspektion i Sverige 1913-1948. - Uppsala, 1998. - 150 s. - Diss.

Fred

Andersson, Irene, Kvinnor mot krig : aktioner och nätverk för fred 1914-1940. - Lund, 2001. - 357 s. - Diss.

Bladen vänder vinden : tio år med Kvinnor För Fred / Catharina Stenberg, Marianne Lindström (red). - Hedemora, 1989. – 120 s.

Bohman, Rut, Vi kvinnor i fredskampen. - Stockholm, 1989. - 92 s.

Bokholm, Sif, I otakt med tiden : om rösträttsmotstånd, antipacifism och nazism bland svenska kvinnor. - Stockholm, 2008. m - 408 s.

Ekbom, Inger, Den kvinnliga fredstanken : Fredrika Bremer och andra i kamp för fred. - Stockholm, 1991. - 231 s.

Fredsagten 1325 : kvinnor i fredens tjänst / Anne Casparsson, Margareta Ingelstam, Petra Tötterman Andorff. - Stockholm, 2006. - 76 s.

Hammar, Inger, För freden och rösträtten : kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar. - Lund, 2004. - 254 s.

Höjer, Signe, Eldsjälar i fredens tjänst : [Fredrika Bremer, Ellen Key, Selma Lagerlöf, Matilda Widegren, Anna Lindhagen, Kerstin Hesselgren, Elin Wägner]. - Stockholm, 1986. - 116 s.

Krig, fred och kön : från Kalmarunionen till millennieskiftet : visioner om fred / redigerad av Aino Saarinen och Carita Peltonen. - Turku, 2001. - 147 s.

Kvinnor för fred : tidskrift utgiven av IKFF. - Stockholm, 1982-.

Larson, Margareta, De arbetade för fred : kvinnoföreningar i Sverige med fred på sitt program 1898-1940. - Stockholm, 1985. - 353 s.

Melin, Inga-Brita, Lysistrates döttrar : pionjärer och pedagoger i två kvinnliga fredsorganisationer (1898-1937). - Umeå, 1999. - 240 s. - Diss.

Nilsson, Anna T., Tio lyckliga år : på resa i fredsarbetets tjänst. - Stockholm, 1945. – 239 s.

Peterson, Abby, Women as collective actors : a case study of the Swedish women's peace movement 1898-1990. - Göteborg, 1992. – 100 s.

Rusta för fred, rädda livet : kvinnor och fredskamp / Wilhelm Agrell och

Maria Bergom-Larsson (red). - Stockholm, 1979. - 269 s.
Sundgren, Kerstin, Kvinnor för fred 1979-1989 : ny rörelse - gamla förebilder. - Stockholm, 1994. - 62 s.
Swedberg, Eva, 90 år för fred och frihet : en historisk odysse över Internationella kvinnoförbundet för fred och frihets svenska och internationella arbete mellan 1915 och 2005. - Jönköping, 2005. - 175 s.
Wägner, Elin, Vad tänker du, mänsklighet? : texter om feminism, fred och miljö / i urval av Helena Forsås-Scott. - Stockholm, 1999. - 302 s.

Andra vågens kvinnorörelse

Om andra vågens kvinnorörelse

Clayhills, Harriet, Kvinnohistorisk uppslagsbok. - Stockholm, 1991. - 563 s.
”Gråt inte kämpa! : 10 år med kvinnorörelsen. - Stockholm, 1982. - 223 s. - Artiklar ur Kvinnobulletinen.
Hallgren, Hanna, När lesbiska blev kvinnor : lesbiskfeministiska kvinnors diskursproduktion rörande kön, sexualitet, kropp och identitet under 1970- och 1980-talen i Sverige. - Linköping, 2008. - 508 s. - Diss.
Isaksson, Emma, Kvinnokamp : synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen. - Stockholm, 2007. - 396 s. - Diss.
Jonsson, Sverker, Socialistiska feministers tidningar. - I: *Bland* gnetar och rödhättor, Göteborg, 2002, s. 125-135.
Kvinnorörelsen och ’68 : aspekter och vittnesbörd / Elisabeth Elgán (red). - Huddinge, 2001. - 98 s.
Kärlek, makt & systerskap : 30 år av kvinnokamp / redaktör: Lena Olson. - Göteborg, 2002. - 78 s.
Sarrimo, Cristina, När det personliga blev politiskt : 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi. - Eslöv, 2000. - 246 s. - Diss.
Schmitz, Eva, Systerskap som politisk handling : kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982. - Lund, 2007. - 362 s. - Diss.
Thorgren, Gunilla, Grupp 8 & jag. - Stockholm, 2003. - 311 s.
Tusen systrar ställde krav : minnen från 70-talets kvinnokamp / red. Ingrid Sillén ... - Stockholm, 2010. - 327 s.
Wikander, Ulla, Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi : kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv. - I: *Kvinnor* mot kvinnor, Stockholm, 1999, s. 216-247.
Wiorek, Lena, Från kamratskap till systerskap : om kvinnoorganisationen Grupp 8:s utveckling 1968-1979. - Stockholm, 1996. - 61 s.
Witt-Brattström, Ebba, Å alla kära systrar! : historien om mitt sjuttital. - Stockholm, 2010. - 303 s.

Facklitteratur från 1960- och 1970-talet

Ahlmark-Michanek, Kristina, Jungfrutro och dubbelmoral. - Stockholm, 1962. - 86 s.
Backberger, Barbro, Det förkrympta kvinnoidealet. - Stockholm, 1966. - 88 s.
Barreno, Maria Isabel, Horta, Maria Teresa & Velho da Costa, Maria, De tre Mariornas bok : nya portugisiska brev. - Stockholm, 1976. - 348 s.
Beauvoir, Simone de, Det andra könet. - Stockholm, 1973. - 469 s.
Boëthius, Maria-Pia, Skylla sig själv : en bok om våldtäkt. - Stockholm, 1976. - 171 s.
Broyelle, Claudie, Halva himlen : om kvinnan i dagens Kina. - Stockholm, 1976. - 226 s.
Friedan, Betty, Den feminina mystiken. - Stockholm, 1968. - 309 s.
Greer, Germaine, Den kvinnliga eunucken. - Stockholm, 1971. - 340 s.
Hägg, Maud, & Werkmäster, Barbro, Frihet, jämlikhet, systerskap : en handbok för kvinnor. - Göteborg, 1971. - 134 s.
Kvinnobilder / utgiven av Grupp 8, Svenska kvinnors vänsterförbund, Ordfront. - Stockholm, 1975. - 167 s. - (Förstamajboken ; 1975)
Kvinnor i alla länder / Ursula Armbruster ... - Stockholm, 1974. - 288 s.
Mannheimer, Carin, Rapport om kvinnor. - Stockholm, 1969. - 307 s.
Millett, Kate, Sexualpolitiken. - Stockholm, 1971. - 385 s.
Mitchell, Juliet, Kvinnorna - den längsta revolutionen. - Lund, 1969. - 47 s.
Mitchell, Juliet, Den nya kvinnorörelsen. - Stockholm, 1972. - 172 s.
Mitchell, Juliet, Psykoanalys och feminism. - Stockholm, 1977. - 451 s.
Moberg, Eva, Kvinnans villkorliga frigivning. - I: *Unga liberaler*, Stockholm, 1961, s. 164-173.
Nio kvinnor - nio liv. - Stockholm, 1977. - 218 s.
Ohrlander, Kajsa, Kvinnor som slavar. - Stockholm, 1970. - 151 s.
Ortmark, Sinikka, Jag och manssamhället : dagboksanteckningar från en hemmafru i uppbrott. - Stockholm, 1969. - 151 s.
Rowbotham, Sheila, Kvinnor, motstånd, revolution. - Stockholm, 1974. - 277 s.
Rowbotham, Sheila, Manssamhälle och klassamhälle : kvinnans dubbla frigörelse. - Stockholm, 1976. - 143 s.
Stövlings, Britta, Återtagandet : feminismens andra våg ur kvinnorörelsen i USA. - Stockholm, 1977. - 331 s.
Våra kroppar, våra jag : [en bok om kvinnor av kvinnor]. - Stockholm, 1975. - 243 s.

Svensk skönlitteratur från 1960- och 1970-talet

Alfvén, Inger, Städpatrullen ; Dotter till en dotter. - 1976, 1977.

Axelsson, Sun, Drömmen om ett liv. - 1978.

Backberger, Barbro, Inga träd växer in i himlen. - 1977.

Bergström, Kerstin, Parkeringsplatsen ; Rollen ; Resan. - 1976, 1977, 1978.

Bäckman, Anna-Lisa, Fia i folkhemmet ; Fia med manifestet. - 1974, 1975.

Ekelöf, Maja, Rapport från en skurhink. - 1970.

Klingspor, Agneta, Inte skära, bara rispa. - 1977.

Melberg, Enel, Modershjärtat ; Medeas systrar. - 1977, 1978.

Nielsen, Anne-Sofie, Underläge. - 1978.

Paulsen, Marit, Du, människa? - 1972.

Sarri, Margareta, Ta dej en slav. - 1975.

Sjöstrand, Ingrid, Blommande sköna dalar. - 1974.

Strandberg, Kerstin, Skriv Kerstin, skriv! - 1978.

Sundström, Gun-Britt, Maken : en förhållanderoman. - 1976.

Thorvall, Kerstin, Det mest förbjudna ; Oskuldens död. - 1976, 1977.

Tikkanen, Märta, Män kan inte våldtas. - 1975.

Utländsk skönlitteratur från 1960- och 1970-talet

Andersen, Vita, Håll käften och var söt. - 1979.

Borberg, Jytte, Eline Bessers lärotid ; Det bästa och det värsta. - 1978, 1979.

Brantenberg, Gerd, Egalias döttrar. - 1976.

Brøgger, Suzanne, Fräls oss ifrån kärleken. - 1974.

Clod, Bente, Uppbrott. - 1978.

Eriksen, Inge, Victoria och världsrevolutionen. - 1977.

French, Marilyn, Kvinnorummet. - 1978.

Jong, Erica, Rädd att flyga. - 1975.

Meulenberg, Anja, Skammen förbi : en personlig historia. - 1978.

Møllehave, Herdis, Le ; Lene. - 1977, 1980.

Nilsen, Tove, Du måste bestämma själv. - 1975.

Trier Mørch, Dea, Vinterbarn. - 1976.

**KÄRLEK
MART
SYSTEMS**

